

Geketend voor Hollands Glorie

Karwan Fatah-Black, Lauren Lauret en Joris van den Tol

LEIDEN PUBLICATIONS

Geketend voor Hollands Glorie

Geketend voor Hollands Glorie

*Slavernij in de geschiedenis van de
provincie Zuid-Holland*

Karwan Fatah-Black, Lauren Lauret en Joris van den Tol

LEIDEN PUBLICATIONS

Opmaak en vormgeving: Delta3

Vormgevingsadvies: Studio Grafimedia, Provincie Zuid-Holland

Illustratie omslag: Andries de Haen en Nicolaas Wielingh, Het plafond van de vergaderzaal van de Eerste Kamer, 1666.

Er is naar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt geadviseerd contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 9789087284312

e-ISBN 9789400604711 (e-PDF)

<https://doi.org/10.24415/9789087284312>

NUR 680

© Karwan Fatah-Black, Lauren Lauret en Joris van den Tol / Leiden University Press,
2023

Creative Commons Licence CC BY (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Inhoudsopgave

Inleiding	6
De opbouw van het koloniale rijk	17
De economische politiek	79
Koloniale belangen en de ondergang van de provinciale macht	120
Conclusies	171
Aanbevelingen	174
Dankwoord	177
Bijlage	178
Literatuur	180
Index	193

Inleiding

In februari 2022 stelden Gedeputeerde Staten van de provincie Zuid-Holland te ‘vinden dat verdere bewustwording rond het koloniale en het slavernijverleden onderdeel dient te zijn van onze gemeenschappelijke geschiedenis.’¹ Gedeputeerde Staten merkten op dat in andere provincies dergelijke onderzoeken al liepen en dat er ook op landelijk niveau onderzoek wordt gedaan. Aangezien Holland binnen de Verenigde Nederlanden een prominente rol speelde als machtigste en welvarendste gewest, is ervoor gekozen om onderzoek te laten doen naar de specifieke historische betrokkenheid van het gewest en zijn gedeeltelijke rechtsopvolger, de provincie Zuid-Holland, bij slavernij.

Dat overheden onderzoek laten doen naar hun historische betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme is niet vanzelfsprekend. Lange tijd is het slavernijverleden een miskend deel van de publieke geschiedenis geweest. In de publieke verwijzingen naar het verleden bleef de geschiedenis van koloniale uitbuiting en slavernij vaak impliciet of onbesproken, terwijl er wel met trots naar andere delen van de geschiedenis werd verwezen. Zuid-Hollandse steden en de provincie besteden veel aandacht aan het beheren en behouden van het erfgoed uit de roemruchte geschiedenis van innovatie, handel en de gouden jaren van de schilderkunst in de zeventiende eeuw. Inmiddels is er steeds meer ruimte om ook de minder fraaie kanten van die geschiedenis te benoemen en te betrekken in een completer publiek verhaal over de steden en de provincie.

Met slavernij bedoelen we in dit onderzoek de romeinsrechtelijke vorm van slavernij: het behandelen van mensen als verhandelbare goederen waarover de eigenaar bij wet de rechten van eigendom mag uitoefenen. Dit is in overeenstemming met de Nederlandse koloniale praktijk. Deze definitie is echter niet alomvattend als het gaat om tal van op slavernij lijkende praktijken die in de vroegmoderne wereld bestonden. Dwang, geweld en extreme uitbuiting kenden diverse vormen.

We richten ons echter specifiek op de praktijk die in het verleden volgens de toen geldende wet- en regelgeving als slavernij werd aangemerkt, en die in de negentiende eeuw werd verboden.

1 Letterlijk: ‘vinden dat verdere bewustwording rond het koloniaal- en slavernijverleden onderdeel dient te zijn van onze gemeenschappelijke geschiedenis.’ Antwoord van Gedeputeerde Staten op vragen van H.R. Oosterop-van Leussen (D66), 1 februari 2022, nummer 3818.

De historische periode die wij in dit onderzoek belichten, strekt zich uit van de vorming van de Verenigde Nederlanden tijdens de opstand tegen Spanje (en de daarbij horende uitbreiding van het koloniale rijk) aan het einde van de zestiende eeuw tot en met de afschaffing van de slavernij en het daaropvolgende staatstoezicht en de migratie van contractarbeiders aan het einde van de negentiende eeuw. Deze afbakening is niet scherp en we zullen op enkele momenten zowel terug- als vooruitblikken in het onderzoek. De kern blijft echter de periode waarin de Nederlanden betrokken waren bij de eerder gedefinieerde vorm van koloniale slavernij.

Slavernij was een belangrijk onderdeel van de opbouw van het koloniale rijk in zowel Azië als de Atlantische wereld. De term Atlantische wereld duidt op de gebieden in Europa, Afrika en de Amerika's (waaronder ook de Caribische eilanden) die met elkaar in contact stonden. Buiten de Europese wateren had de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie (WIC) in 1621 voor dit gebied het alleenrecht verkregen op handel, internationale betrekkingen en kolonisatie. In de praktijk zou dit alleenrecht vrij snel worden ingeperkt, al bleef de compagnie een belangrijke partij. De Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) was verantwoordelijk voor het bestuur en de exploitatie van het koloniale rijk tussen Kaap de Goede Hoop en de Stille Oceaan. Deze organisatie vormde een afgesloten territoriale en bestuurlijke eenheid. De Staten van Holland bemoeiden zich actief met de VOC, de WIC en de admiraliteiten. De betrokkenheid bij de overzeese machtsuitoefening werd in de achttiende eeuw groter toen de Staten de schulden van deze organisaties overnamen. Toch stonden de Staten van Holland in het geval van Azië verder af van de slavernij die daar werd bedreven, zowel door de bestuurlijke afstand als het feit dat veel mensen door Indische elites in slavernij werden gehouden. In de Atlantische wereld lag dat anders: Hollandse steden en particulieren waren directer betrokken bij kolonisatie in dit gebied. Ten tweede was de slavernij in de Aziatische gebieden geen heet hangijzer in de politieke strijd rond de afschaffing van slavernij. Het debat over de afschaffing draaide voornamelijk om de afschaffing in de Atlantische wereld. Dat gold overigens in alle Europese koloniale rijken. Dit wil niet zeggen dat de doorwerking van slavernij en kolonialisme los van elkaar gezien moeten worden, het is slechts een toelichting op de nadruk in dit onderzoek. De afschaffing van de slavernij in het Atlantisch gebied werd bijvoorbeeld mede mogelijk gemaakt door de grootschalige migratie van contractarbeiders uit Java, Brits-Indië en China naar onder andere Suriname. Postkoloniale migratie vanuit het

Atlantisch gebied naar de provincie Zuid-Holland droeg op deze manier sporen uit zowel Azië als de Caraïben met zich mee.

Betrokken burgers

Het openen van de ogen voor deze geschiedenis is vooral te danken aan de inzet van burgers, onder wie vaak nazaten van betrokkenen in deze geschiedenis. In de jaren negentig voerde Barryl Biekman met een groep mensen campagne voor nationale erkenning van het slavernijverleden. Naast landelijke campagnes was er ook activisme op lokaal niveau in diverse steden. In Rotterdam kwamen inwoners zoals Peggy Wijntuin op het idee om een monument te plaatsen ter herdenking van de trans-Atlantische mensenhandel en in samenwerking met universiteiten cursussen te geven over de koloniale geschiedenis. In Den Haag werden (in navolging van voorbeelden in Utrecht, Haarlem en Amsterdam) stadswandelingen georganiseerd die wezen op de verbinding tussen de stad en de koloniale wereld. De wandeling leidde langs de vroegere panden van investeerders die op grote afstand plantages bestuurden. Of om huizen waar bedienden van Afrikaanse afkomst voor de stedelijke elite werkten, inclusief de Oranjes. De wandeling leidde ook langs de werkplek van Anton de Kom, die zich in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw sterk maakte voor het herinneren van de bijdrage die zijn voorouders hadden geleverd aan de welvaart van Holland.² De Haagse stadswandeling van Valika Smeulders kreeg ook navolging in Leiden, Delft, Dordrecht en andere plaatsen. Lopend door Hollandse steden werd aanschouwelijk gemaakt dat het hier ging om een onlosmakelijk verbonden onderdeel van het verleden. In Dordrecht zetten bijvoorbeeld Rowan van der Stelt en Sidney Breidel zich in om verhalen over de stedelijke betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme te laten horen. In Leiden werkten onder anderen Cynthia Groen, Max Urai en Miquela Neyda aan het zichtbaar maken van deze geschiedenis in de stad.

De belangstelling van Zuid-Hollandse burgers ontwikkelde zich parallel met de aandacht voor deze geschiedenis in de erfgoed- en cultuursector. Al sinds de jaren tachtig besteden de geschiedenisopleidingen van de Erasmusuniversiteit Rotterdam en de Universiteit Leiden aandacht aan het slavernijverleden. Musea, archieven en toneelgroepen kiezen er

2 V. Smeulders en O. ten Hove, 'Van Elisabeth Samson tot jonkheer Cornelis Ascianus van Sypesteijn: De vele opmerkelijke verbanden tussen Den Haag en slavernij' *Holland. Historisch Tijdschrift* 46:1 (2014) 2-10. Zie ook <http://pasadopresente.nl/>

in de laatste tien jaar steeds vaker voor om deze geschiedenis te thematiseren. Het Wereldmuseum in Rotterdam bracht in 2003 de tentoonstelling *De Erfenis van de Slavernij* en stond zo samen met anderen stil bij 140 jaar afschaffing van de slavernij.³ Tien jaar later greep het Leidse museum voor Volkenkunde de 150-jarige herdenking in 2013 aan om aandacht te besteden aan deze geschiedenis. In de vijf jaar voorafgaand aan de 160-jarige herdenking in 2023 is de aandacht van erfgoedinstellingen en de cultuursector overweldigend geweest. Het Nationaal Archief zette zich meer en meer in voor het ontsluiten van bronnen om deze geschiedenis te onderzoeken. Het Mauritshuis – normaal gesproken uitsluitend een kunsthistorisch museum – maakte een veelbesproken tentoonstelling over het verleden van hun naamgever, de slavenhandelaar en koloniale bestuurder Johan Maurits van Nassau-Siegen. Kortom, de voorbeelden zijn inmiddels te veel om op te noemen.

Dankzij dit engagement bij burgers en instellingen is er ook op bestuurlijk niveau nieuwsgierigheid ontstaan: wat was dan eigenlijk die historische rol geweest? De stad Rotterdam liet een meerjarig onderzoek uitvoeren, wat drie boeken opleverde: één over de koloniale geschiedenis, één over het slavernijverleden en één over de postkoloniale samenleving. Ook voor Leiden verscheen er een kleine gids en over Den Haag is een bundel van artikelen over uiteenlopende terreinen gepubliceerd. De stadswandelingen, cursussen en onderzoeken wijzen uit: de koloniale geschiedenis is niet alleen relevant overzee, maar is terug te vinden op iedere Nederlandse straathoek. In familiegeschiedenissen, straatnamen, archieven, museumcollecties – en daarmee in ons als erfgenamen, opvolgers, bestuurders en burgers. Het zit, zoals hoogleraar Alex van Stipriaan stelde, ‘in de vezels’. Het is inmiddels duidelijk dat er een relatie is tussen de huidige samenleving en de historische koloniale wereld. Het wordt vervolgens belangrijk om deze relatie te wegen en in te bedden in de verhalen over het verleden. De koloniale geschiedenis is geen klein en afgebakend specialisme, maar een onlosmakelijk onderdeel van de geschiedenis – ook die van de provincie.

Het nieuwe perspectief

Het verzoek om meer aandacht voor dit deel van het verleden is vaak afkomstig van de directe nazaten van de tot slaaf gemaakten. De Verenigde Naties wijzen er echter op dat de mondiale afschaffing van slavernij een

3 A. van Dongen en L. van der Linde, ‘Een verhaal zonder einde: koloniale collecties in Rotterdam’, in: Gert Oostindie (ed.) *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020) 367.

van de grootste maatschappelijke verworvenheden is en dat dit brede maatschappelijke erkenning verdient.⁴ Anton de Kom maakte voor de Tweede Wereldoorlog een begin met het leggen van het verband tussen de Hollandse welvaart en de slavernij. In zijn boek *Wij slaven van Suriname* wijst De Kom op het met slavernij verdiende geld dat in de opbouw van het Mauritshuis in Den Haag was gestoken. In de tweede helft van de twintigste eeuw kwamen er grotere groepen postkoloniale migranten naar Nederland, vaak ook naar Zuid-Holland, en zij hebben deze geschiedenis verder op de agenda gezet. Hun verzoek om meer maatschappelijke kennis over het koloniale en slavernijverleden draait niet alleen om de hoeveelheid aandacht voor deze geschiedenis, maar ook om de manier waarop we ernaar kijken. Wiens blik volgen we? Kijken we vanaf het dek van het zeilschip over de schouder van de avonturier, of benedendeks door de ogen van de geroofde vrouw die poogt in een onzekere situatie haar waardigheid en zelfbeschikking te behouden? Kijken we vanuit de bestuurder die zich op de borst klopt voor het afschaffen van de slavernij, of door de ogen van de man die zich in 1863 afvraagt waarom hij nog tien jaar op een plantage moet blijven werken als hij net officieel vrijverklaard is?

Als auteurs vinden we het bij deze verandering in de manier waarop we het verhaal van Zuid-Holland vertellen wel belangrijk om een kanttekening te plaatsen. Hoewel we het perspectief willen draaien, zal dit verhaal hoofdzakelijk gericht zijn op de bestuurders. Het is onze ambitie om niet over hun schouder mee te kijken, maar te beschrijven wat dit voor anderen betekende. Dat we op de bestuurders gericht zijn, betekent ook dat dit in essentie nog een eurocentrische geschiedenis is.⁵ Aan het slot van deze studie doen we daarom enkele aanbevelingen om ook de andere kant van dit verleden systematisch voor het voetlicht te brengen.

Een tweede kanttekening betreft het taalgebruik. Het besturen van koloniën, het investeren in slavenschepen en de handel in plantageproducten gingen vergezeld van een verhullende (beeld)taal die de ongelijkheid en het geweld moesten normaliseren of verbergen. Door de wereld op te delen in witte heersers en zwarte dienaren, witte christenen en zwarte heidenen, witte beschaving en zwarte barbaarsheid gaven de eigenaren en bestuurders hun bevoorrechte en machtige positie een vanzelfsprekend

4 Resolutie van het Europees Parlement van 26 maart 2019 over de mensenrechten van mensen van Afrikaanse afkomst in Europa (2018/2899(RSP)).

5 Voorbeelden van het andere perspectief zijn twee recente tentoonstellingen: *Korsou / Curaçao* in het Nationaal Archief en *Koloniaal Den Haag – Een onvoltooid verleden* Haags Historisch Museum.

voorkomen.⁶ Veel van de archieven, afbeeldingen, literaire werken en bestuurlijke stukken hanteren die taal in beeld en schrift.⁷ Als historici zijn we veroordeeld tot het gebruiken van dit materiaal, maar we doen dit altijd in de wetenschap dat we maar een deel van het verhaal zien. We geven er ons ook rekenschap van dat de taal van het kolonialisme gericht is op het bestuurbaar maken van de koloniale bevolking en het rechtvaardigen van raciale hiërarchie en geweld.⁸ In dit onderzoek vermijden we ‘racialiserende’ terminologie en doen we ons best om raciale categoriseringen en bewoordingen niet te reproduceren. De uitzondering hierop is het toelichten van de denkbeelden van de bestuurders die we onderzoeken.

Eerdere studies

Geschiedschrijving over het aandeel van Zuid-Holland in de koloniale slavernijgeschiedenis is gefragmenteerd, maar zeker niet afwezig.⁹ De afgelopen jaren verschenen er proefschriften en wetenschappelijke artikelen die raken aan deze thema's. Over de economie van Holland werd duidelijk dat deze in sterke mate vervlochten was met de koloniale wereld en dat koloniale handel een significant deel van de internationale handel uitmaakte.¹⁰ Een ander belangrijk inzicht van de afgelopen jaren is dat de huidige nationale geschiedschrijving een te beperkt beeld geeft van de betrokkenheid bij kolonialisme en slavernij.¹¹ Zuid-Hollanders, net

- 6 Voor een bespreking van het effect van de (beeld)taal van slaveneigenaren zie S. Hartman, *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*. (New York 1997).
- 7 A. Blakely, *Blacks in the Dutch World: The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. (Bloomington 1993).
- 8 W. Modest en S. Schoonderwoerd (eds.), *Woorden doen ertoe: een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector. Work in progress* (Amsterdam 2018).
- 9 J. Kardux, 'Review: Dutch Cities in Global Slavery', *New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids* 96:3-4 (2022) 332-338; P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (eds.), *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020); A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020); G. Oostindie (ed.), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020).
- 10 M. van Rossum en K. Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 9:1 (2012) 3-29; P. Brandon en U. Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16 (2019) 5-46; G. de Kok, *Walcherse ketens: de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020); T. Combrink, 'Rhine trade in slave-based commodities in the eighteenth century', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19 (2022) 95-120; T. Combrink en M. van Rossum, 'Introduction: the impact of slavery on Europe – reopening a debate', *Slavery & Abolition* 42:1 (2021) 1-14.
- 11 C.A.P. Antunes, 'From binary narratives to diversified tales: Changing the paradigm in the study of Dutch colonial participation', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131:3 (2018) 393-407.

als andere inwoners van de Republiek, maakten maar al te graag gebruik van andere imperiale rijken om koloniale zaken te doen.¹² Andersom hadden Hollandse koloniale initiatieven de belangstelling van mensen en kapitaal buiten de provincie. Personeel voor de koloniale ondernemingen kwam van over heel Europa, en ook voor investeringen in de WIC werd in het buitenland propaganda gemaakt.¹³

Het gebruik van een provincie als analytisch raamwerk voor onderzoek geeft zowel de kans om te ontsnappen aan een te strikt nationaal kader, als de kans om eerdere studies naar afzonderlijke steden te integreren. Stadsbesturen uit onder andere Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Den Haag lieten al onderzoek uitvoeren naar hun betrokkenheid bij de slavernij en inzichten uit die onderzoeken zijn verwerkt in deze studie.¹⁴ De interesse in het koloniale verleden is er al langer en ook voor steden als Dordrecht en Delft zijn er oudere deelstudies die bijdragen aan een completer beeld van de vervlechting van de koloniale en de Hollandse geschiedenis.¹⁵

Voor de betrokkenheid van de Nederlandse politiek bij de afschaffing van de slavernij in Suriname (1863) geldt de studie van Jozef Siwpersad uit 1979 nog altijd als standaardwerk. Hij beschouwde slavernij primair als een politieke kwestie en minder als een culturele of sociale kwestie.¹⁶ Recentere studies hebben slavernij en de in vergelijking met andere landen relatief late afschaffing in Nederland bestudeerd vanuit de vraag

12 R. Negrón 'Het Coymans Asiento' en de Spaanse slavenhandel', in: L. Heerma van Voss, N. Bouras, M. 't Hart, M. van der Heijden, en L. Lucassen (eds.), *Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2022) 277-282; G. Oostindie en J.V. Roitman (eds.), *Dutch Atlantic Connections: Linking Empires, Bridging Borders* (Leiden 2014).

13 B. Miranda, *Gente de guerra. Origem, cotidiano e resistência dos soldados do exército da Companhia das Índias Ocidentais no Brasil, 1630-1654* (Recife 2014); K. Wirta, *Early Modern Overseas Trade and Entrepreneurship: Nordic Trading Companies in the Seventeenth Century* (New York 2020); H. den Heijer, *De Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002) 33.

14 A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020); Oostindie, *Het koloniale verleden van Rotterdam*; F. Guadeloupe, P. T. van de Laar en L. van der Linden, *Rotterdam, een post-koloniale stad in beweging* (Amsterdam 2020); E. Captain, G. Oostindie en V. Smeulders (eds.), *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam 2022); P. Brandon et al., *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam-onderzoek* (2020); N. Jouve, M. Kuipers en R. Raben (eds.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021).

15 K. Sigmond en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013); C. Te Lintum, 'De Kamer der West-Indische Compagnie te Delft', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 63 (1910) 93-108.

16 J. Siwpersad, *De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij, 1833-1863* (Groningen 1979).

of er een verband was tussen de opkomst van het kapitalisme en de afschaffing van de slavernij. Het bescheiden economische aandeel van de Atlantische slavernij verklaarde volgens Gert Oostindie waarom afschaffing geen politieke prioriteit kreeg.¹⁷ Het aandeel van de slavernij in de economie van Nederlands-Indië was (formeel) eveneens klein, maar de afschaffing (1860) was desalniettemin een stap waar de Nederlandse politiek omzichtig mee omsprong.¹⁸ De formele afschaffing van de slavernij betekende echter voor veel slaafgemaakten nog geen vrijheid, maar leidde tot nieuwe vormen van onvrije arbeid op de plantages.¹⁹ De regels opgelegd in de periode van staatstoezicht (1863-1873) beperkten de bewegingsvrijheid van voormalig slaafgemaakten. De migratie van contractarbeiders uit China, Brits-Indië en Java naar Suriname kende eveneens strenge regels om de goedkope arbeid te controleren.²⁰ De bestaande studies leveren voor het doen van een onderzoek naar de provincie Zuid-Holland veel waardevolle gegevens op. Het onderzoek naar de betrokkenheid van deze provincie bij slavernij zal grotendeels rusten op het bijeenbrengen van deze verspreide gegevens.

Transformatie op drie continenten

De trans-Atlantische slavernij zorgde voor grote veranderingen op het Amerikaanse continent. Vooral grootschalige landbouw voor de export van suiker en koffie leidde tot verregaande ontvolking en ontbossing op de Caribische eilanden. De oorspronkelijke bewoners werden verdreven van hun land. In Suriname troffen slaafgemaakten tijdens het graven van poldertreuzen in de kleigrond de werktuigen en sieraden aan van de mensen die eeuwen geleden op terpen in dit laagland hadden geleefd. In Brazilië en Guiana (het land tussen de Amazone en Orinoco) vestigde de oorspronkelijke bevolking zich op afstand van de koloniën en onttrok zich zo aan slavernij en dwangarbeid.

17 G. Oostindie, 'Explaining Dutch Abolition', in: idem (ed.), *Fifty Years Later: Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden 1995) 1-23, aldaar 14.

18 R. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht: slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015).

19 R. Hoeft, *In place of slavery: a social history of British Indian and Javanese laborers in Suriname* (Florida 1998).

20 Hoeft, *In place of slavery*; E. Klinkers, *Op hoop van vrijheid: van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830-1880*, vol. 18. (Utrecht 1997); M. Hassankhan, et al. (eds.), *Social and Cultural Dimensions of Indian Indentured Labour and Its Diaspora: Past and Present* (London 2017); M. Hassankhan, Brij V. Lal en D. Munro, *Resistance and Indian Indenture Experience: Comparative perspectives* (Delhi 2014); M. Hassankhan, L. Roopnarine en H. Ramsoedh (eds.), *The Legacy of Indian Indenture: Historical and Contemporary Aspects of Migration and Diaspora* (2016).

Ook op het Afrikaanse continent, en met name in West-Afrika, leidde de trans-Atlantische slavenhandel tot grote veranderingen. Slavernij en het verplaatsen en verkopen van dwangarbeiders kende een lange geschiedenis, maar met de Atlantische handel vond er een schaalvergroting plaats. Staten langs de kust, zoals van de Ashanti en de Fante in het huidige Ghana, waren van oudsher importeurs van dwangarbeiders die in bijvoorbeeld de goudindustrie moesten werken.²¹ Met de toename van de plantages en mijnen in Amerika veranderden de West-Afrikaanse kustsamenlevingen echter in exporteurs van slaafgemaakten; de periode rond 1680 geldt algemeen als een omslagpunt in de relatie tussen Europese en Afrikaanse staten en handelaren.²² Vanaf dat moment groeide de trans-Atlantische slavernij in enkele decennia uit tot de grootste gedwongen migratie in de geschiedenis.

De schaal en de intensiteit van de trans-Atlantische mensenhandel in de achttiende eeuw kennen in de wereldgeschiedenis geen gelijke. Het zorgde voor een permanente mensenroof in het achterland van de kustsamenlevingen. Elites aan het hoofd van deze samenlevingen verrijkten zich en hadden geen redenen om de landbouw of productie in hun samenlevingen verder te ontwikkelen of te innoveren. Ze parasiteerden op de vaak weerloze gemeenschappen om aan de onverzadigbare vraag van de Europese mensenhandelaren te voldoen. In Europa zorgden de koloniale expansie en de slavenhandel voor toegang tot luxegoederen. De havensteden van waaruit deze handel richting het Europese achterland werd gedreven, verdienden hier veel aan.²³

Afbakening: tijd en plaats

In dit onderzoek kijken we niet alleen naar de geschiedenis van de huidige provincie Zuid-Holland, maar ook naar de periode vanaf het begin van de Nederlandse Opstand in 1568 tot de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815. Het gebied van het huidige Zuid-Holland viel toen onder de Staten van Holland en West-Friesland, kortweg de Staten van Holland. De Staten werden gevormd door een afvaardiging

21 R. Shumway, *The Fante and the Transatlantic Slave Trade* (Rochester 2011).

22 J.H. Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1800* (Cambridge 1992, tweede editie 1998) 73-74, 99.

23 F. Brahm en E. Rosenhaft (eds.), *Slavery hinterland: transatlantic slavery and continental Europe, 1680-1850. People, markets, goods: economies and societies in history*, vol. 7 (Woodbridge 2016); T. Combrink en M. van Rossum, 'Introduction: the impact of slavery on Europe – reopening a debate', *Slavery & Abolition* 42:1 (2021) 1-14; C. Hall et al. (eds.), *Legacies of British slave-ownership: colonial slavery and the formation of Victorian Britain* (Cambridge 2016).

uit de ridderschap en de zes (later achttien) steden van het gewest, ruwweg in het gebied waar nu Noord- en Zuid-Holland liggen. Tijdens de Opstand ontstond er een onderscheid tussen het Noorderkwartier en Zuiderkwartier van Holland, doordat de communicatie tussen de steden ten noorden van het IJ afgesneden raakte van de rest van Holland. Het lijkt aantrekkelijk om dit onderscheid ook te hanteren voor het onderzoek naar het verleden van de huidige provincie Zuid-Holland, maar dat is in de praktijk niet goed mogelijk omdat de koloniale grootmacht Amsterdam tot het Zuiderkwartier behoorde. We kiezen er dus voor om Holland tot de Bataafse Revolutie van 1795 als geheel te behandelen, maar wel met nadruk op de steden in het huidige Zuid-Holland: Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven en Den Briel. Bij de restauratie van de Nederlandse staat na de Inlijving (1810-1813) keerde de provincie Holland terug op de kaart. De administratieve scheiding tussen Noord en Zuid kreeg aanvankelijk gestalte door het benoemen van twee gouverneurs door koning Willem I. De grondwets-herziening van 1840 legde deze administratieve scheiding formeel vast in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

In deze studie behandelen we drie fases in de slavernijgeschiedenis. We beginnen met de ommekeer in het gewest Holland dat zich eerst afzijdig had gehouden van slavernij en kolonisatie. Vervolgens behandelen we de opbouw van het koloniale rijk en de rol die Hollandse steden en de Staten van Holland daarin speelden. Tot slot staan we stil bij de afschaffing van de slavernij. Het betrof een langgerekt politiek proces ter uitbanning van deze onmenselijke praktijk, terwijl men tegelijkertijd de koloniale verhoudingen en vooral ook de koloniale productie in stand probeerde te houden.

De betrokkenheid van Holland bij de slavernij veranderde in de loop van de koloniale geschiedenis. Tijdens de eerste Statenvergadering van juli 1572 bestond er geen slavernij in Holland. Ook was er geen sprake van overzeese mensenhandel en kolonisatie. In de driehonderd jaar die volgden, zou Holland een hoofdrol gaan spelen in het Nederlandse slavernijverleden. Die hoofdrol eindigde formeel in 1863 bij de afschaffing van de slavernij, maar door de inzet van Hollandse ondernemers en politici werd de slavernij gevolgd door een tienjarig staatstoezicht in Suriname en migratie van contractarbeiders uit Azië.

Het beleid van Holland tijdens de slavernij en de periode van staatstoezicht en contractarbeid was gestoeld op raciale vooroordelen en

een bestuurlijke cultuur die zich meer bekommerde om economisch gewin dan om menselijk welzijn. De doorwerking van racistische denkbeelden in de Nederlandse bestuurscultuur ging zelfs zo ver dat een politicus zonder koloniaal verleden maar met een Indisch uiterlijk een discriminerende bijnaam kreeg van de Oranjes. H.A. van Karnebeek, commissaris van de Koningin in Zuid-Holland (1928-1942), stond bekend als de beste minister van Buitenlandse Zaken (1918-1927) die Nederland had gekend, maar Wilhelmina en Emma noemden hem in hun onderlinge correspondentie 'de neger' vanwege zijn Indische uiterlijk.²⁴

Over de langere doorwerking van deze geschiedenis hebben wij geen studie gemaakt. Daarvoor verwijzen we graag door naar het lopende onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut en het onderzoek van RISBO naar de praktische manieren waarop de negatieve erfenis bestreden kan worden.

24 Parlement.com, www.parlement.com/id/vgo9lljalaub/h_a_van_karnebeek (geraadpleegd 18 juli 2023).

De opbouw van het koloniale rijk

Het politieke centrum van de Republiek lag in Holland. Overleg tussen de gewesten (de provincies) vond plaats op het Binnenhof bij de Staten-Generaal. Op het Binnenhof vergaderden ook de Staten van Holland. Onder andere door deze fysieke nabijheid tot de Staten-Generaal hadden de Staten van Holland veel informele invloed op het besluitvormingsproces van de gehele Republiek. Dat maakte de Staten van Holland bij uitstek de plek waar koloniale politiek en zaken als slavernij werden besproken. Van over de hele wereld kwamen afgevaardigden naar Den Haag voor diplomatieke steun in militaire conflicten en nieuwe handel-sondernemingen. Binnen de Staten van Holland waren het de adel (de ridderschap) en de steden die samen tot een besluit moesten komen – het was dus zeker niet zo dat Amsterdam alles bepaalde en er was gelegenheid voor de steden in het zuiden van Holland om hun zin te krijgen.

De raadpensionarissen namen in het politieke bestel een positie in waar zich veel macht en invloed concentreerde. Dat zorgde ervoor dat raadpensionarissen met voldoende ambitie en vaardigheid een belangrijke rol in konden nemen in de Hollandse politiek. Maar dat betekent niet dat de Hollandse politiek louter een aangelegenheid was van ‘de Hoge Heren in Den Haag’. Onder andere door middel van petities en donaties aan de kerk waren ook lagere sociaal-economische groepen in de maatschappij betrokken bij koloniale politiek. Door de centrale rol van Holland in de Republiek en de vooraanstaande rol van de Republiek op het politieke wereldtoneel was Holland een mondiaal centrum waar politieke macht, kapitaal en kennis bijeenkwamen.

Besluitvorming in de Staten van Holland

Hoewel er grote verschillen zitten tussen de manier waarop er nu wordt en in het verre verleden werd bestuurd, zijn veel benamingen van functies en instellingen hetzelfde gebleven. Dit kan verwarrend zijn voor het begrijpen van historische politieke verhoudingen en ontwikkelingen. Het is daarom van belang om wat langer stil te staan bij het verschil tussen de historische en hedendaagse rol van bijvoorbeeld de Provinciale Staten, de Gedeputeerde Staten of de Staten-Generaal.

Vanaf de Unie van Utrecht (1579) werden de provincies in de Republiek beschouwd als afzonderlijke entiteiten met elk een eigen verzameling van rechten en privileges. Het uitgangspunt binnen de provincies was dat de soevereiniteit bij de bevolking lag, die deze op haar beurt overdroeg aan een vergadering van vertegenwoordigers: de Provinciale Staten.²⁵ De meeste Provinciale Staten vergaderden niet zo vaak en lieten het dagelijks bestuur over aan een kleinere groep: de Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten. Ten opzichte van de andere Provinciale Staten waren die van Holland uitzonderlijk omdat ze meer dan tweehonderd dagen per jaar bijeenkwamen. In de loop van de zeventiende eeuw nam de vergaderfrequentie in Holland alleen maar toe.²⁶ Dit machtige gewest had veel te bespreken en overlegde bijna dagelijks over belangrijke zaken en hoe de andere provincies op dezelfde lijn gebracht konden worden.

De Staten van Holland waren een samenstelling van vertegenwoordigers van de steden en de edelen. In totaal waren er negentien stemmen, waarvan achttien steden er elk één hadden en de ridderschap (de edelen) gezamenlijk één. De edelen zagen zichzelf als de vertegenwoordiging van het platteland van Holland.²⁷ De presentielijsten van de vergaderingen van de Staten van Holland laten goed zien hoe de interne hiërarchie in elkaar stak. Als eerste werden de edelen vermeld, gevolgd door Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, Den Briel, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnickendam, Medemblik en tot slot Purmerend. Met andere woorden, het aanzien en zwaartepunt binnen de Provinciale Staten lag duidelijk bij de vertegenwoordigers van de steden uit het zuidelijke deel van het gewest. Door het politieke belang en gewicht van Dordrecht, Delft en Leiden in de Staten van Holland, en het economische belang van de Rotterdamse haven, worden deze steden uitvoeriger besproken in dit boek.

25 S. Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede: Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 2009) 16–18; J.I. Israel, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2008) 321.

26 T. Thomassen, *Instrumenten van de macht: De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009) 87–90; S. Groenveld, 'De institutionele en politieke context', in: J.T. de Smidt et al. (eds.), *Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal* (Hilversum 1996) 55–88; R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1901).

27 Toen Voorne een verzoek tot vertegenwoordiging bij de Staten indiende, werd dat afgewezen omdat de ridderschap het platteland al vertegenwoordigde, zie: H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten: De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1990) 178.

Hoewel het lijkt alsof de edelen met slechts één stem niet veel macht hadden ten opzichte van de achttien stemmen van de steden, had de ridderschap toch veel invloed. In de eerste plaats waren ze de eersten om hun stem uit te brengen in de vergadering, wat gold als een stemadvies voor de steden. De stemming werd bovendien 'geconcludeerd' door de raadpensionaris, die een dubbelrol had als pensionaris (en dus vertegenwoordiger in de Staten) van de ridderschap én als secretaris van de vergadering. Zo concentreerde zich veel invloed in de persoon van de raadpensionaris: als secretaris bepaalde hij de agenda en telde de stemmen, als pensionaris van de ridderschap bracht hij de eerste stem en stemadvies uit, en als raadpensionaris concludeerde hij de stemmen.²⁸ De raadpensionaris bereidde vaak de vergaderingen inhoudelijk voor en had een informatievoorsprong op de anderen. Zo hadden raadpensionarissen een grote invloed op het beleid, waaronder het koloniaal beleid. Het ging bij het laatste doorgaans om het gladstrijken van onenigheden in de Republiek over wat er in de koloniën moest gebeuren. Zo onderhandelde raadpensionaris Pieter van Bleiswijk uitvoerig met het bestuur van Amsterdam en stadhouder Willem V om de militaire inzet tegen de slavenopstanden in Suriname te vergroten.²⁹

De vertegenwoordigers van de steden in de vergaderingen van de Staten van Holland waren gewoonlijk de burgemeesters van de steden. Een stad als Amsterdam had vier burgemeesters, van wie er dus minstens één regelmatig naar Den Haag reisde of voor langere tijd 'gecommitteerd' was om in de vergaderingen van de Staten van Holland te stemmen. Aangezien de Staten van Holland op hun beurt weer mensen uit hun midden nomineerden als afgevaardigden bij de vergaderingen van de Staten-Generaal kon de burgemeester van een stad dus ook de Provinciale Staten vertegenwoordigen bij de Staten-Generaal. Sommige burgers klaagden zelfs dat het moeilijk was een burgemeester in hun stad aan te treffen, aangezien er 'altijd wel iemand van de burgemeesters op de een of andere plek gecommitteerd is en daardoor afwezig'.³⁰

De macht van de Staten van Holland in de Staten-Generaal was aanzienlijk; niet als gevolg van hun vooraanstaande positie in de

28 L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005); Van Nierop, *Van ridders tot regenten, 179–180*.

29 W.E. Meiboom, *Inventaris van het archief van Pieter van Bleiswijk, 1772-1787* (Den Haag 1982).

30 'altijt ijmandt van derselver regerende burgemeesteren hier ofte daer gecommitteert ende absent sijn geweest', New York State Archives, Albany, NY (US-nar), A1810, *Correspondence 1647–1653*, 11:90 (1) [4 November 1653].

Republiek – Gelderland stond als enig voormalig hertogdom hoger in rang – maar als gevolg van de Hollandse bijdrage van circa 58 procent aan de staatsfinanciën en van het ‘voorbereidende’ werk dat de Staten van Holland deden voor de Staten-Generaal. De meeste resoluties van de Staten-Generaal begonnen als concept in de Staten van Holland. Over het algemeen handelden de Staten van Holland in samenspraak met de andere gewesten, maar als puntje bij paaltje kwam, schuwde Holland niet om de eigen belangen door te drukken.³¹ Op deze manier kon Holland voor een aanzienlijk deel het buitenlands beleid van de Republiek en de koloniale zaken vormgeven.

Zowel bij de Staten-Generaal als bij de Staten van Holland werden de meeste zaken gedelegeerd naar speciale commissies. Er waren meerdere permanente commissies (of *besognes*), zoals de Commissie voor West-Indische Zaken, waarin zaken als slavernij en Atlantische kolonisatie werden besproken. In de jaren 1640 vertegenwoordigde Cornelis van Beveren (1591-1663) Holland in deze commissie.³² Van Beveren was als heer van Strevelshoek lid van de ridderschap, en namens Dordrecht (de oudste stad van Holland) vertegenwoordiger in de Staten. Door een prominent als Van Beveren in deze commissie te zetten onderstreepten de Staten van Holland veel waarde te hechten aan West-Indische zaken. Naast de *besognes* konden er ook commissies ad hoc gevormd worden. Commissies hadden in principe acht leden: één voor elke provincie en één voor de raadpensionaris van Holland. In de praktijk echter werden veel commissies maar door vijf à zes leden daadwerkelijk bemand. Er was bovendien vrij veel overlap tussen de commissieleden, waardoor het aantal personen dat daadwerkelijk in een commissie zitting had uiteindelijk beperkt was tot een groep van vijftien tot twintig personen.³³

31 G. de Bruin, ‘De Soevereiniteit in de Republiek: Een machtsprobleem’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 94:1 (1979) 27-40, aldaar 30.

32 Wie namens Holland in de Commissie voor West-Indische Zaken van de Staten-Generaal zat is moeilijk vast te stellen, aangezien de commissie doorgaans wordt aangeduid met de achternaam van de afgevaardigde. Voor Gelderland bijvoorbeeld: ‘de Heer [Rutger] Huijgens ende andere haar Hoog Mogende gedeputeerden tot de West-Indische Zaken’. J. van den Tol, *Lobbying in Company: Economic Interests and Political Decision Making in the History of Dutch Brazil, 1621–1656* (Leiden 2020) 191-193.

33 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 99–101; Groenveld, ‘De institutionele en politieke context’, 61–65.

Cornelis van Beveren (1591-1663) uit Dordrecht zat in de jaren 1640 in de Commissie voor West-Indische Zaken van de Staten-Generaal. Jonas Suyderhoef, 1677, collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Voorafgaand aan de grote compagnieën

Vanuit Portugal en later ook Spanje werd er vanaf de vijftiende eeuw langs de Afrikaanse kust en later ook in Azië en de Amerika's gehandeld en gebied veroverd. Deze activiteiten begonnen onder Karel V (1500-1558) steeds meer de vorm van een koloniaal rijk te krijgen, juist toen hij ook landsheer was van de Lage Landen. Met Brussel als bestuurlijk centrum en Antwerpen als handelscentrum concentreerde het contact met de andere continenten zich in de zestiende eeuw nog vooral in de Zuidelijke Nederlanden. Dit zou pas in de loop van de opstand tegen Spanje (1568-1648) veranderen.

De Hollandse betrokkenheid bij de Atlantische wereld kreeg een impuls na de val van Antwerpen in 1585 en de komst van Zuid-Nederlandse vluchtelingen naar Zeeuwse en Hollandse steden. Deze vluchtelingen brachten niet alleen kennis en kapitaal met zich mee, maar bleken ook erg gemotiveerd om het Spaanse Rijk afbreuk te bereiken. Een van de manieren waarop ze dat dachten te bereiken, was door de Spanjaarden overzee aan te vallen en zo de stroom zilver die vanuit de mijnen van Zuid-Amerika naar Spanje vloeiende in te dammen. Bovendien boden de handelsverbindingen met verre oorden de mogelijkheid om lucratieve handel met het Europese achterland op te zetten.

In de laatste jaren van de zestiende eeuw leek het tij voor de opstandelingen in de Noordelijke Nederlanden te keren. De nederlaag van de Spaanse Armada in 1588 opende de zee voor een tegenaanval. Die tegenaanval was direct gericht op de overzeese bezittingen. De in Zeeland gevestigde ondernemer Balthasar de Moucheron probeerde meerdere keren op de kust van Afrika eilanden en forten te veroveren om de handel met Azië en de Atlantische wereld veilig te stellen. De pogingen van De Moucheron waren groot van opzet, maar hij slaagde er niet in om in West-Afrika vaste voet aan de grond te krijgen. Vanuit Holland volgden expedities met een gelijksoortig doel. Onder leiding van de uit Leiden afkomstige vice-admiraal Pieter van der Does werd een grote aanval op de Iberische bezittingen georganiseerd. Toen het niet lukte om de gewenste blokkade te realiseren, trok zijn vloot verder; ze lieten een spoor van vernieling achter op de Canarische eilanden en andere eilanden voor de West-Afrikaanse kust.³⁴ Kortom, de opstand tegen Spanje en de opbouw van macht overzee gingen hand in hand. De militaire ervaring die was

34 W. Klooster, *The Dutch Moment: War, Trade, and Settlement in the seventeenth-century Atlantic world* (Leiden 2016) 26-27.

opgedaan in de strijd in Europa, werd ingezet voor machtsontplooiing overzee.

Hoewel Amsterdam veel bekendheid geniet als koloniaal handelscentrum, waren ook de Zuid-Hollandse steden al vroeg betrokken bij deze activiteiten. Vanuit Leiden was een ondernemer als Daniël van der Meulen (1554-1600) actief in de handel naar Azië en West-Afrika. In 1602 vertrok uit Schiedam het schip *De Moriaan* naar 'Guinea' (het gebied langs de Golf van Guinee in Afrika). En Dordtse ondernemers waren vóór de oprichting van de West-Indische Compagnie al actief in Atlantische handel. Het voortouw werd genomen door Elias Trip, die in de vroege zeventiende eeuw op Afrika voer en wier kaperschepen ten minste één keer een slavenschip in handen kregen.³⁵ Op 4 maart 1607 arriveerde Carel van der Goes op een Dordts schip aan de Goudkust om daar handel te drijven. Zijn broer, Adriaan van der Goes, zou later bewindhebber van de WIC in Delft worden.³⁶ Ook in Delft was er al vroeg belangstelling voor de handel op Afrika. Er voer een schip *Morinne van Delft*, waarschijnlijk voor de rederij van Claas Adriaansz van Adrichem naar West-Afrika.³⁷ En groepjes schepen, waaronder ook uit Delft, voeren op het toen nog Portugese fort Elmina om daar handel te drijven, zoals de *de Buys van Delft* van kapitein Pieter Cornelissen.³⁸ Deze vroege handel op West-Afrika betrof vermoedelijk nog geen mensenhandel over de oceaan, aangezien de Goudkust in deze tijd nog vooral een importeur van tot slaaf gemaakte mensen was. Uiteraard was ook Amsterdam belangrijk voor deze vroege handel richting de Atlantische gebieden.³⁹ Zo handelde in Amsterdam Dirck Strijcker al in 1599 in het Caribisch gebied.⁴⁰ In 1607 was hij bovendien betrokken bij de 'Guineesche Compagnie', een los verband met enkele andere kooplieden dat handel dreef op de westkust van Afrika.⁴¹

Zo waren al ruim voor de oprichting van de WIC (1621) diverse Hollandse handelaren betrokken bij de handel naar het Afrikaanse

35 S. de Meer, 'Dordtenaren overzee', in: K. Sigmond en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013) 37-51, aldaar 38.

36 K. Ratelband, *Reizen naar West-Afrika van Pieter van den Broecke 1605-1614* ('s-Gravenhage 1950) 24.

37 Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, LXXXVI; N. Jouwe, G. Verhoeven en I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft 2023) 8.

38 Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, 33-35.

39 Stadsarchief Rotterdam (NL-RtdGA), 18 Archieven notarissen Rotterdam en de daarin opgegane gemeenten (ONA) inv.nr.8, f. 397-398.

40 Stadsarchief Amsterdam (NL-AsdSAA), Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam nr. 5075, inv.nr. 86 f.148.

41 NL-AsdSAA, 5075, 109/38.

continent.⁴² De Hollandse ondernemers die actief waren in West-Afrika, zochten elkaar op om samen te werken en politieke steun te krijgen. In 1610 kwam er een verzoek binnen bij de Staten-Generaal waarin de Guinese Compagnieën om militaire assistentie vroegen. Een schip van de Guinese Compagnie in Delft was gekaapt en de ondernemers hoopten militaire bescherming te krijgen.⁴³ Ze waren bovendien bezorgd over de gevangenen die er onder de bemanningsleden gemaakt waren. De Staten-Generaal riepen de steden op om de Atlantische activiteiten te bundelen en zouden dan het recht krijgen zichzelf overzee te verdedigen.⁴⁴ Niet veel later, op 2 oktober 1610, verklaarden de vertegenwoordigers inderdaad tot een samenwerking te zijn gekomen.⁴⁵ De Staten-Generaal gaven de compagnieën vrijstelling van een deel van de invoerbelasting om zo het losgeld voor hun gevangenen te betalen.⁴⁶ In de jaren 1610-1612 bereikten de compagnieën een redelijke mate van coördinatie, tot uiteindelijk Amsterdam er in 1612 mee stopte en zo een verdere samenwerking dwarsboomde.⁴⁷ Desalniettemin blijkt in 1617 nog in Delft de Guinese Compagnie actief te zijn geweest. Catharina Adriaensdr van der Dussen (1555-1617) uit Delft verhuurde, zo blijkt uit de inventaris bij haar dood in 1617, haar pakhuis aan een zogenoemde 'Compagnie van Guinea' voor 45 gulden per jaar.⁴⁸ Ondanks dat Amsterdam uit de samenwerking stapte, zouden we in de Guinese Compagnie een voorloper van de West-Indische Compagnie kunnen zien.

Zoals er Hollandse voorlopers waren voor de West-Indische Compagnie, waren die er ook voor de handel op Azië. Hoewel de handel tussen de Republiek en Portugal tijdens de opstand doorging, was juist de handel in peper in die jaren in het geding. Bovendien bedreigde Hamburg de prominente positie van Antwerpen als handelsstad. Daarom besloten de Staten van Holland steun te leveren aan een handelsexpeditie naar Java. Ze deden dat door het geven van belastingvoordeel en wapens voor

42 C. Antunes en R. Negrón, 'The Dutch Republic and the Spanish Slave Trade, 1580-1690', TSEG – *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19:2 (2022) 17–44.

43 Resolutiën der Staten-Generaal, 2 september 1610, 13 september 1610

44 Resolutiën der Staten-Generaal, 4 augustus 1610, XI; 27 augustus 1610.

45 Resolutiën der Staten-Generaal, 2 oktober 1610.

46 Resolutiën der Staten-Generaal, 2 november 1610.

47 Resolutiën der Staten-Generaal, 22 december 1612.

48 Erfgoed Delft Stadsarchief (NL-DtAD), 161 Oud Notarieel Archief, inv. nr. 1581, fo. 71-73.

de expeditie.⁴⁹ Na het voorbeeld van deze ‘eerste schipvaart’ probeerden diverse ondernemingen hun geluk te beproeven in deze handel, maar merkten al gauw dat het goed was om hierbij samenwerking te zoeken. Er werden lokaal diverse pogingen gedaan tot samenvoeging, tot men uiteindelijk besloot om één verenigde compagnie op te richten.

De samenvoeging bleek ingewikkeld en slaagde bovendien niet volledig. De eerder genoemde Balthasar de Moucheron was een belangrijke speler die een eigen octrooi probeerde te bemachtigen voor de handel op Azië. In Rotterdam waren Johan van der Veken en Pieter van der Hagen samen actief in een compagnie die op Azië handelde, evenals Olivier van Noort die vrijwel gelijktijdig met eenzelfde doel een andere kring investeerders had weten te interesseren.⁵⁰ De Amsterdammers probeerden de handel op Azië naar zich toe te trekken, maar daartegen klonk protest uit de Staten van Holland. Zij benadrukten dat deze handel moest worden georganiseerd ten behoeve van een algemeen Hollands belang.⁵¹ De Hollandse dominantie was echter niet zo groot dat ze dit eigenstandig konden bepalen; ook Zeeland zou zich bemoeien met de oprichting van de gezamenlijke compagnie en daar een groot deel van voor haar rekening nemen.

Overzeese handel en Europese oorlogvoering gingen in deze vroege fase hand in hand en het initiatief hiertoe concentreerde zich in Hollandse en Zeeuwse steden. De Staten van Holland zouden al vroeg bepleiten dat men de handelsactiviteiten zou bundelen. Bovendien konden oorlogvoering en internationale betrekkingen niet aan individueel particulier initiatief worden overgelaten. In een volgende fase zouden de Staten van Holland zich inzetten om plannen te maken voor de vereniging van de compagnieën en het regelen van de verregaande statelijke bevoegdheden van de samenwerkingsverbanden.

49 J.R. Bruijn, F.S. Gastra en I. Schöffner, *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* (Den Haag 1987) 2.

50 K. Ekama, *Courting Conflict: Managing Dutch East and West India Company disputes in the Dutch Republic* (Dissertatie Universiteit Leiden 2018) 70-71.

51 Ekama, *Courting Conflict*, 64.

Oprichting van de VOC

Net als de Republiek der Verenigde Nederlanden had de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) een gedecentraliseerde structuur. De compagnie bestond uit verschillende kamers waar men op basis van een bepaald ingelegd kapitaal eventueel bewindhebber kon worden. In tegenstelling tot de WIC had de VOC echter geen bewindhebberszetel die door de Staten-Generaal werd bemand. Als gevolg daarvan mengden Hollandse regenten zich minder in het beleid van de VOC. Dat neemt niet weg dat er nog steeds aanzienlijke overlap was tussen de bestuurlijke elites van de steden en de bewindhebbers van de VOC – sterker nog, in Amsterdam waren de leden van de vroedschap in de jaren 1630 veel beter vertegenwoordigd onder de bewindhebbers van de VOC dan van de WIC.⁵² Wat de rol van VOC-bewindhebber bovendien anders maakt dan WIC-bewindhebbers, is dat de afstand tot de handelsactiviteiten veel groter was. Doordat het naar Atlantische koloniën slechts een paar weken zeilen was en naar Batavia meer dan een half jaar, was er veel meer directe bestuurlijke betrokkenheid vanuit Zuid-Holland bij slavernij in het Atlantisch gebied dan in Azië. De andere VOC-koloniën, zoals Taiwan of Cochin, vielen bestuurlijk allemaal onder Batavia, terwijl sommige WIC-koloniën direct vanuit de Republiek werden aangestuurd.

Desalniettemin was de VOC ook deels een politiek project om het kolonialisme te stroomlijnen. Vóór de VOC bestond, waren er diverse zogenoemde voorcompagnieën die met elkaar concurreerden op de handelswaar uit Azië. De kamers van de VOC kwamen in de steden waar een voorcompagnie was gevestigd. Rotterdam, van waaruit de Magelhaense Compagnie al in 1598 opereerde, en Delft waren de Zuid-Hollandse kamers. Zoals blijkt uit de oprichting van de diverse voorlopers van de VOC was er in de Hollandse steden enthousiasme voor het oprichten van een grote gezamenlijke handelscompagnie voor Azië. Rotterdam en Delft leverden samen 10 procent van de oorspronkelijke inleg voor de compagnie. De Delftse inleg van f 469.400 bij de oprichting van de VOC was bijvoorbeeld fors en de stad had een goede reputatie als productiecentrum en regionaal knooppunt. In Delfshaven lagen de pakhuizen en schepen van de compagnie, en het stadsbestuur en het bestuur van de VOC waren nauw met elkaar verweven.

⁵² Van den Tol, *Lobbying in Company*, 120-124.

Aanvankelijk stelden de Staten van Holland de bewindhebbers in de Hollandse kamers van de VOC aan, maar al snel droegen zij deze bevoegdheid over aan de burgemeesters van de steden waar de kamer gevestigd was.⁵³ De bewindhebbers van de compagnie droegen in drie dubbeltallen nieuwe leden voor de kamer voor aan de burgemeesters die de nieuwe leden kozen. In de late zeventiende eeuw waren zeven van de elf nieuwe leden van de kamer Delft vroedschapsleden, drie werden dat nadat ze toetraden tot de kamer. De elfde was geen vroedschapslid, maar pensionaris Anthonie Heinsius (zie ook hierna bij de raadpensionarissen).⁵⁴ De betrokkenheid van Delft bij de VOC leverde handelsgoederen op waar internationaal gezien vraag naar was; het hoeft niet te verbazen dat de Engelse Merchant Adventurers eerst Delft kozen om hun factorij (handelshuis) te plaatsen, voordat ze in 1635 naar Rotterdam verkasten.

Tabel 1: Het bij de VOC-kamers ingelegde kapitaal.

Kamer	Ingelegd kapitaal	Percentage
Amsterdam	f 3.679.915	57,2%
Zeeland	f 1.300.405	20,2%
Delft	f 469.400	7,3%
Rotterdam	f 173.000	2,7%
Hoorn	f 266.868	4,2%
Enkhuizen	f 540.000	8,4%

Bron: Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC*, 26.

Tabel 2: Het bij de kamers van de eerste WIC ingelegde kapitaal.

Kamer	Ingelegd Kapitaal	Percentage
Amsterdam	f 2.846.520	43,1%
Zeeland	f 1.379.775	20,8%
Op de Maze (Dordrecht, Delft, Rotterdam)	f 1.039.202	15,7%
Stad & Lande (Groningen)	f 836.975	12,7%
Noorderkwartier	f 505.627	7,7%

Bron: Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 33.

53 F. Gaastra, *De Geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2007) 19-21.

54 G. van Roon, *Macht en gewoonte in het Delftse stadsbestuur, 1672-1702* (Dissertatie Universiteit Leiden 2014) 56.

De regenten van de Staten van Holland waren derhalve alleen via de Staten-Generaal betrokken bij de VOC. Dergelijke ‘overheidsbemoeienis’ met de VOC heeft historici in het verleden verleid tot het benadrukken van overheidsingrijpen in de vrije markt en de politieke rol van de regenten te zien in de context van staatssteun en kartelvorming. Dat neemt niet weg dat de VOC ook een geopolitiek doel had en een belangrijke politieke en militaire rol bekleedde in de oorlog van de Republiek tegen de Spaanse kroon. Met het uitvoeren van de geopolitieke doelstellingen van de Republiek in Azië werd de VOC een overzees verlengstuk van de soevereiniteit van de Staten-Generaal. De VOC verkreeg als onderaannemer van de soevereine rechten ook het juridische kader om zich veroverde gebieden – en belangrijker in deze context: veroverde personen – toe te eigenen. Mensen konden, binnen het geldende oorlogsrecht, als gevolg van ‘een rechtvaardige oorlog’ tot slaaf worden gemaakt. In de instructie voor de gouverneur-generaal, die door de Staten-Generaal werd bekrachtigd in 1617, werd de opdracht vastgelegd om krijgsgevangenen tot slaaf te maken.⁵⁵

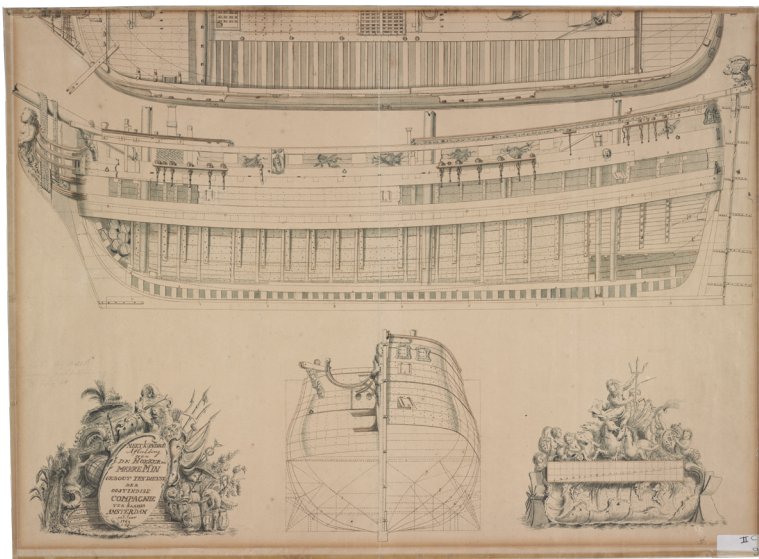
Andersom speelde de VOC ook een rol in de Europese geopolitiek van de Republiek. De Aziatische oorlogsvloot die met inkomsten uit slavernij en specerijenhandel in Azië werd bekostigd, werd ook in Europese wateren ingezet. Tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog (1665-1667) bijvoorbeeld leverde de VOC twintig schepen voor Europese zeeslagen. Onder andere de VOC-schepen *Dordrecht* en *Delfflant* van de kamer Delft stonden op de lijst om met de Engelsen slag op zee te leveren. Na 1665 kwam een kwart eeuw samenwerking tussen de VOC en Europese oorlogsvoering ten einde. Vanaf dat moment leverde de VOC niet langer schepen voor de Europese oorlogsvoering, maar subsidieerde de compagnie de Europese vloot van de admiraliteiten met f1.200.000 per jaar. Op die manier vloeide een aanzienlijk deel van de welvaart die in Azië werd verdiend met kolonialisme terug in de oorlogseconomie van de Republiek.⁵⁶

Behalve oorlogsschepen bouwde de VOC ook schepen die speciaal voor de slavenhandel bedoeld waren. Deze zogenoemde ‘slaafhaalders’ waren relatief zeldzaam in de vloot van de VOC; doorgaans gebruikte de

55 A. Weststeijn, ‘Slavernij van overheidswege: de Staten-Generaal tussen 1581-1796’, in: R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent (eds.), *Staat & Slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 333-343, aldaar 334-337.

56 E. Odegard, ‘The sixth admiralty: The Dutch East India Company and the military revolution at sea, c. 1639–1667’, *International Journal of Maritime History* 26:4 (2014) 669-684, aldaar 676-677.

compagnie reguliere schepen voor het vervoer van gevangenen voor de mensenhandel. Deze praktijk stond herhaaldelijk ter discussie, en rond 1680 en 1740 discussieerden de Heren XVII (het centrale bestuur van de VOC) over de noodzaak voor het bouwen van speciale slavenschepen. Deze discussies leidden telkens tot het staken van experimenten met dergelijke gespecialiseerde schepen. Voor het ontwerp van de slavenschepen voor Azië keken de VOC-bewindhebbers naar voorbeelden uit het Atlantisch gebied.

Zij-, boven- en achteraanzicht van het slavenschip De Meermin. Het schip werd in 1760 in Holland gebouwd voor de VOC. In 1766 kwamen de tot slaaf gemaakten op het schip in opstand. Collectie het Scheepvaartmuseum, Amsterdam. Inventarisnummer A.0149.

Bovendien probeerde men ervaren bemanning uit het Atlantisch gebied aan te trekken, en benaderde de VOC de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) om oude slavenschepen over te nemen. Het slavenschip *Sillida* dat speciaal door de VOC werd gebouwd, was vernoemd naar de plek op West-Sumatra (het tegenwoordige Painan) waar de VOC sinds de jaren 1670 door slavenarbeid goudmijnen exploiteerde.⁵⁷ De VOC creëerde op die manier al in Holland een duidelijk verband tussen de namen van slavenschepen en de koloniale economie.

Hoewel de Hollandse regenten verder verwijderd waren van de VOC en de dagelijkse beslommeringen in de koloniën in Azië dan in Afrika en Amerika, was het belang van de Hollandse regenten in de Republiek wel degelijk gediend bij de VOC. De compagnie was een instrument van oorlog in zowel Azië als Europa die met koloniale winsten werd gefinancierd. Voor de bouw en uitreding van slavenschepen voor de VOC, evenals voor de VOC-subsidie voor de oorlogsvloot van de Republiek, functioneerde Holland als draaischijf waarlangs kapitaal, kennis en arbeid samenkwamen met politieke belangen.

Oprichting van de WIC

De Staten van Holland speelden een doorslaggevende rol in de oprichting van de West-Indische Compagnie. Na het succes van de VOC (1602) besloten de Staten van Holland een verkennend comité bijeen te roepen om de belangstelling te peilen voor een handelscompagnie voor het Atlantisch gebied. Dit comité bestond onder andere uit Jan Huygen van Linschoten (1563-1611) en François Vranck (1555-1617), waarmee de juridische en staatkundige kennis van Vranck gecombineerd werden met de Atlantische kennis van Van Linschoten. De heren concludeerden dat er zeker belangstelling was voor een Atlantische compagnie, maar investeerders wilden wel eerst wat meer details weten voor ze zouden inleggen.

In Zeeland probeerde Willem Usselincx (1567-1647) deze belangstelling te vergroten, waarna hij werd benoemd als speciaal gezant van de Staten van Zeeland om met Holland een regeling te treffen over het octrooi.⁵⁸ Zeeland, bij monde van Usselincx, stond vooral een compagnie tot kolonisatie (en evangelisatie) van het Amerikaanse continent voor ogen

57 E. Odegard, "'Slaafhaalders" op Oostenburg', in: Brandon, *De slavernij in Oost en West*, 97-103, aldaar 98-100.

58 O. van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, vol. 2 (Utrecht 1868) 76-78.

die werd gefinancierd met handel en waarbij de Staten zouden zorgen voor militaire ondersteuning. Holland daarentegen zag een oorlogscompagnie voor zich om een Atlantisch front in de oorlog met Spanje te openen, waarbij handel en kolonisatie de oorlog zouden bekostigen. Het Twaalfjarig Bestand met de Spaanse kroon (1609-1621) zorgde er uiteindelijk voor dat de plannen voor een Atlantische compagnie op de plank kwamen te liggen.

Desalniettemin slaagde Usselincx erin om in 1614 de discussie over een Atlantische of West-Indische Compagnie nieuw leven in te blazen. Volgens Usselincxs eigen herinnering wist hij dat landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) tegen de plannen was. Van Oldenbarnevelt zag er meer in om de vrede met Spanje te behouden dan om met militaire kracht een deel van de Atlantische handel op te eisen. In de veronderstelling dat er zonder zijn goedkeuring nooit een compagnie zou komen, besloot Van Oldenbarnevelt het proces te frustreren. Hij stemde alleen in met een WIC als Usselincx erin zou slagen ook de handel op de westkust van Afrika in het octrooi te betrekken. Zowel Van Oldenbarnevelt als de Hollandse stadhouder Maurits van Oranje (1567-1625) hadden eerder al gepoogd de Amsterdamse bestuurders ervan te overtuigen de Guinese handel onder een verenigde compagnie te brengen, maar dit had tot op heden niets uitgehaald. Door Usselincx – als ware hij Sisyphe – een onmogelijke missie te geven, dacht de landsadvocaat de plannen voor een WIC in de kiem te kunnen smoren. Toen tegen alle verwachtingen in Usselincx toch in zijn opzet slaagde en de Amsterdamse vroedschap ‘met veel sollicitation’ wist te overtuigen, waarschuwde Maurits dat Van Oldenbarnevelt simpelweg de doelpalen zou verplaatsen. Dat was inderdaad wat er gebeurde. De pensionaris van Rotterdam stelde Van Oldenbarnevelt de aanvullende eis dat de door kooplieden gedomineerde stadsbesturen een doorslaggevende stem zouden krijgen in de besluitvorming en dat slechts een van de bewindhebbers door de Staten-Generaal benoemd zouden worden. Dit was onacceptabel voor Usselincx. Hij vreesde voor de *ambitione plebejorum* van de kooplieden om ten koste van de edelen veel macht te verkrijgen. In zijn plannen had Usselincx juist voor de stadhouder een prominente rol weggelegd. Zo belandde, als gevolg van de politiek van de Staten van Holland bij monde van Van Oldenbarnevelt, het plan voor een WIC weer op de plank.

Voordat de plannen voor een WIC nieuw leven in geblazen kon worden, moest eerst de interne strijd tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt worden beslecht. De tweestrijd tussen de twee kampen legde alle andere

politieke kwesties plat. Door de dramatische veroordeling voor landverraad en de publieke onthoofding van Van Oldenbarnevelt in 1619 kwam de weg vrij voor een agressievere koers. De aanhang van Van Oldenbarnevelt in de Hollandse stadsbesturen maakte plaats voor vertrouwelingen van Maurits. Met deze nieuwe calvinistische stadsbesturen ontstond ook meer steun voor de oorlogszuchtige politiek ten aanzien van het katholieke Spanje – en dat zou grote gevolgen hebben voor de koloniale politiek en visie van de Republiek.

Aan het hoofd van de oorlogszuchtige contraremonstrantse factie in de Staten van Holland stond de Amsterdammer Reinier Pauw (1564-1636). Onder diens leiding bekeken de Staten van Holland nog eens alle kladversies van een WIC-octrooi om op die manier een nieuw plan te destilleren. Dit comité concludeerde in december 1619 dat het plan van Usselincx, met weinig invloed voor kooplieden, maar matig geschikt was om de belangen van Holland te dienen. De Staten van Holland legden een nieuw plan van het Hollands comité voor aan de Staten-Generaal. Na enkele overleggrondes voor inspraak van de andere gewesten en wat kleine aanpassingen verleenden de Staten-Generaal op 3 juni 1621 het octrooi aan de West-Indische Compagnie. Kooplieden konden via de stadsbesturen veel macht uitoefenen, maar de Staten-Generaal in Den Haag kregen toch de negentiende bewindhebberszetel in de WIC – zo waren politieke ambities en commerciële belangen dan eindelijk verenigd in de compagnie.⁵⁹ Belangrijk om op te merken is dat, niet voor het laatst, de Hollandse steden in dit plan hun zin kregen tegenover het machtige Amsterdam. Ondanks herhaaldelijke verzoeken van Amsterdam om de handel op de westkust van Afrika uit het octrooi te houden, slaagde de rest van Holland er uiteindelijk in deze Amsterdamse wens te fnuiken. Amsterdam had gepoogd ruimte vrij te houden voor eigen activiteiten, maar daar wensten de Hollandse steden niet aan mee te werken.

De gevolgen van de bewindhebberszetel van de Staten-Generaal, de zogenoemde regentenbewindhebberszetel, waren aanzienlijk. Via die zetel konden vertegenwoordigers van de Staten van Holland in de Staten-Generaal namelijk ook een rol spelen in de vergaderingen van de Heeren XIX. Helaas is er geen complete serie van de notulen van de Heeren XIX (het centrale bestuur van de WIC) overgeleverd en moeten we ons baseren op een steekproef die grotendeels tot stand is gekomen als gevolg van

59 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 31–9.

archivistische keuzes in het verleden.⁶⁰ Desalniettemin is er op die manier toch een tamelijk lange lijst van 27 bestuurders die namens de Staten-Generaal bewindhebber in de WIC waren. Van vijf van deze bestuurders valt niet te achterhalen welk gewest ze vertegenwoordigden, veertien vertegenwoordigden andere gewesten dan Holland en acht vertegenwoordigden Holland.⁶¹ Met acht van de 27 bestuurders waren Hollandse regentenbewindhebbers talrijker dan op basis van een aselechte steekproef zou mogen worden verwacht. Drie van deze acht bestuurders kwamen uit steden in het hedendaagse Zuid-Holland: Leiden en Dordrecht. Deze leden waren niet direct de vertegenwoordigers van de rijkste aandeelhouders in de WIC, maar profiteerden van de vooraanstaande posities van hun steden in de Staten van Holland. In die zin is het verwonderlijker dat Purmerend, als laagste in rang bij de Staten van Holland, deelnam aan de vergadering van de Staten-Generaal en vervolgens aan de WIC.

Tabel 3: Regentenbewindhebbers bij de WIC afkomstig uit Holland – indien de voornaam cursief staat, vermeldt de oorspronkelijke bron bij de WIC alleen een achternaam.

Naam	Stad	Decennium
Broeckhoven, Jacob van	Leiden	1620
Meer, Nicolaas van der	Haarlem	1620
Bruijning, <i>Albert Franz</i>	Enkhuizen	1630
Paats, <i>Jacob</i>	Leiden	1630
Cameren, Jan van den	Haarlem	1640
Ruysch, Coenraedt	Dordrecht	1640
Ijsbrantsz, <i>Louris</i>	Purmerend	1650
Nieborch, <i>Thomas</i> van der	Alkmaar	1650

Bron: Voor de jaren 1623-1624 zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv. nr. 1; voor de jaren 1630-1635, zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv. nr. 2; voor 1645, zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv. nr. 12564.17; voor 1653, zie: NL-HaNA, 1.01.02, inv. nr. 5764.

60 Voor de jaren 1623-1624 zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 1; voor de jaren 1630-1635, zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 2; voor 1645, zie: NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 12564.17; voor 1653, zie: NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 5764.

61 Deze vijf zijn Hendrick Feijt, G. ten Haeff, A. de Bijle, Van der Meijden en Van der Beeck.

Stedelijke vertegenwoordiging in de WIC

Stadsbesturen in Holland was er veel aan gelegen om een plek te bemachtigen binnen het decentrale bestuur van de WIC. Een stad kon een eigenstandige kamer oprichten, maar het was ook mogelijk om via een zogenoemde buitenheer betrokken te zijn bij het bestuur van een kamer. In Zuid-Holland was de kamer Op de Maze een enigszins uitzonderlijke kamer binnen de WIC, aangezien drie steden (Rotterdam, Delft en Dordrecht) samen de kamer vormden. Het was zeker in de beginfase niet helemaal duidelijk of de steden eigen kamers hadden of dat Op de Maze één kamer vormde. Kapitaalinjectie was van groot belang voor het gezag binnen de WIC en binnen de kamer Op de Maze. Mede dankzij een kapitaalinjectie van een aantal Hagenaars wist men in Delft ruim drie ton bijeen te brengen. Bij de oprichting van de kamer Op de Maze stuurde Delft, samen met Dordrecht en Rotterdam, tien van de negenentwintig bewindhebbers. Binnen de WIC bleef Delft ondanks de substantiële kapitaalinjectie een kleine partij. Delft liet zich richting de Heeren XIX bestuurlijk overvleugelen door de prominente Dordtse burgemeester Jacob de Witt en de Rotterdammers.⁶²

Rotterdam zou uiteindelijk het centrum van de kamer Op de Maze worden, maar dat was in de eerste decennia nog lang geen uitgemaakte zaak. Al vroeg in de slavernijgeschiedenis was in de stad Rotterdam verwerkende industrie gevestigd, zoals enkele suikerraffinaderijen. Bij de oprichting van de WIC stonden de stedelingen echter niet vooraan om in de compagnie te investeren. Maar toen de compagnie eenmaal op gang was, verwierf de stad een belangrijke plek in de WIC-kamer Op de Maze. Het raffineren van suiker was juist in Rotterdam niet alleen gebaseerd op suiker uit Nederlandse koloniën, maar was nadrukkelijk verbonden met de slavenhandel en de overzeese handel van de andere koloniale rijken.⁶³ Rotterdam kreeg ook een bijzondere rol in de financiële dienstverlening voor de plantagesector. Na Amsterdam was het een van de weinige steden waarvanuit investeringsfondsen werden georganiseerd voor de plantages.⁶⁴ De leden van de kamer Dordrecht – of formeel de vier afgevaardigden uit Dordrecht in de kamer Op de Maze – werden benoemd door de Oudraad. In de stad was er belangstelling om deel te nemen aan deze ‘kamer’. Zo bood iemand eens f 30.000 om genomineerd te worden in de

62 Te Lintum, ‘De Kamer Der West-Indische Compagnie Te Delft’, 93–108.

63 Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 124–125.

64 Ibidem, 250–251.

‘Camer van Dordrecht’.⁶⁵ Betrokkenheid bij de compagnie zien we terug in de thuishavens en naamgeving van compagnieschepen. Op het schip *Dordrecht* dat in 1632 voor de West-Indische Compagnie van Dordrecht naar Afrika zeilde, bevonden zich naast ruilwaren ook twaalfhonderd sloten om mensen mee gevangen te houden.⁶⁶

Niet alle steden met een actieve groep West-Indische handelaren zouden een eigen kamer van de WIC krijgen. Den Haag investeerde veel in de WIC via Delft en er werd daar een onderafdeling van de WIC opgericht met de naam ‘Haagse sociëteit’. Vanuit Den Haag kwamen er twee bewindhebbers in de Delftse kamer van de WIC.⁶⁷ Die twee Haagse bewindhebbers in Delft werden voorgedragen door de Haagse hoofdparticipanten, uit de voordrachten koos het Hof van Holland een kandidaat en de gezamenlijke hoofdparticipanten van Delft en Den Haag kozen de tweede.⁶⁸ Uit onderzoek van de Leidse student Stef Vink blijkt dat de inwoners van Leiden bijzonder veel geld investeerden in de oprichting van de West-Indische Compagnie.⁶⁹ Het lijkt er zelfs op dat de Leidenaren meer gemotiveerd waren om geld bijeen te brengen dan de Amsterdammers. In korte tijd werd er in de middelgrote Hollandse stad maar liefst f 200.000 ingezameld. Dankzij dit enorme bedrag had het stadsbestuur de mogelijkheid om actief mee te praten over het bestuur van de compagnie. Elke f 100.000 gaf namelijk recht op een bewindheberszetel in de kamer waar het kapitaal was ingelegd. Het stadsbestuur overwoog om de resterende f 100.000 te gebruiken om ook bij de kamer Op de Maze mee te kunnen praten. Het doel van het stadsbestuur was om te kunnen sturen in de aanschaf van goederen voor de compagnie, zowel wat betreft de export van eindproducten zoals textiel, als de levering van voorraden en benodigdheden voor de activiteiten van de WIC. Hoewel eerdere historici vooral de nadruk hebben gelegd op het belang van de lakenhandel voor het Leidse aandeel in de WIC, betoogt Stef Vink op basis van de kapitaalinschrijvingen dat het om een bredere groep Leidenaren ging.

65 K. Sigmond, ‘De Dordtse Kamer op de Maze van de West-Indische Compagnie’, in: K. Sigmond en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013) 52-61, aldaar 53.

66 De Meer, ‘Dordtenaren overzee’, 39.

67 Te Lintum, ‘De Kamer Der West-Indische Compagnie Te Delft’, 93-108.

68 Ibidem.

69 S. Vink, ‘Leiden en de Oude West-Indische Compagnie, 1621-1674’ (ongepubliceerd werkstuk Geschiedenis Universiteit Leiden 2022).

Van de f 200.000 was maar liefst f 54.000 afkomstig van de op jonge leeftijd uit Antwerpen gevluchte Johannes de Laet. In de loop van zijn leven zou De Laet zijn investering zelfs doen groeien naar f 68.000. Het hoeft niet te verbazen dat hij degene was die doorgaans aan de Amsterdamse bestuurstaafel aanschoof. De Laet was bovendien de schrijver van de eerste geschiedenis van de WIC, die hij in 1644 publiceerde en bij Bonaventuer en Abraham Elsevier in Leiden liet drukken. Zoals de meeste van dit soort boeken in deze tijd droeg hij het boek op aan iets of iemand die belangrijk was geweest bij de totstandkoming. In het geval van De Laets *Historie ofte Iaerlijcks Verhael van de verrichtingen der geotroyeerde West-Indische Compagnie* waren dat de Staten van Holland. De Staten van Holland hadden De Laet een octrooi verleend om dit boek te drukken, maar De Laet kon niet nalaten om in de inleiding te benadrukken dat leden van de Staten van Holland in dit boek zouden 'gelieven naer haer wijsheijt in te sien hoeveel haer gelegen is aen dese compagnie ende hoe noodich is deselve deurgaens de hulpsame handt te bieden'.⁷⁰ Met andere woorden, De Laet legde een nadrukkelijk verband tussen de koloniale exploitatie van de WIC en de assistentie daarvan door de Staten van Holland.

Zoals Leiden hadden ook de steden Amsterdam, Deventer en Haarlem, en de gewestelijke besturen van Gelderland en Utrecht dergelijke geborgde bewindhebberszetels in de kamer van Amsterdam. Dat betekent dat deze steden en provincies in een kamer ten minste f 100.000 hadden geïnvesteerd. Doordat de stad Leiden in de kamer Amsterdam had geïnvesteerd, waren de Zuid-Hollandse investeringen in de WIC dus meer dan de 15,7 procent van de kamer Op de Maze. Dat zijn grotendeels investeringen uit Rotterdam, Dordrecht, Den Haag en Delft.

De bewindhebbers die niet door politieke organen werden afgevaardigd, werden gekozen uit de zogenoemde hoofdparticipanten. Dat waren de aandeelhouders die meer dan f 6.000 hadden ingelegd, maar dit gold niet voor de regentenbewindhebbers.⁷¹ Jacob van Broeckhoven was dus als burgemeester vertegenwoordiger van Leiden in de grootmogende vergadering van Staten van Holland, als grootmogende vertegenwoordiger in de hoogmogende vergadering der Staten-Generaal en als hoogmogende vertegenwoordiger in de Heeren XIX.

⁷⁰ J. de Laet, *Historie ofte Iaerlijcks Verhael* (Leiden 1644) 2r-3v.

⁷¹ Van den Tol, *Lobbying in Company*, 39-41.

Met het zilver dat Piet Heyn veroverde op de Spaanse 'zilvervloot' werd deze schaal gemaakt, en kreeg de WIC een nieuwe kapitaalinjectie om Brazilië op de Portugezen te veroveren. Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer NG-NM-582.

Via deze weg had de stad Leiden ineens naast de Leidse vertegenwoordiger Johannes de Laet nog een Leidenaar in de vergadering van de Heeren XIX.

Andersom kwam het natuurlijk ook voor dat aandeelhouders en bewindhebbers van de WIC tevens zitting hadden in de vergadering van de Staten van Holland. De meest in het oog springende figuren zijn de Dordtenaar Jacob de Witt, vader van Johan de Witt, en de Amsterdammer Albert Coenraadsz Burgh. Met name Burgh speelde een centrale rol in het reilen en zeilen van de WIC. Het was bijvoorbeeld dankzij hem dat de WIC erin slaagde om de edelman Johan Maurits van Nassau-Siegen te

strikken als gouverneur-generaal in Brazilië.⁷² Als eerbetoon aan en als dank voor Burghs tomeloze inzet voor de WIC werd op de westkust van Afrika het fort Coenraadsburg naar hem vernoemd. Dit fort vormde de militaire bescherming van de slavenhandel op Elmina. De Hollandse politicus Albert Coenraadsz Burgh is daarmee een van de weinige personen naar wie een fort op de kust van Ghana is vernoemd, buiten leden van de familie Oranje-Nassau.⁷³ Vandaag de dag is het fort, dat inmiddels de naam St. Jago draagt, een toeristische bestemming.

Het fort St. Jago heette aanvankelijk Coenraadsburg en lag niet ver van het fort Elmina. Den Haag, KB / inv. nr. 693 C 5 dl III.

Steden met een kamer van de VOC of WIC kenden een verregaande vervlechting tussen het bestuur van de koloniale compagnieën en het bestuur van de stad. Het recht dat stadsbestuurders hadden om bewindhebbers van een handelscompagnie te benoemen zorgde ervoor dat vrijwel alleen kinderen, (aangetrouwde) neven en vrienden werden benoemd.⁷⁴ Maar aangezien in de zeventiende en achttiende eeuw persoonlijke zaken zeer regelmatig publieke posten doorkruisten, werd dit niet als 'corruptie' beschouwd.⁷⁵ Het was bovendien destijds niet ongebruikelijk om neven en nichten tot de achtste graad nog steeds als

72 E. Odegard, *Patronage, Patrimonialism, and Governors' Careers in the Dutch Chartered Companies, 1630–1681* (Leiden 2022) 66–8.

73 Fort Ruychaver was vernoemd naar Jacob Ruychaver, directeur op de kust van Afrika namens de WIC, en fort Witsen was vernoemd naar de Amsterdamse burgemeester en WIC-bewindhebber Cornelis Witsen. In tegenstelling tot Coenraadsburg bestond Witsen maar korte tijd. Zie ook: E. Odegard, 'Designing a New Fort on the Gold Coast: Johan Fredrik Trenks, the WIC, and the New Fort at Takoradi, 1774–1791', *Itinerario* 40:3 (2016) 523–47.

74 J.E. Elias en W.R. Veder, *De vroedschap van Amsterdam, 1578–1795* (Amsterdam 1963) LXIX.

75 G.H. Janssen, 'Patronage en corruptie: publieke en private rollen van een stadhouder in de Republiek', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 2:4 (2005) 47–67; L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2016).

‘familie’ te beschouwen, dus in zekere zin waren vrijwel alle relaties tussen stadsbesturen en handelscompagnieën familierelaties.⁷⁶ In Delft was de relatie tussen de Veertigraad (het stadsbestuur) en de VOC na 1699 nog intiemer, aangezien vanaf dat moment alleen nog Veertigraadsleden benoemd werden tot bewindhebbers van de Delftse kamer van de VOC.

De Rotterdamse bewindhebber Hendrik Willemsz Nobel (1568-1649) illustreert de vervlechting van publieke functies en privénetwerken goed. Hij trouwde twee keer met een dochter uit de familie Pauw (zie pagina 60 en verder) en daarna ook nog met iemand uit het Haagse regentengeslacht Doudijns. Zelf zat Nobel vanaf 1606 tot zijn dood in de Rotterdamse vroedschap, wat hij combineerde met bewindhebberschap van de VOC én de WIC. Hoewel hij als zeilmaker van relatief simpele komaf was, kon hij via zijn politieke functies opklimmen tot vertrouwensman van de Hollandse stadhouders Maurits en Frederik Hendrik. Bij zijn dood legateerde hij voor bijna f 7.000 aan verschillende kerken in Rotterdam en aan charitatieve instellingen zoals het weeshuis.⁷⁷ Het combineren van politieke functies met eigen economische activiteiten en een bewindhebberschap had hem dus zeker geen windeieren gelegd.

Tabel 4: Overlap tussen de Veertigraad van Delft en de Delftse kamers van de VOC en WIC.

Ambt	Aantal	Eveneens Veertigraadslid	Percentage
Bewindhebber VOC	65	58	89 %
Bewindhebber WIC	29	22	76 %

Bron: N. Jouwe, G. Verhoeven en I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (2023) 19.

Soms was de kolonie juist de plaats om een geknakte carrière nieuw leven in te blazen. Het meest spectaculair was dat in het geval van Simon van Halewijn. Deze loyale gezant van koning-stadhouder Willem III kwam tijdens de oorlog met Frankrijk in de problemen toen hij in het geheim onderhandelingen had gevoerd. De Staten van Holland sloten

76 J. Adams, *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca 2005) 77.
77 Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 93-95.

hem op in Slot Loevestein, maar na zijn ontsnapping vluchtte hij naar Suriname en stichtte daar plantages. Na zijn dood in 1727 werd zijn stofelijk overschot zes jaar later in de Grote Kerk in Dordrecht herbegraven. Zijn bezittingen kwamen deels in handen van zijn Dordrechtse neef en tevens bestuurder François Teresteyn van Halewijn. Deze neef werd uiteindelijk plantage-eigenaar, bewindhebber van de WIC en pensionaris van Dordrecht.⁷⁸ De weg naar fortuin en een bestuurlijke carrière kon in de eerste helft van de achttiende eeuw moeiteloos via de slavenkoloniën lopen, de productiviteit en winsten groeiden daar in deze periode immers harder dan in de meeste andere sectoren van de Hollandse economie.

Hoewel het door de toon van de bestuurlijke en administratieve stukken soms enigszins verhuld werd, kwamen er via de handel en de reizen naar Azië al vroeg tot slaaf gemaakte mensen in bezit van Hollanders. Wie overzee bestuurde, kwam direct in aanraking met slavernij. Een van de andere tot de verbeelding sprekende voorbeelden is Mattheus de Haan, die in 1663 in Dordrecht was geboren en van 1725 tot 1729 gouverneur-generaal in Batavia was. Het was onder de hogere sociale klassen van de VOC in Azië niet ongewoon om tot slaaf gemaakte mensen te bezitten. Het is moeilijk dit voor individuen met zekerheid vast te stellen vanwege het beschikbare bronmateriaal voor Azië. Van Mattheus de Haan is bekend dat hij een van de 153 individuen was die voor een vergunning had betaald om in de achttiende eeuw mensen in slavernij binnen het VOC-octrooigebied te verschepen. Aanvankelijk had de VOC geprobeerd de mobiliteit van tot slaaf gemaakte mensen te verbieden, maar in de achttiende eeuw was hier een licentiesysteem voor in de plaats gekomen. Het was de Europeanen echter niet toegestaan de tot slaaf gemaakten mee terug naar Europa te nemen, wat doet vermoeden dat de persoon die Mattheus de Haan in 1713 naar Kaap de Goede Hoop bracht, daar is verkocht. Op dergelijke manieren konden individuen zoals De Haan zelf verdienen aan de slavenhandel in Azië.⁷⁹

Het bezit van tot slaaf gemaakte mensen leidde ook tot gedwongen seks en relaties. Gadam Gari uit 'Rajputana', het hedendaagse Rajasthan was eigendom van Pieter van den Broecke en hij verwekte bij haar een

78 Jan Willem Boezeman, *Geraffineerd Dordrecht: Het koloniale en slavernijverleden van de oudste stad van Holland* (Dordrecht 2023) 44-47.

79 L. Mbeki en M. van Rossum, 'Private slave trade in the Dutch Indian Ocean world: a study into the networks and backgrounds of the slavers and the enslaved in South Asia and South Africa', *Slavery & Abolition* 38:1 (2017) 95-116, aldaar 101-102.

zoon die op 1 mei 1628 in Sourat ter wereld kwam. Deze Gadom Gari zou later trouwen met de Delftenaar Abraham Jacopsse, een lijfwacht van Van den Broecke.⁸⁰ Over de vrijwilligheid in de relatie kunnen we kort zijn: Van den Broecke kon als eigenaar doen en laten met Gadom Gari wat hij wilde en haar dus ook uithuwelijken aan een van zijn lijfwachten. Van den Broecke vergoelijkte de slavernij, die in Holland zelf eigenlijk verboden was, door te zeggen dat hij zijn mensen tot goede christenen zou maken. Deze belofte van bekering leidde inderdaad wel tot verspreiding van dit geloof, maar toont ook dat men eigenlijk wel wist dat de slavernij als zodanig niet deugde en dus een verzachtende omstandigheid nodig had.

Bestuurlijk ging er achter de WIC een ingewikkeld knooppunt van verbindingen en belangen schuil. Ondernemers, steden en provincies hadden op verschillende manieren de mogelijkheid om betrokken te zijn bij het bestuur. De Staten-Generaal maakten op hun beurt ook deel uit van het compagniebestuur. De bewindhebbers van de Staten-Generaal in de Heeren XIX waren niet noodzakelijkerwijs ook aandeelhouders in de WIC. Leidenaar Jacob van Broeckhoven was echter zeker een aandeelhouder, want enkele jaren later vertegenwoordigde hij niet de Staten-Generaal bij de Heeren XIX, maar was hij een Amsterdamse bewindhebber.⁸¹

De vervlechting van WIC- en VOC-bewindhebbers met publieke functies strekte ook verder naar bestuursfuncties zoals weeskamers en kerkenraden. Onder andere op die manier waren ook kerken in steden bij kolonialisme en slavernij betrokken. Via deze betrokkenheid van de kerk konden ook inwoners van de steden die niet tot de bestuurlijke elite behoorden in aanraking komen met, en reizen naar, de overzeese gebieden.

Sociale diepte

De VOC organiseerde enkele jaren een interne opleiding om predikanten voor hun overzeese gebieden op te leiden, en de WIC probeerde dat model te kopiëren en voegde daar ziekentroosters aan toe. Het probleem echter, zo ondervond een Rotterdamse ouderling en bewindhebber van de WIC, was dat na de opleiding en de daarmee samenhangende kosten de kandidaten bij nader inzien toch niet naar de koloniën wilden afreizen

⁸⁰ Ratelband, *Reizen naar West-Afrika*, 91.

⁸¹ G. Oostindie en K. Fatah-Black, *Sporen van Slavernij in Leiden* (Leiden 2017) 35.

en elders aan de slag gingen. Voor de VOC was dit de reden om na enkele jaren met deze opleiding te stoppen. Dat neemt niet weg dat beide compagnies intieme relaties onderhielden met de kerk en het protestantse geloof. Het was niet alleen de WIC die de kosten voor overzeese religieuze expansie en kerstening droeg, er droegen ook gewone mensen aan bij. Het financieren van de opleiding van geestelijken was een pragmatische investering, omdat goede predikanten essentieel waren voor de dagelijkse koloniale zaken.⁸²

De investeringen die de kerk in koloniale expansie deed, werden betaald uit donaties uit alle lagen van de samenleving. Afzonderlijke kamers van de WIC doneerden bijvoorbeeld 0,1 procent van de waarde van alle koloniale goederen die uit de koloniën kwamen aan de diakenen.

Deze zogenoemde *aelmoeseniers* konden aardig oplopen: de kamer Amsterdam droeg in januari 1634 f 6.920 af aan de kerk. Als de WIC bijvoorbeeld een medewerker een boete oplegde voor zaken als dronkenschap onder werktijd, dan werd de boete van het loon afgetrokken en aan de *aelmoeseniers* toegevoegd. Meer vrijwillig waren de bijdragen van mensen als Henricus van der Vught. Het geld dat Van der Vught had verdiend met zijn Dordtse suikerraffenaderij Het Suikerbrood legateerde hij in 1732 aan de Grote Kerk van Dordrecht met als doel een nieuwe preekstoel te laten ontwerpen en installeren.⁸³

Matrozen droegen een deel van hun salaris ook vrijwillig af aan de kerk, wellicht in de hoop dat dit bijdroeg aan goddelijke interventie en een spoedige en gezonde terugkeer van zee. De kerk had bovendien over de gehele stad collectebussen hangen waar men aan de goede zaak kon doneren. Bij het bestuurscentrum van de WIC, het West-Indisch Huis in Amsterdam, hingen er twee. Eén was bij de ingang en de tweede hing demonstratief tegenover het kantoor waar WIC-medewerkers hun salaris ontvingen. Ook bij de huizen van ten minste 24 WIC-bewindhebbers hingen dergelijke collectebussen waar bezoekers een bijdrage aan kolonialisme konden achterlaten.⁸⁴

Het waren bovendien zeker niet alleen mannen die financieel bij koloniale ondernemingen en slavernij betrokken waren. De Dordtse Maria Trip (1617-1672) is daar een sprekend voorbeeld van, maar zij was

82 D. Noorlander, *Heaven's Wrath: The Protestant Reformation and the Dutch West India Company in the Atlantic World* (Ithaca 2019) 55-56.

83 Boezeman, *Geraffineerd Dordrecht* 147.

84 Noorlander, *Heaven's Wrath*, 47-49.

zeker niet de enige. Maria was getrouwd met Jacob Reepmaker (1599-1651). Hij was een voornaam koopman en hoewel hij in Dordrecht woonde, was hij bewindhebber voor de WIC in de kamer Amsterdam.⁸⁵

Pieter van den Broecke werd in het begin van de zeventiende eeuw geschilderd door Frans Hals. Vijf jaar voor dit schilderij gemaakt werd, had Van den Broecke een zoon verwekt bij Gadom Gari die hij in slavernij hield. Frans Hals, Portret van Pieter van den Broecke, 1633, Kenwood House, Londen.

85 Maria Trip was de zus van Louis en Hendrik Trip, beroemde wapenhandelaren en stichters van het Trippenhuys in Amsterdam.

Na de dood van haar man Jacob zette Maria als weduwe de familierelatie met de WIC voort. Ze leende in 1668 bijvoorbeeld f 825 aan de WIC ‘totte negotie op de custen van Africa’. Bij het overlijden van Maria Trip in 1672 werd de boedel opgemaakt, waardoor valt te achterhalen waar de familie verder in had geïnvesteerd.⁸⁶

Allereerst had de familie voor f 6.036 aandelen in de VOC gekocht, wat door de koers van VOC-aandelen getaxeerd werd op f 26.844. In de WIC hadden Jacob Reepmaker en Maria Trip voor f 34.500 aandelen gekocht, maar die werden door de aandelenkoers slechts op een tiende van hun waarde geschat. In 1662 had Maria aan haar Amsterdamse nichtje Sophia Trip f 18.000 geleend. Sophia, weduwe van Balthasar, stond op dat moment aan het hoofd van het handelshuis Balthasar & Joan Coymans. De firma van de familie Coymans was zeer actief in het Atlantische gebied, en Balthasar, de zoon van Sophia, zou uiteindelijk ook het monopolie op de Spaanse slavenhandel in handen krijgen (zie pagina 49 over dat zogenoemde *Asiento de Negros*).⁸⁷

Ook slavenhandel kwam in meerdere lagen van de samenleving voor. Kapiteins en andere bemanningsleden van de VOC-schepen die binnen Azië voeren, konden voor eigen rekening in goederen handelen – wat ze soms interpreteerden als betrekking hebbend op tot slaaf gemaakte mensen. Op momenten dat het verkeer ging, is duidelijk te zien op welke schaal zich dit soms kon afspelen. Het schip *Delfland* had als opdracht om in 1743 met rijst van Batavia naar Banda te varen, en nootmuskat mee terug te nemen. Onder het mom van lekkage was het schip afgeweken van de route en had bij Banteng op Zuid-Sulawesi aangemeerd voor reparaties. In plaats van reparaties uit te voeren kochten de gezagvoerder, de boekhouder en twee stuurmannen veertig tot slaaf gemaakten, de bootsman kocht ook nog ‘drie kleine meiden en een kleine jongen’ en allen werden ‘geboeijt aan boord gebracht’.⁸⁸ Twee dagen voor aankomst op Banda kwamen de tot slaaf gemaakten in opstand: met pistolen en steekwapens wisten ze de bemanning te overmeesteren en van het schip te ontsnappen. Het is alleen dankzij de uit de opstand voortvloeiende rechtszaak tegen de bemanning dat dit is vastgelegd. Dat doet vermoeden

86 Regionaal Archief Dordrecht (NL-DdtRAD), Notariële Archieven Dordrecht, toegang 20, inv. nr. 197, fo. 279-290.

87 NL-DdtRAD, 20, inv. nr. 185, fo. 334-335v.

88 M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek: De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015) 19-20.

dat dergelijke transacties veel vaker voorkwamen, maar dat dit voor historici niet te achterhalen valt omdat het archiefmateriaal ontbreekt.

Het economische belang van leveranties voor slavenschepen en de koloniale consumptiemarkt (zie ook het volgende hoofdstuk) vertaalde zich ook naar pogingen van ambachtslieden het koloniaal beleid mede vorm te geven. Uit petitities die betrekking hadden op de Atlantische handel blijkt dat koloniaal beleid niet enkel kooplieden of regenten aanging. Zo waren diverse hoedenmakers betrokken bij een petitie die poogde de Staten-Generaal te overtuigen New York in 1664 op de Engelsen terug te veroveren.⁸⁹ En de Amsterdammer Gerrit Jansz, een spekkoper, was in 1649 een van de ondertekenaars van een petitie over de handel in het Engelse Atlantische gebied en Nieuw Nederland, het gebied rond het huidige New York.⁹⁰ Jansz leverde regelmatig spek aan kooplieden en kapiteins die dat verkochten op plekken als Barbados, Virginia en Nieuw Amsterdam.⁹¹ Voor spekkopers als Jansz of zeepzieders als Jan Jansz van Dinter waren de afzetmarkten in de Atlantische wereld zo belangrijk dat ze zich actief probeerden te bemoeien met het koloniaal beleid. Op deze manier was politiek – en in het bijzonder koloniale politiek – iets wat mede werd vormgegeven door mensen buiten de clicque van koopman-regenten.⁹²

Deze voorbeelden laten zien dat via petitities Hollanders buiten de bestuurlijke cirkels vorm konden geven aan politiek of slavenhandel, via kerkelijke donaties ook lagere sociale klassen financieel bijdroegen aan kolonialisme en slavernij, en dat ook lagere sociale klassen in tot slaaf gemaakte mensen handelden. Men hoorde bovendien via kranten, pamfletten, prenten en toneelstukken over slavernij en de koloniale wereld.⁹³ Dat maakte kolonialisme en slavernij een aangelegenheid waarmee vrijwel alle maatschappelijke lagen in aanraking kwamen. Er was veel 'sociale diepte' in de Hollandse betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme. Dat betekent dat vrijwel iedereen van raadpensionarissen, tot

89 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 5768 Liassen WIC, Ongedateerde petitie uit 1664 betreffende Nieuw Amsterdam. Zie ook <https://www.gothamcenter.org/blog/a-petition-to-keep-new-york-under-dutch-rule>.

90 NL-AsdSAA, 5028, inv.nr. 540e3.

91 NL-AsdSAA, 5075, 1076/79v; NL-AsdSAA, 5075, 1922/193.

92 J. van den Tol, 'Particuliere belangen bij slavernijpolitiek en koloniale expansiepolitiek', in: Allen et al., *Staat & Slavernij*, 359–365, aldaar 359–360.

93 E. Baakman, *Atlantic advices: the Atlantic world in the Dutch periodical press, ca. 1635-1795* (Dissertatie Universiteit Leiden 2023) 120–151; M. Kurrupath, *Staging Asia: The Dutch East India Company and the Amsterdam Theatre* (Leiden 2017).

Hollandse stadsbestuurders, tot de gewone man of vrouw betrokken was bij overzeese gebieden en producten.

De oprichting van andere compagnieën

De Europese stromen van handel, kapitaal en kennis hielden zich niet aan nationale grenzen. Zoals in meer detail te lezen is in het volgende hoofdstuk, verwerkten Rotterdammers ook Franse koffie en suiker, handelden Hollandse handelaren op Spaanse koloniën, en monsterden uit heel Europa scheepslieden aan op schepen van de VOC en WIC. Ook andersom investeerden Hollanders in bijvoorbeeld de plantages op het Deense eiland St. Croix.⁹⁴

De interimperiale verbanden van Holland kunnen goed worden geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden: de Brandenburgisch-Afrikanische Compagnie (BAC) en de plannen voor samenwerking met de Zweedse kroon op de westkust van Afrika die werden besproken in de Staten van Holland.⁹⁵ Behalve de economische verbanden van Holland komen ook de politieke verbanden met Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse gezanten in Holland aan bod die laten zien hoe belangrijk met name Den Haag was in de mondiale politiek.

De BAC was een compagnie die van de keurvorst van Brandenburg en hertog van Pruisen, Friedrich Wilhelm von Hohenzollern, een octrooi had gekregen. Het is echter een sprekend voorbeeld van Hollandse handelaren die ver buiten de provinciegrenzen hun politieke steun zochten. De keurvorst hoopte middels de BAC grote welvaart en meer aanzien voor zijn landen te verkrijgen, en zich zo te kunnen spiegelen aan de regenten van de Nederlandse Republiek. Al in 1651 had hij plannen voor een Oost-Indische compagnie, waarvoor ook bij de Friese stadhouder

94 K. Fatah-Black, L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden 2022) 47-48.

95 Voor meer voorbeelden zie onder andere: E. Heijmans, *The Agency of Empire: Connections and Strategies in French Overseas Expansion (1686-1746)* (Leiden 2019); K. Wirta, *Early Modern Overseas Trade and Entrepreneurship* (New York 2020); A. Clemente, 'Unsuccessful chartered company projects in an eighteenth-century semi-periphery: the Kingdom of Naples and unfeasible mercantilism', in: D. Andreozzi (ed.), *Mediterranean doubts: Trading Companies, Conflicts and Strategies in the Global Spaces* (Palermo 2017) 45-64; C. Antunes, 'From Binary Narratives to Diversified Tales', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131:3 (2018) 393-407; D. Ormrod, 'The demise of regulated trading in England: the case of the Merchant Adventurers, 1650-1730', in: C. Lesger en L. Noordegraaf (eds.), *Entrepreneurs and Entrepreneurship in Early Modern Times. Merchants and industrialists within the orbit of the Dutch staple market* (Amsterdam 1996) 253-68; F. Gottmann en P. Stern, 'Crossing Companies', *Journal of World History* 31:3 (2020) 477-88.

enthousiasme was aangewakkerd om daar Friesland als partner in te betrekken.⁹⁶ De compagnie voor Azië kwam er uiteindelijk niet, maar in 1682 dus wel een Brandenburgse compagnie waarvan 'het fundament', zo schreef een Nederlander aan Friedrich Wilhelm, de handel in tot slaaf gemaakte mensen tussen Afrika en het Amerikaanse continent was.⁹⁷ Hoewel het octrooi en de naam anders doen vermoeden, gingen achter de BAC voornamelijk Hollands kapitaal, Hollandse schepen en Hollandse kennis schuil. De vergaderingen van de bewindhebbers van de BAC in Emden waren bijvoorbeeld in het Nederlands en niet in het Duits, en het merendeel van de aandelen was in handen van de drie Rotterdamse families Van Belle, Pedy en Schepers. In de aandeelhoudersvergaderingen had Josua van Belle, met zeven van de 52 stemmen, zelfs de meeste invloed.⁹⁸ De broer van Josua, Pedro of Pieter van Belle, was bovendien directeur-generaal op het Deense eiland St. Thomas waar de Nederlander Benjamin Raule in dienst van de BAC de tot slaaf gemaakte Afrikanen naartoe bracht. De gebroeders Van Belle hadden hun fortuin gemaakt in de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen in het Spaanse koloniale rijk. Samen met Balthasar Coymans had Pedro van Belle het *Asiento de Negros* in handen gehad.⁹⁹ Toen Van Belle van corruptie en fraude werd verdacht, verdedigde hij zichzelf in het pamflet *Pertinent en Waarachtig Verhael van alle Handelinghe en Directie van Pedro van Belle ontrent den slavenhandel* wat hij in 1689 bij Reinier Leers in Rotterdam liet drukken. Met andere woorden, kapitaal dat in Zuid-Holland met de Spaanse slavenhandel was verdiend, werd via een Duitse keurvorst opnieuw aangewend om via een andere weg de slavenhandel voort te kunnen zetten. In die zin was Holland een draaischijf waarlangs kapitaal, kennis, schepen en goederen vanuit heel Europa samenkamen om de slavenhandel van Europese kooplieden mogelijk te maken.

96 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 189.

97 P. Oettinger, *A German Barber-Surgeon in the Atlantic Slave Trade: The Seventeenth-Century Journal of Johann Peter Oettinger*, trans. C. Koslofsky and R. Zaugg (Charlottesville 2020) xlv.

98 Van Stipriaan, 'Rotterdam and Transatlantic Slavery', 77.

99 Negrón, 'Het "Coymans Asiento" en de Spaanse Slavenhandel', 277–282.

PERTINENT
en *Vol 1157 Ags*
WAARACHTIG
VERHAAL

van alle de
Handelingen en Directie
van
PEDRO VAN BELLE,

ontrent

Den Slavenhandel, ofte, het *Affiento de Negrös*, eerst
door *D. Juan Barosso y Posso*, bij zijn overlijden door
D. Nicolas Porsio, en daar na door *Balthasar*
Coijmans met den *Koning van Spangien* aange-
gaan, zoo in *Spangien*, de *West-Indijes*,
als op *Curaçao*:

Dienende

Tot onderrichtinge van alle die gene, die bij het voorz. *Affiento*,
ofte de *Compagnie van Coijmans en Van Belle tot Cadix*,
eenigfints zouden mogen wezen geïntereſſeert.

Te ROTTERDAM,
Bij REINIER LEERS,
MDCLXXXIX.

De West-Indische Compagnie mocht dan niet de vorm hebben gekregen die Usselincx voor ogen had gehad, dat had hem er niet van weerhouden ook bij andere Europese vorsten met zijn plannen te leuren. In 1627 probeerde hij Hollandse investeerders te lokken met een dun boekje dat hij publiceerde in Den Haag bij de drukker Aert Meuris. Het betrof een octrooi dat door de Zweedse koning Gustav Adolphus verleend zou zijn aan de nieuw op te richten Zuyder Compagnie die in 'Africa, Asia, America, ende Magillanica ofte Terra Australis' handel zou drijven.¹⁰⁰ Bij nader inzien bleek de Zweedse koning toch de voorkeur te geven aan het steunen van de Zweedse industrie en kwam de Zuyder Compagnie niet van de grond. Dat hield Usselincx niet tegen om in 1636, dus nog voor de WIC forten had veroverd op de West-Afrikaanse kust, met een plan voor een nieuwe handelscompagnie de Hollandse steden te raadplegen. Ditmaal had hij voor ogen dat de Republiek samen met de Zweedse koning een Zuider Compagnie op zou richten. Ook bij de Staten van Holland ontving hij audiëntie en presenteerde hij zijn 'Corte aenwysinge van de nutticheden ende voordeelen die deze vereenichde landen zullen comen trecken uijt het oprechten van een nieuwe Suijder Compaignie ende der zelve combinatie met de Croon [van] Suedeen'.¹⁰¹ Niet alleen de Republiek en Zweden, ook de Hanzesteden zouden hierbij betrokken worden. De Zweedse koning had hiervoor wel zijn fiat al gegeven en Usselincx voegde bovendien een lijst toe met reeds ingelegde kapitalen in Zweden door de koning, edelen, particulieren en rijkskanselier Oxenstierna voor in totaal meer dan 6 miljoen gulden.¹⁰²

Wellicht omdat hij had geleerd van zijn fouten bij de plannen voor de WIC, formuleerde Usselincx zijn nieuwste project niet primair als handels-, kolonisatie- en evangelisatie-onderneming, maar als een middel om de Spaanse kroon territoria afhandig te maken. Het ging hierbij niet om de Spaanse koloniën in Azië of op het Amerikaanse continent, daar hielden respectievelijk de VOC en WIC zich immers al mee bezig. Het noordelijke deel van de Atlantische Oceaan was bovendien al het terrein van de Noordsche Compagnie, zo stelde Usselincx, dus de Neder-Zweedse Zuider Compagnie moest zich duidelijk richten op de handel in Afrika,

100 W. Usselincx, *Octroy ofte Privilegie [...]* ('s-Gravenhage 1627).

101 NL-HaNA, 3.01.04.01 Archief Staten van Holland, inv.nr. 1358B, *Stukken betreffende de oprichting van een Zuidercompagnie, handelende op Guinea*.

102 J.F. Jameson, *Willem Usselincx: Founder of the Dutch and Swedish West India Companies* (New York en London 1887) 166–80.

waar de Spaanse kroon nog enkele slavenhandelskoloniën onder Portugese vlag had. In de Staten van Holland is dit idee serieus overwogen. Er werd een ad-hoccommissie aangesteld met vertegenwoordigers van Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam en Hoorn om dit idee goed te bestuderen en aan de vergadering rapport uit te brengen.¹⁰³ Na negatief advies van de bewindhebbers van de WIC werd dit plan echter alsnog terzijde geschoven.¹⁰⁴

Hoewel ook deze plannen van Usselincx een zachte dood stierven in de Hollandse vergaderkamers, hebben zij wellicht energie gegeven aan het plan van de WIC om in 1637 een aanval te ondernemen op de Portugese slavenforten aan de West-Afrikaanse kust. Al in 1612 hadden Nederlanders met de koning van de Asebu een verdrag gesloten om een fort, genaamd fort Nassau, op te richten, zo'n achttien kilometer ten oosten van het Portugese fort Sao Jorge da Mina (Elmina). Als gevolg van de goede verstandhouding met de Asebu, slaagde de WIC met steun van deze Afrikaanse bondgenoot er in 1637 in de Portugezen van Elmina te verdrijven. Vijf jaar later verkreeg de WIC de overhand op de gehele Goudkust (hedendaags Ghana). Forten zoals Nassau, Elmina en Coenraadsburg waren belangrijk voor de Republiek om de positie ten opzichte van andere Europese handelaren te beschermen. Afrikaanse vorsten tolereerden deze fortten doorgaans, omdat de Europese handelaren tribuutgelden opleverden en een stabiele afname van tot slaaf gemaakte mensen garandeerden. Tussen de jaren 1637 en circa 1650 breidde de WIC de fortten op dit deel van de Afrikaanse kust uit en sloot ze meer verdragen met andere Afrikaanse machthebbers.

Diplomatie en kolonialisme

De politieke fragmentatie op de Afrikaanse kust in combinatie met de Europese competitie om de gunsten en handelswaar van de Afrikaanse vorsten zorgde voor een potentieel licht ontvlambare situatie. Als gevolg van de exploderende vraag naar tot slaaf gemaakte mensen veranderden de criteria voor de belangrijkste partner op de Afrikaanse kust. Waar deze rol voorheen aan de vorst werd toebedeeld, ging dit geleidelijk over in een handelaarsklasse van 'grote mannen' (lokaal werden ze *abirempon* genoemd, enkelvoud *obirempon*). Voor de WIC was dit de *obirempon* Acrosan, die door de Nederlandse tijdgenoten steevast 'Jan Claessen'

103 Resolutiën Staten van Holland, 24 april 1636.

104 Resolutiën Staten van Holland, 4 juni 1636; 29 juli 1636; 1 oktober 1636.

werd genoemd. Acrosans persoonlijke rijkdom en schare van gewapende volgelingen maakten hem de facto de leider van de Fetu en de machtigste man langs de westkust van Afrika. Ergens in de jaren 1640 schoffeerde de WIC Acrosan, waarop hij besloot de Engelsen (1650), Zweden (1650) en Denen (1657) uit te nodigen een fort bij Cape Coast te vestigen. De Nederlandse compagnie was het hier niet mee eens – wat niet alleen leidde tot conflicten tussen de Europese handelsnaties, maar ook tot onrust in de Staten van Holland.¹⁰⁵

Wat in de Staten van Holland met name wrevél wekte over de situatie op de kust van West-Afrika was dat in het bijzonder de Zweedse Afrikacompanie (SAK: *Svenska Afrika Kompaniet*) en Deense West-Indische Compagnie (DWIC: *Vestindisk kompagni*) ‘gesimuleerde’ Scandinaviërs waren. In feite betrof het Nederlanders die illegaal handel dreven in het octrooigebied van de WIC. De leden van de Staten van Holland hoorden zo bijvoorbeeld over Jan Jacobsz Rayet die in 1657 en 1658 met de SAK op de kust van Guinea kwam en forten innam en dat in 1660 opnieuw deed in dienst van de DWIC.¹⁰⁶ Ook vertelde Cornelis Raven, scheepstimmerman uit Amsterdam, dat het schip waarmee Rayet naar Guinea was gevaren, de *Catharina van Sweeden*, door Ravens vader op zijn Amsterdamse werf was gebouwd.¹⁰⁷ In alle lagen van de Scandinavische ondernemingen of de Afrikaanse kust waren dus Hollanders betrokken.

Vanuit Elmina werden de Staten van Holland tot in de kleinste details op de hoogte gehouden. Hoewel de SAK inderdaad een deel van de invloedssfeer van de West-Indische Compagnie had overgenomen op de Afrikaanse kust, was Acrosan/Jan Claessen niet te spreken over de Zweden die de afspraken over leveranties van Europese goederen schonden. En aangezien ‘de swarten uijtermaete gierig ende haetsuchtigh van naeturen zijn’, zo schreven de Nederlanders en Denen in dienst van de Zweedse commandant, zouden Acrosan/Jan Claessen en zijn mannen de

105 F. Hyrum Svensli, ‘Evil Disposed Netherlanders’: The Dutch West India Company’s Opposition to Danish Activity on the Gold Coast, 1657–1662’, *Itinerario* 42:3 (2018) 326–350, aldaar 329–330; M. Meuwese, *Brothers in Arms, Partners in Trade: Dutch-Indigenous Alliances in the Atlantic World, 1595-1674* (Leiden en Boston 2012) 288–289; F. Ribeiro da Silva, *Dutch and Portuguese in Western Africa. Empires, Merchants and the Atlantic System, 1580-1674*, vol. 22 (Leiden 2011) 23–9.

106 NL-HaNA, 3.01.04.01 Archief Staten van Holland, inv.nr. 1358B, Verklaring Jan Jacobsz Rayet dd ... juli 1662.

107 NL-HaNA, 3.01.04.01 Archief Staten van Holland, inv.nr. 1358B, Verklaring Cornelis Raven.

Scandinaviërs snel een kopje kleiner maken.¹⁰⁸ Niet veel later allieerde de Deense commandant van het Zweedse fort zich met de WIC.

Hoewel Acrosan/Jan Claessen wist te verhinderen dat de WIC het fort daadwerkelijk over kon nemen, de WIC de Nederlandse crypto-Scandinaviërs nooit meer helemaal van de kust wist te houden en de Engelsen het fort uiteindelijk in handen kregen, bleef de WIC wel de grootste Europese partij langs de Afrikaanse Goudkust.¹⁰⁹ Wat echter met name van belang is, is dat via correspondentie de Staten van Holland tussen 1656 en 1662 doorlopend vanuit West-Afrika op de hoogte werden gehouden; zowel door de Nederlandse directeuren, als brieven van Acrosan/Jan Claessen die de WIC doorstuurde aan de Statenvergadering. Men was op het Binnenhof dus op de hoogte van de kleinste details in deze uitermate verwarrende internationale verwickelingen.

Vele duizenden kilometers zuidelijker, voorbij de bocht van Guinea in wat nu Angola is, had de WIC met een vloot onder leiding van Cornelis Jol in 1641 ook fort en op de Portugezen veroverd. De resterende Portugese aanwezigheid was behalve in conflict met de WIC, ook in conflict met de Afrikaanse vorst van het koninkrijk Kongo, Garcia II. Het koninkrijk Kongo had een alliantie gesloten met de WIC in de gemeenschappelijke strijd tegen de Portugezen. Toen de WIC besloot in 1643 een wapenstilstand te sluiten met de Portugezen, hield Garcia II dit argwanend in de gaten en besloot het fundament van de anti-Portugese relatie met de WIC te testen. Hij schreef de Nederlanders dat nu de Portugezen zwak waren ze zich inderdaad 'als schapen' gedroegen, maar dat als ze weer machtiger werden ze zich 'als leeuwen en draken' zouden gedragen, en dat daarom de WIC zich moest inspannen de Portugezen voorgoed van de kust van Angola te verdrijven.

De graaf van Soyo, een van de vazallen van Garcia II, correspondeerde al in de jaren 1620 met de Hollandse stadhouder Maurits over militaire aangelegenheden.¹¹⁰ Ditmaal stuurde de graaf zijn neef naar de Republiek om daar te ijveren voor militaire steun tegen de Portugezen. Deze neef, Miguel de Castro, kwam in juni 1643 aan in Vlissingen en reisde niet veel later naar Den Haag om daar door de Hollandse stadhouder

108 NL-HaNA, 3.01.04.01 Archief Staten van Holland, inv.nr. 1358B, Brief van Commijs en Assistent Commijs.

109 Hyrum Svensli, "Evil Disposed Netherlanders", 333-341.

110 K. Ratelband, *De Westafrikaanse reis van Piet Heyn, 1624-1625* (Zutphen 2006) LXX.

ontvangen te worden.¹¹¹ Samen met zijn twee bediendes werd hij tijdens zijn gezantschap in de Republiek geportretteerd, in opdracht van de bewindhebbers van de WIC. Dat een Afrikaanse vorst een gezant naar Den Haag stuurde voor militaire en politieke steun, onderschrijft de centrale plaats die Holland innam in de mondiale politiek van de zeventiende eeuw.

Sjah Abbas I van Perzië in Centraal-Azië zocht in de zeventiende eeuw ook militaire steun in de Republiek. Voor de sjah betrof het een militair verband tegen het Ottomaanse Rijk, en hij zond daarom in 1626 Moussa Beg, of Beeck, naar de Republiek. De VOC liet Beg naar Den Haag brengen, waar de Staten-Generaal hem niet wilden ontvangen omdat de Ottomanen een partner in de strijd tegen de Spanjaarden waren. Beg richtte zich vervolgens tot de Hollandse stadhouder met het verzoek om vijftien 'konstenaers' uit Holland mee terug te nemen naar Perzië. Bovendien vroeg hij of de stadhouder er voor hem bij de VOC op aan kon dringen dat de ambassadeur op de terugreis naar Perzië met 'meerder respects' aan boord behandeld zou worden.¹¹² Er was duidelijk wat interculturele ruis op deze diplomatieke missie ontstaan, want de Heeren XVII memoreerden dat het gedrag van Moussa Beg 'so excessijf' geweest was dat 'sulx een groot affkeer gebaert heeft ende niemandt in ons landt meer aengenaem wesen soude Persiaensche ambassadeurs te sien'.¹¹³

Ook vanuit Zuid-Amerika kwam de lokale bevolking tot bij de regenten in Den Haag. Al in 1599 bracht de in Leiden geboren koopman Abraham Cabeliau na een reis langs de noordkust van Zuid-Amerika twee mannen van de Yao, de oorspronkelijke bewoners van het huidige Frans-Guyana, mee naar het Binnenhof. Bij de vergadering van de Staten-Generaal zullen deze twee mannen, Arymowacca en Cayariwara, met hun tatoeages een grote indruk hebben achtergelaten.¹¹⁴ In het noordoosten van Brazilië vormde de inheemse bevolkingsgroep Potiguar de belangrijkste bondgenoot in de verovering van de kolonie op de Portugezen. Vlak na de kortstondige overwinning van Bahia reisden al dertien Potiguar in 1625 met de WIC mee terug naar de Republiek; acht

111 Meuwese, *Brothers in Arms*, 213–16; J.H. Thornton, 'The Kingdom of Kongo and the Thirty Years' War', *Journal of World History* 27:2 (2016) 189–213.

112 H. Dunlop, *Bronnen tot de Geschiedenis van de Oostindische Compagnie in Perzië, 1611-1638* (Den Haag 1930) 709-710.

113 Dunlop, *Bronnen*, 242.

114 L. Hulsman, *Nederlands Amazonia: handel met indianen tussen 1580 en 1680* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009) 28-29.

van hen vielen onder de verantwoordelijkheid van de kamer Amsterdam en vijf onder die van de kamer Groningen. Het belang van het Braziliaanse bondgenootschap was zelfs zo groot dat de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik een schilderij van de Potiguar in zijn paleis in Den Haag hing.¹¹⁵

Mede dankzij de kennis van de Potiguar van de lokale situatie in Brazilië en het feit dat ze in de Republiek de Nederlandse taal hadden geleerd en dus in Brazilië namens de WIC konden onderhandelen met andere inheemse groepen, slaagde de WIC er vanaf 1630 in om grote delen van Noordoost-Brazilië op de Portugezen te veroveren. Op het moment dat het gouverneur-generaalschap van Johan Maurits van Nassau-Siegen (r. 1637-1644) in Brazilië ten einde kwam, nam hij ook elf Potiguar en andere inheemse Brazilianen mee naar de Republiek. In zijn woning, het Mauritshuis in Den Haag, liet Johan Maurits deze Brazilianen een rituele dans opvoeren ten overstaan van meerdere hoogwaardigheidsbekleders.¹¹⁶

De deels Nederlandssprekende, deels gekerstende Potiguar hadden zich formeel gelieerd als bondgenoot van de WIC. De leider van deze groep was Antônio Paraupaba, wiens vader Caspar deel had uitgemaakt van de oorspronkelijke dertien Potiguar die in 1625 in de Republiek waren aangekomen. Voor Antônio en de zijnen was het een hard gelag dat de Portugezen de WIC in 1654 uit Brazilië verjaagden. Volgens een ooggetuigeverslag uit Brazilië was een deel van de Braziliaanse bondgenoten woest dat de Nederlandse bondgenoten de strijd tegen de Portugezen opgaven, en begonnen deze Potiguar te 'vloecken en schelden' omdat ze zich door de WIC in de steek gelaten voelden en 'sij nu voor eeuwige slaven in handen van de Portugesen' zouden vervallen.¹¹⁷

Antônio Paraupaba, echter, liet het er niet bij zitten en stapte op een schip naar de Republiek, in een poging in Den Haag militaire steun in de strijd tegen het juk van de Portugese katholieken te krijgen. Zowel in 1654 als 1656 ontvingen de Staten-Generaal Paraupaba en lazen zijn verzoekschrift. Het resulteerde echter niet in steun, wellicht omdat Paraupaba als buitenstaander onvoldoende begreep dat hij zich ook bij

115 Meuwese, *Brothers in Arms*, 137–8.

116 M. Françaço, 'Global Connections: Johan Maurits of Nassa-Siegen's Collection of Curiosities', in: M. van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (New York 2014) 105–123; Meuwese, *Brothers in Arms*, 170.

117 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 67, 96. Brief (kopie) van Mattias Beck, op het eiland de Barbados, aan de vergadering van de Heren XIX., 8 oktober 1654 scan 478.

de Staten van Holland had moeten vervoegen inzake deze kwestie, maar hij ontving bij de Staten-Generaal wel de steun van de vertegenwoordigers van Zeeland.

Dom Miguel de Castro werd in opdracht van de WIC geportretteerd tijdens zijn bezoek aan de Republiek. Jeronimus Becx, Portret van Dom Miguel de Castro, 1643, Statens Museum for Kunst, Kopenhagen.

Tegelijkertijd maakten de Staten van Holland wel tijd voor – en stonden welwillend tegenover – de vele andere verzoekschriften over Brazilië; van soldaten die vroegen om achterstallig loon tot koloniaal bestuur dat

vervolgving probeerde te ontlopen.¹¹⁸ De Europese veteranen die in Brazilië hadden gediend, en ernstig vermagerd en amper nog gekleed waren teruggekeerd zouden ‘geen ongemakken of insolentien moogen staan te bevreesen’, zo stelden de Staten van Holland. Prompt werd er geld gevonden om het enorme financiële gat van de soldij van WIC-soldaten te dichten.¹¹⁹ Ook een ‘voorslag tot etablissement van een nieuwen handel op de Kuste van Guinea’ werd dit jaar weer ter sprake gebracht.¹²⁰

Ondanks het uitblijven van succes gaf Paraupaba de moed niet op, en hij poogde nu de publieke opinie voor zijn zaak te mobiliseren. Henricus Hondius in Den Haag drukte zijn verzoekschriften aan de Staten-Generaal om zo meer aandacht voor Paraupaba’s zaak te genereren.¹²¹ Ook een pamflet dat in Middelburg werd gepubliceerd poogde Hollandse steun voor de ‘arme Brasilianen’ op te wekken.¹²² Via verschillende kanalen kon het lezerspubliek in Holland dus horen hoe meelijwekkend de situatie was voor Paraupaba en de andere Potiguar. Het mocht niet baten. De voormalige bondgenoten van de WIC in Brazilië werden aan hun lot overgelaten; de Portugese koning liet de controle over de inheemse bevolking over aan de jezuïeten – die niet bepaald bekendstonden om hun zachtzinnige optredens in de koloniën. Het enige dat Paraupaba uiteindelijk van de Staten van Holland ontving was een zogenoemd *ruijters paije*, een soort uitkering voor gepensioneerde leden van de cavallerie. Niet lang daarna overleed hij, waarna zijn vrouw vermoedelijk met Paraupaba’s vriend Carapeba naar het Caribisch gebied vertrok.¹²³

Dat Paraupaba niet succesvol was in het verkrijgen van politieke en militaire steun voor zijn strijd tegen de Portugezen had verschillende oorzaken. Ten eerste waren er facties in Holland die vonden dat Brazilië de Republiek nu wel genoeg geld had gekost. Ten tweede betekende de Portugese onafhankelijkheid van Spanje in 1640 en het einde van de Tachtigjarige Oorlog in 1648 dat Portugal niet langer automatisch een vijand van de Republiek was. Het valt echter ook niet uit te sluiten dat de

118 *Resolutiën Staten van Holland*, 7-8 augustus 1654; 15-16 september 1654.

119 *Resolutiën Staten van Holland*, 5 augustus 1654, p. 581.

120 *Resolutiën Staten van Holland*, Punten van Beschrijving, Punt XV, 11 februari 1654.

121 A. Paraupaba, *Twee Verscheyden Remonstrantien ofte vertogen overgegeven aen de Heeren Staten-Generaal door Anthonio Paraupaba* (Den Haag, 1657).

122 Anoniem, *Kort, Bondigh ende Waerachtigh Verhael van 't schandelijk overgeven ende verlaten vande voornaemste Conquesten van Brasil* (Middelburg 1655).

123 *Meuwese, Brothers in Arms*, 181-6.

Hollandse regenten, die niet lang daarvoor ‘de curiositeit’ van dansende Potiguar in het Mauritshuis hadden kunnen aanschouwen, een Potiguar minder serieus namen als gezant dan een Duitse vertegenwoordiger van bijvoorbeeld de Duitse landgraaf van Hesse-Darmstadt.

Het gaat hier echter niet om het afmeten van het succes van missies zoals die van Miguel de Castro, Moussa Beg en António Paraupaba, maar om te illustreren in hoeverre het Binnenhof met de Staten-Generaal en de Staten van Holland een middelpunt was van mondiale politieke verhoudingen. Holland was een centrale plek op de wereld waar koloniale groepen vanuit Amerika, Azië en Afrika naartoe kwamen.

Het gezantschap van de Tsaar van Moscovië op weg naar de Statenvergadering in Den Haag, in het begin van de jaren 1630, laat goed zien hoe talrijk een buitenlandse diplomatieke missie vaak was. Sybrand van Beest, ca. 1631, Rijksmuseum, Amsterdam.

Raadpensionarissen

Zoals eerder uiteengezet had de Hollandse raadpensionaris een centrale rol in de politiek van het gewest Holland: als secretaris bepaalde hij de agenda en telde de stemmen, als pensionaris van de ridderschap bracht hij zowel het stemadvies als de eerste stem uit, en als raadpensionaris concludeerde hij de stemmen. Het is gezien de beperkte looptijd van dit onderzoek niet doenlijk alle raadpensionarissen geheel na te lopen op hun betrokkenheid bij slavernij. Op basis van het drukke politieke leven van de raadpensionarissen valt bovendien niet te verwachten dat ze zich

nadrukkelijk met hun eigen handelsactiviteiten konden bemoeien. Aan de hand van vier voorbeelden van raadpensionarissen valt wel goed te zien hoe de politieke rol hen nadrukkelijk bij slavernij en kolonialisme kon betrekken.

De familie Pauw

De oorspronkelijk uit Gouda afkomstige familie Pauw nam al snel prominente bestuursposities in Hollandse steden in, zoals Amsterdam en Delft. Adriaen Pauw (1516-1578) kwam vanuit Gouda naar Amsterdam en zijn zoon Engelbert (1585-1648) zette in Delft een tak van de familie op waar onder andere Engelbert zelf, zijn zoon Maarten (1616-1680) en zijn kleinzoon Franco (1661-1724) de functie van stadsbestuurder combineerden met bewindhebberschap van de VOC. De Amsterdamse burgemeester Reinier Pauw (1564-1636), handelde zelf al in 1597 op Zuid-Amerika en was in 1594 bestuurder van de Compagnie van Verre.¹²⁴ Hij probeerde zijn zoon Adriaan (1585-1653) verkozen te krijgen als raadpensionaris toen Andries de Witt terugtrad in 1621. Er waren zes kandidaten om hem op te volgen, van wie Antonie Duyck en Adriaan Pauw de meeste stemmen kregen. In de tweede, en beslissende, ronde werd het 15-4 voor Duyck. In 1631 werd Adriaan Pauw alsnog raadpensionaris, maar in een politiek machtspeel verloor hij dit ambt weer aan een vertrouweling van de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik. Als leider van de delegatie van de vredesonderhandelingen in Münster beëindigde hij tachtig jaar oorlog voor de Republiek in 1648. Dit bevestigde zijn status als politicus, waarmee hij in 1651 opnieuw raadpensionaris werd en tevens fungeerde als mentor van Johan de Witt.¹²⁵

Adriaan Pauw was bewindhebber van de VOC, waarin hij voor minstens f18.000 aan aandelen bezat.¹²⁶ Zijn broer Michiel Pauw (1590-1640) was bovendien bewindhebber van de WIC en had ten minste twee patroonschappen: Pavonia in Noord-Amerika en het eiland Fernando de Noronha voor de kust van Brazilië. Een patroonschap was het recht om een kolonie te beginnen binnen het octrooigebied van de WIC. Vanwege hun verwantschap en functies liepen persoonlijk en zakelijk bij de Pauwen nogal eens door elkaar heen. Zo was Adriaan ook de persoon die

124 Elias, *Vroedschap*, vol. 1, 10-15; 191-198.

125 M. Witteveen, *Reinier Pauw en Amsterdam: De macht van een man en een stad* (Amsterdam 2022) 220, 229

126 NL-AsdSAA, 5075, 1088/56.

een betaling van f15.000 door de WIC goedgekeurde, waar zijn broer Michiel oorspronkelijk borg voor had gestaan.¹²⁷ Michiel Pauw handelde bovendien, net als zijn vader, zelf ook op Brazilië toen de kolonie nog in handen was van de Portugezen in 1618.¹²⁸ Als patroon van Pavonia ontving Michiel Pauw in 1630 circa vijftig tot slaaf gemaakte Afrikanen.¹²⁹ Adriaan Pauw was vermoedelijk niet de 'Pauw' die in 1635 voor de Staten-Generaal een rapport opstelde waarmee een belangrijke stap werd gezet naar het WIC-monopolie inzake de slavenhandel. Dit was waarschijnlijk Jan Gijsbertsz Pauw (?-1638), die tussen 1634 en 1637 afgevaardigde voor Holland in de Staten-Generaal was.¹³⁰

Anthonie Heinsius (1641-1720)

Anthonie Heinsius werd geboren in Delft als de zoon van suikerbakker Adriaan Heinsius en Maria Dedel. Suiker werd in de Atlantische wereld verbouwd met slavenarbeid en vervolgens geraffineerd door suikerbakkers in Europa voordat het op de markt kwam. Suikerbakkers waren dus direct verbonden met slavernij.¹³¹ Naast zijn politieke functies trad Antonie in 1687 toe tot de bewindhebbers van de VOC in de kamer Delft. Persoonlijk lijkt Heinsius meer interesse te hebben gehad voor het bewindhebberschap, waar hij zich voor inspande om het te verkrijgen, dan voor de diverse politieke functies waar hij meermaals voor 'geprest' moest worden. Toen de VOC in een burgeroorlog de kant koos van de zoon van de (door de East India Company gesteunde) sultan van Bantam en in ruil daarvoor in 1682 een monopolie verkreeg, stuurden de Staten-Generaal Heinsius naar Engeland om te bemiddelen.¹³²

Hoewel voor Heinsius geen persoonlijke financiële betrokkenheid bij slavernij is gevonden, is door zijn briefwisseling wel duidelijk dat hij bestuurlijk goed op de hoogte was van slavernij en belang hechtte aan

127 NL-AsdSAA, 5075, 398B/476.

128 NL-AsdSAA, 5075, 381/300; NL-AsdSAA, 5075, 381/360; J. Venema, *Kiliaen van Rensselaer 1586-1643: Designing a New World* (Hilversum 2010) 219.

129 Klooster, *The Dutch Moment*, 159.

130 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 95–99.

131 A.H. Poelwijk, 'In Dienste Vant Suyckerbacken': *De Amsterdamse Suikernijverheid En Haar Ondernemers, 1580-1630* (Hilversum 2003). Joannes Heinsius uit Middelburg, die zowel in het koloniale bestuur van Brazilië als Suriname leiderschapsrollen vervulde, lijkt geen directe familie van Antonie te zijn geweest.

132 A.J. Veenendaal, *De Briefwisseling Antonie Heinsius 1702-1720*, RGP Grote Serie 158 ('s-Gravenhage 1976), vol. 1, p X–XIII; M.N. Pearson, 'Merchants and State', in: J.D. Tracy (ed.), *The Political Economy of Merchant Empires* (Cambridge 1991) 91–92.

het bestaan van slavenkoloniën en hun behoud voor de Republiek. Eén correspondent verzekerde hem in 1683 dat de ‘securiteit van de colonie van Suriname zeer goed is’, ondanks dat er vijandigheden speelden.¹³³ Een andere correspondent waarschuwde hem dat diverse partijen in Europa onrustig waren, omdat Pruisen bezig was een nieuwe Afrikaanse compagnie op te richten en dat ‘het ooghermerck daarvan soude meest gaen om toevoer van slaven te brengen naer de Spaensche West Indien en Fransche coloniën’.¹³⁴ Rond de onderhandelingen in aanloop naar de Vrede van Utrecht (1713) vroeg een andere correspondent hem bovendien te besluiten of de slavenhandel in het Spaanse Rijk (*Asiento de Negros*) wel zo belangrijk was dat de competitie daarover met de Engelsen aangegaan moest worden, en of men ‘voor de West-Indische Compagnie niet yets favorabelder daartegens soude connen bedingen’.¹³⁵ Uiteindelijk kreeg inderdaad niet de WIC, maar de Britse South Sea Company bij de Vrede van Utrecht dit *Asiento*.

Kortom, in de internationale politiek speelde de trans-Atlantische slavenhandel een belangrijke rol en het was voor Heinsius belangrijk om goed op de hoogte te zijn van hoe de kaarten geschud waren. In zijn rol als raadpensionaris moest hij zich bezighouden met de vraag of hij de slavenhandel zoveel waard vond voor de Republiek dat hij er vol de onderhandelingen op moest inzetten.

De familie De Witt

Jacob de Witt (1589-1674), de vader van de beroemdere Johan en Cornelis de Witt, was een vooraanstaande inwoner van Dordrecht. De structuur van de WIC voorzag in de vergadering van de Heeren XIX twee stemmen voor de kamer Op de Maze, terwijl er drie steden in de WIC-kamer Op de Maze vertegenwoordigd waren: Rotterdam, Delft en Dordrecht. Als WIC-bewindhebber namens Dordrecht diende Jacob de Witt het voorstel in om alle drie de steden toe te staan afgevaardigden naar de vergaderingen van de XIX te zenden, met dien verstande dat de drie leden de twee stemmen in stand hielden. Dit werd afgewezen door de heren bewindhebbers, omdat het niet ‘tollerabel ende tegen het octroij strijdig’

¹³³ Veenendaal, *Briefwisseling Anthonie Heinsius*, vol. 13, p. 278.

¹³⁴ Veenendaal, vol. 2, p. 8.

¹³⁵ Veenendaal, vol. 12, p. 709.

was.¹³⁶ Desalniettemin bleek Jacob de Witt een centraal figuur in de vergadering en kreeg hij meerdere commissies toebedeeld, zoals het pacificeren van een conflict in de kamer Noorderkwartier. Toen in dezelfde vergadering besloten moest worden welke kamer waarnaartoe een schip zou zenden, zou Amsterdam een schip uitrusten met goederen voor Virginia. De kamer Op de Maze, die door Jacob de Witt vertegenwoordigd werd, haalde binnen dat deze kamer een schip naar de 'Greijn cust' in West-Afrika zou zenden.¹³⁷

Een andere telg uit de zeer uitgebreide Dordtse familie De Witt was Gijsbert de Witt, of Gisbert de With, een zogenoemde 'cousijn' van Jacob, Johan en Cornelis de Witt. Gijsbert trok in 1638 op een schip van de kamer Op de Maze naar de WIC-kolonie in Brazilië. Hij zetelde daar onder andere in de jaren 1640 in de Raad van Justitie en kocht voor f 2.600 een stuk grond in Recife.¹³⁸ In 1645 was hij de derde echtgenoot van de Luso-Braziliaanse Anna Paes. Omdat Anna van Portugese afkomst was, moest Gijsbert het koloniale bestuur ervan overtuigen dat zijn huwelijk er niet voor zou zorgen dat hij 'met minder ijver en lust het voordeel van de Nederlandsche natie' zou behartigen in Brazilië.¹³⁹ Zijn argumentatie was overtuigend genoeg om daadwerkelijk in het huwelijksbootje te mogen stappen en door het huwelijk werd hij mede-eigenaar van een van de grootste en beste suikermolens in de buurt van Recife. De suikermolen werd al snel omgedoopt tot *Engenho De Witt*. Nadat de Braziliaanse kolonie in 1654 overging op de Portugezen trok Gijsbert met zijn vrouw Anna en hun kinderen Cornelis en Elisabeth terug naar de Republiek, waar hij in Dordrecht werd aangesteld als commies van Johan de Witt.¹⁴⁰ Nog lange tijd bleef hij zich inspannen voor financiële compensatie door de Portugezen voor het verlies van Nederlandse bezittingen in Brazilië.¹⁴¹ Niet in de laatste plaats om zijn eigen bezittingen ter waarde van f 187.797 terug te krijgen, waarvan f 89.960 werd gevormd door de suikermolen

136 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 1, *Notulen van de vergadering van de Heren XIX*. 1623 juli 24 – 1624 december 24, scan 43.

137 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 1, *Notulen van de vergadering van de Heren XIX*. 1623 juli 24 – 1624 december 24, scan 66.

138 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 81-85.

139 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr.70, *Dagelijkse Notulen Hoge en Secrete Raad in Brazilië*. 1643 maart 13 – 1645 september 8, 29 april 1645 scan 1249.

140 M. van Groesen, 'Gonsalves Paes de Azevedo, Anna (ca. 1612-1674)', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Paes>.

141 I.S. Emmanuel, *Seventeenth-century Brazilian Jewry: a critical review* (Cincinnati 1962) 19.

met alle toebehoren zoals de tot slaaf gemaakte arbeiders.¹⁴²

Als raadpensionaris wist Johan de Witt hoe belangrijk slavenhandel voor het welvaren van de Republiek was. Daarmee was de slavenhandel een zaak van staat en dus van Johan de Witt. Zijn zwager, Jean Deutz, vroeg hem bijvoorbeeld eens gesprek aan te knopen met WIC-bewindhebber Jacob Pergens over de slavenhandel naar Spaanse koloniën, 'om dit soo te dirigeren, dat deselve aen my quaeme'. De Witt antwoordde Deutz dat hij Pergens nog niet gesproken had, maar wel Nicolaas ten Hove, de advocaat van de WIC, en vader van raadpensionaris Michiel ten Hove.¹⁴³ Niet veel later moest Johan de Witt zijn zwager laten weten dat nieuws uit Engeland 'niets goeds' beloofde en dat de Engelsen het plan hadden opgevat om 'desen Staet ende de geoctroyeerde West-Indische Compagnie in deselve de gansche custe van Guinea affhandich te maecken' en zo de toegang van Deutz en andere Nederlandse kooplieden tot de slavenhandel af te snijden.

Als gevolg van het besef dat voor de Engelsen 'het een gepremediteert desseyen is geweest' de Afrikaanse en Amerikaanse koloniën de WIC afhandig te maken, besloot Johan de Witt zich in te spannen dit te voorkomen. Het probleem was dat een beschermingsvloot vanuit Holland door het Nauw van Calais moest en dat Engelse spionnen heel nauwkeurig de vlootsterkte hadden doorgegeven aan Londen. Uit angst dat de Engelsen het Hollandse eskader zouden beletten naar de kust van Guinea te varen, bedacht Johan de Witt een list. In het uiterste geheim informeerde hij een kleine cirkel van Hollandse Statenleden om in plaats van een vloot vanuit Holland te zenden, de Middellandse Zeevloot onder leiding van Michiel de Ruyter naar Guinea te zenden. De Amsterdamse Statenleden waren erop tegen om de Hollandse handelaren in het Middellandse Zeegebied onbeschermd te laten. Onder leiding van Dordrecht en De Witt echter raakten de overige leden van de Staten van Holland overtuigd van het plan en stemden de Statenleden uiteindelijk unaniem voor. Eigenhandig notuleerde Johan de Witt het besluit in het secreetregister en geen enkele Engelse spion had in de gaten wat er precies gebeurde. Zo zorgde Johan de Witt persoonlijk en in het grootste geheim voor de opdracht aan Michiel de Ruyter om de verloren fort en

142 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr.12577.44 *Gedrukte sententie van de Raad van Brabant inzake de vorderingen van de West-Indische Compagnie en van particulieren*. Met dank aan dr. E. Odegard voor deze verwijzing.

143 R. Fruin, *Brieven van Johan de Witt*, vol. 2 (Amsterdam, 1906) 484.

slavenhandelsposten terug te veroveren.¹⁴⁴ De Witt spande zich persoonlijk in om de 'stijvinge ende handthavinge' van de koloniën van de WIC op de Afrikaanse kust – en dus de handel in slaafgemaakte Afrikanen voor Holland – te bewerkstelligen.¹⁴⁵

De nieuwe instructies voor De Ruyter kwamen als een verrassing voor de bemanningsleden van de vloot. Michiels zoon, Engel de Ruyter, beschreef dat de bemanning daar 'seer ontstelt over waren', maar een andere adelborst aan boord noteerde in het journaal dat de bemanning verheugd was door het vooruitzicht 'goede buijt te becoomen' op de kust van Afrika.¹⁴⁶ Dankzij de steun van Afrikaanse bondgenoten en vooral het verrassingseffect als gevolg van het geheimhouden van de missie slaagden de manschappen van De Ruyter erin Engelse forten op de Afrikaanse kust te veroveren. Dat maakte het optreden vanuit strategisch oogpunt een enorm succes. Ook financieel leverde de missie veel suiker, tabak en meer dan 16.000 pond olifantstanden op. Bij de Vrede van Breda in 1667, die de Tweede Engelse Zeeoorlog beëindigde, werd besloten dat de WIC de veroverde forten mocht behouden.¹⁴⁷ Dankzij het plan dat Johan de Witt in het grootste geheim door de Staten van Holland loodste, was de positie van de WIC in West-Afrika versterkt en kon de handel in tot slaaf gemaakte mensen worden voortgezet met Hollandse schepen.

Jacob Cats (1577-1660)

Als naamgever van het Catshuis is Jacob Cats, na Johan de Witt, wellicht de bekendste raadpensionaris van Holland. Aangezien er een Jacob Cats voorkomt op een lijst van bewindhebbers van de WIC-kamer Zeeland, en Cats van oorsprong uit Zeeland komt, valt niet uit te sluiten dat Cats ook zelf betrokken was bij de WIC.¹⁴⁸ En, aangezien het nodig was aandelen te hebben om bewindhebber te zijn, dat hij (dus) ook zelf investeerde in de WIC. Dit zou niet uit de toon vallen bij zijn andere activiteiten, zoals investeren in het aanleggen van enkele polders in Zeeland en zijn rol als

144 Ibidem, 541-543; G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad: De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage 1991) 310-314.

145 A.P. van Vliet, "Sijt Ghekommandeert Te Zeijlen Na de Kust van Ghenee": Expeditionair optreden op de Kust van West-Afrika, 1664-1665", in: V. Enthoven, H. den Heijer en H. Jordaan (eds.), *Geweld in de West* (Leiden 2013) 252-65.

146 Geciteerd in Van Vliet, "Sijt Ghekommandeert Te Zeijlen", 264.

147 Van Vliet, "Sijt Ghekommandeert Te Zeijlen", 271-2.

148 D. Noorlander, *For God and Mammon: The Reformed Church and the Dutch West India Company in the Atlantic World, 1621-1674* (Dissertation Georgetown University 2011) Appendix C.

stadsadvocaat in Middelburg. Zijn mede-stadsadvocaat in Middelburg was immers Simon van Beaumont, ook een bewindhebber van de WIC.¹⁴⁹ Er is echter geen doorslaggevend bewijs gevonden dat de Jacob Cats op de lijst van bewindhebbers in Zeeland dezelfde Jacob Cats is als de raadpensionaris.

Als raadpensionaris tussen 1636 en 1651 was Cats betrokken bij twee essentiële periodes in de Atlantische geschiedenis en de geschiedenis van de West-Indische Compagnie: het openstellen van de Atlantische handel en het behouden van de kolonie in Brazilië. Op papier had de WIC een handelsmonopolie, maar van verschillende kanten werd aan dat monopolie gemorreld. Binnen de WIC was aanvankelijk eigenlijk alleen de kamer in Zeeland een voorstander van het vasthouden aan het monopolie. De Zeeuwse delegatie probeerde de Staten-Generaal te overtuigen het monopolie in stand te houden. De Hollandse delegatie bij de Staten-Generaal werd op haar beurt door de kamer Amsterdam overtuigd te pleiten voor het openstellen van de handel aan kooplieden buiten de WIC. Aanvankelijk lieten de Staten-Generaal zich overtuigen door Holland en dwongen zij de Zeeuwse kamer hun schepen open te stellen voor handel van privéhandelaren. Op 27 december 1636 draaide de mening echter radicaal toen de Staten-Generaal besloten het monopolie van de WIC in ere te herstellen, omdat men 'met droefheijt ende groot leetwesen [had] bespeurt de quade effecten die openstellen van de vrijen handel' had gehad.¹⁵⁰ Dit zorgde voor een explosie van pamfletten en lobbypraktijken om dit weer ter discussie te stellen. Aangezien afzonderlijke kamers van de WIC er afzonderlijke meningen op na hielden, werd het Binnenhof zodanig overlopen door particuliere belangen dat de vergadering van aandeelhouders in Zeeland klaagde dat ze 'belet werd haere papieren en redenen' af te leveren.¹⁵¹ Op 29 april 1638 werd het monopolie definitief verdund door de handel in het WIC-octrooigebied in principe open te stellen. Vanaf dit moment had de compagnie alleen nog een monopolie in de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen, brazilhout en munitie.¹⁵²

Met name wat betreft de slavenhandel was de kous hiermee zeker niet af. Ook in 1639 kwam, als gevolg van druk vanuit de Staten van Holland,

149 J. de Laet, *Iaerlijckx Verhael*, 1644.

150 NL-HaNA, 3.01.04.01 *Staten van Holland*, 1358c, Extract uit de Resoluties van de Staten-Generaal, 27 december 1636.

151 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 34, *Notulen van de vergadering van Hoofdparticipanten*, scan 118.

152 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 91–138.

het openstellen van de handel op de Afrikaanse kust weer ter discussie te staan. Dit wekte nogal wat wrevel bij de aandeelhouders en bewindhebbers in Zeeland, die hun gedeputeerden in Den Haag gelastten om het ‘openen van den voorn[oomde] slaeffen handel geheel ende met alle middelen tegens te gaen’.¹⁵³ Desnoods moest een reeds spelende kwestie tussen Zeeland en met name de kamer Amsterdam over een nieuwe kapitaalinjectie in de WIC hierbij betrokken worden. In de zomer van 1650 was er een nieuwe poging om de WIC de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen afhandig te maken. Ditmaal stelde een groep belanghebbenden bij de slavenhandel uit Den Haag, Dordrecht, Leiden en Zeeland voor een nieuwe compagnie op te richten met als doel handel op de kust van Guinea. Cunera van Luchtenburg, die woonde op het Lange Voorhout 18, was de eerste die ondertekende. Andere Haagse ondertekenaars waren onder anderen Johan Sixti, secretaris van het Hof van Holland en burgemeester van Den Haag, en Cornelis Splinter, lid van de Haagse vroedschap.¹⁵⁴

Een tweede belangrijke episode tijdens het raadpensionarisschap van Cats is de poging de grootste Nederlandse slavenkolonie van de zeventiende eeuw voor de WIC te behouden. Op het moment dat de WIC in 1630 het noordoostelijke deel van Brazilië op de Portugezen veroverde, bracht de compagnie circa veertigduizend slaafgemaakten onder Nederlands gezag. De aanvoer van nieuwe tot slaaf gemaakte Afrikanen in Brazilië was de voornaamste reden dat de WIC zich ook op de westkust van Afrika roerde. Dat betekent niet dat slavernij in deze tijd niet ter discussie stond. Een rapport uit 1639 probeerde de tegenstanders van slavernij en slavenhandel te overtuigen met de woorden:

Sonder alsulcke slaven ist niet mogelijkck in Brasil iets uyt te rechten: sonder deselve connen gene Ingenhos [suikermolens] malen ende gene landen bearbeyt worden, soo dat nootsaeckelijck in Brasil slaven moeten sijn, ende geensints connen geexcuseert werden, ende dat hem yemant hier in beswaert soude vinden, soude maer een onnodige scrupuleusheyt sijn.¹⁵⁵

153 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 34, scan 230–231.

154 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 165–8.

155 ‘Sommier discours over den staet vande vier geconquesteerde capitania's Parnambuco, Itamarica, Paraiba ende Rio Grande, inde noorderdeelen van Brasil’, *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 2:1 (1879) 292–93.

Toen in 1645 de Portugese kolonisten, heimelijk gesteund door de Portugese koning, in opstand kwamen tegen het Nederlandse gezag, werd de WIC snel in de verdediging gedrukt. Twee jaar later was de situatie zo penibel dat het koloniaal gezag in Brazilië een afgevaardigde uit hun midden, Hendrick Haecxs, naar Den Haag zond om daar voor militaire steun te lobbyen. Haecxs was meer bedreven in handel dan politiek, dus de bewindhebbers van de WIC stuurden Leidenaar Johannes de Laet met hem mee naar het Binnenhof, waar ze samen langs de Staten-Generaal, de Staten van Holland en de Hollandse stadhouders gingen.

Zowel 's ochtends bij de Staten-Generaal als 's middags bij de Staten van Holland bemoeide Jacob Cats zich nadrukkelijk met het rapport en verzoek tot steun van Haecxs. Het rapport benadrukte de slechte voortgang, en hoe meer dan dertig suikermolens vernietigd waren en de tot slaaf gemaakte 'vrouwen en kinderen' door de Portugezen naar hun hoofdkwartier in Bahia waren gebracht.¹⁵⁶ Er was ook wat ruimte voor kort succes in het rapport: de WIC had 'Pontos das Baleas' (Walvispunt) tegenover de toegang tot Bahia op de Portugezen veroverd. Cats was duidelijk zelf goed op de hoogte van alle details, want die vroeg onmiddellijk waarom Haecxs en zijn consorten daar nog geen fort hadden gebouwd? Haecxs moest bekennen dat het aan goede wil niet had ontbroken, maar wel aan materialen en geld om een fort te realiseren hier op de noordpunt van het eiland Itaparica. Dit verwonderde Cats, aangezien de WIC inmiddels toch al ruim een jaar Walvispunt in handen had. Waarom hadden de bewindhebbers in de Republiek dan niet meer steun geboden? Hierop nam Johannes de Laet het woord en zei tegen Cats: 'Mijn Heer, U is ons onvermogen wel bekend', waarmee de kous af was en Cats er verder het zwijgen toe deed.¹⁵⁷

Rond vier uur in de middag was Haecxs welkom bij de vergadering van de Staten van Holland, waar hij meer dan honderd leden aantrof. Apart aan een klein tafeltje zat Jacob Cats, die Haecxs uitnodigde om de aanwezigen te berichten over de staat van Brazilië. Ademloos luisterde de Statenvergadering en toen Haecxs klaar was, nam Cats zijn hoed voor hem af om hem te bedanken voor het rapport en de grote moeite die hij had gedaan om hen op de hoogte brengen.¹⁵⁸ Uiteindelijk stemden de

156 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 3, *Notulen van het Haagsch Besoigne* scan 124-129.

157 S.P. l'Honoré Naber, 'Het dagboek van Hendrik Haecxs, lid van den hoogen raad van Brazilië (1645-1654)', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 46:1 (1925) 224.

158 l'Honoré Naber, 'Het dagboek van Hendrik Haecxs', 225.

Staten van Holland en de Staten-Generaal, onder aanvoering van Jacob Cats, ermee in om in de winter van 1647 circa zesduizend soldaten naar Brazilië te sturen.¹⁵⁹ Deze duizenden soldaten op de vloot onder leiding van Witte de With betrof de grootste Europese trans-Atlantische militaire missie tot de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783).¹⁶⁰ De miljoenen guldens die politiek Den Haag bereid was te steken in deze missie onderstreept hoeveel waarde aan de slavenkolonie in Brazilië werd gehecht.

Deze kaart van Elmina werd getoond in de vergadering van de Staten-Generaal. Nationaal Archief, Archief Staten-Generaal, nummer archief-inventaris 1.01.02, inventarisnummer 5755.

Het ‘grote plan’ van de slavenhandel

De Staten van Holland hadden, in tegenstelling dus tot de provincies Utrecht en Gelderland en de Staten-Generaal, geen bewindhebber in de vergaderingen van de Heeren XIX. Dat neemt niet weg dat ze zich soms nadrukkelijk met de WIC probeerden te bemoeien. In 1624 speelde bijvoorbeeld een intern conflict tussen de verschillende kamers van de WIC. In de vergadering van de Heeren XIX bespraken de bewindhebbers dat de Staten van Holland ‘dese saecke aen haer souden getrocken

¹⁵⁹ Van den Tol, *Lobbying in Company*, 184–95.

¹⁶⁰ W.J. van Hoboken, *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (Amsterdam 1955).

hebben' om zo invloed op de compagnie uit te oefenen. Omdat, zo meenden de bewindhebbers, de WIC 'immediate dependeert van de generaliteijt', hadden de Staten van Holland 'geen particuliere decisive daerinne'. Met andere woorden, de Staten van Holland hadden geen jurisdictie over deze aangelegenheid, omdat het octrooi van de compagnie direct door de Staten-Generaal was verleend en niet door de Staten van Holland. De vergadering besloot daarop Albert Coenraadsz Burgh naar Jacob van der Goes (Den Briel) bij de vergadering van de Staten van Holland te sturen om hem te 'adviseren' dat de Staten van Holland zich erbuiten moesten houden.¹⁶¹ De WIC slaagde er uiteindelijk in directe bemoeienis van de Staten van Holland buiten de bestuurskamers te houden.

De rol van de Hollandse regenten in de vergaderingen van de Heeren XIX betrof ook de slavenhandel. In 1623 stond bijvoorbeeld op de agenda hoe van de Portugezen 'het overvoeren van de swarten' afhandig gemaakt moest worden. De vergadering, met onder andere de Hollandse regent Van der Meer, concludeerde dat het veroveren van Angola geen prioriteit had omdat 'men geen plaetse nog gelegentheijt heeft' om de tot slaaf gemaakte Afrikanen 'te gebruiken'.¹⁶² Met andere woorden, de WIC zou zich eerst richten op het verkrijgen van plantagekoloniën en pas daarna op de handel op Angola. Deze strategie is bekend geworden als het *Groot Desseyn*: het grote plan van de WIC.¹⁶³ Om tot slaaf gemaakte Afrikanen te kunnen 'gebruicken' werd een aanval op de Portugese kolonie Brazilië beraamd. De relatie tussen plantagekoloniën en de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen speelde in 1653 nog steeds. De Portugese opstandelingen in Brazilië waren inmiddels duidelijk op weg de WIC voorgoed uit Brazilië te verjagen, waardoor de bewindhebbers zich afvroegen 'hoe men in dese conjuncture' de handel op 'de custe van Guinea profijtlijcx t voor de compagnie' zou kunnen voortzetten.¹⁶⁴ Het was belangrijk dit goed te regelen, omdat de 'negotie op Guinea ende gansche custe van Africa tot noch toe voor de compagnie seer important is geweest'.¹⁶⁵ De vergadering sloot echter zonder een besluit hierover te nemen. Desalniettemin laat dit zien hoe de regenten van de Staten van

161 NL-HaNA, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), nr. 1.05.01.01, inv.nr. 1, scan 224-225.

162 NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 1, scan 3-4.

163 Van den Tol, *Lobbying in Company*, 41.

164 NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02 inv.nr. 5764, Copie vergadering Heeren XIX, 11 september 1653.

165 NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 5764, zevende punt van beschrijving, 9 september 1653.

Holland, via de Staten-Generaal, betrokken waren bij het opstarten en behouden van de slavenhandel van de West-Indische Compagnie.

De vertegenwoordiging van regenten uit Holland en andere gewesten was ook in het belang van de WIC. Vlak nadat het nieuws over het uitbreken van de opstand in Brazilië in 1645 de bestuurskamer van de WIC bereikte, vermeldde de notulen van de Heeren XIX dat het niet te verantwoorden zou zijn aan 'de naecomelingen dat men sulcken schoone conqueste soo soude laete verlooren gaen'. Daarom besloot de vergadering snel voor financiële steun te lobbyen bij de 'de respective provincien'. De aanwezige vertegenwoordigers namens de Staten-Generaal zouden 'met alle goed officien' de zaak van de WIC behartigen, 'soo int publicq als in het particulier'.¹⁶⁶ Oftewel, omdat niet aan de kinderen uitgelegd zou kunnen worden dat men plantagekolonie Brazilië aan de Portugezen had verloren, zouden de bewindhebbers van de Staten-Generaal hun politieke en sociale kapitaal inzetten om geld voor een militaire steuncampagne bijeen te krijgen. Onder andere de Dordtenaar Coenraedt Ruysch en Haarlemmer Jan van den Cameren vermengden zo hun politieke macht in de Staten van Holland en de Staten-Generaal met het private belang van de West-Indische Compagnie. Vandaag de dag zou het privaat aanwenden van een publieke functie al snel onder corruptie worden geschaard, maar in de zeventiende eeuw was het niet ongebruikelijk dat deze zaken door elkaar liepen.¹⁶⁷

Ook door de Hollandse raadpensionaris Jacob Cats werd de vergadering van de Staten van Holland 'aangemaant' het verzoek tot steun van de WIC 'spoedich ter hand te willen nemen'.¹⁶⁸ Drie dagen later voegde de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik zich bij de lobby via een brief aan de Staten van Holland, waarin hij schreef dat 'sonder langer uitstel' de WIC geassisteerd moest worden. Ook Nicolaas, de zoon van Coenraedt Ruysch, benadrukte dat 'niet met Volk, maar met Geld' de West-Indische Compagnie gesteund diende te worden. Dit advies werd door de vergadering overgenomen.¹⁶⁹

166 NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 12564.17, fol. 4v-5. Zie ook: A. Bick, *Governing the Free Sea: The Dutch West India Company and Commercial Politics, 1618-1645* (Dissertation Princeton University 2012) 73-76.

167 Janssen, 'Patronage en corruptie' passim; P. Knevel, *Het Haagse bureau: Zeventiende-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001).

168 NL-HaNA, Staten-Generaal, nr. 1.01.02, inv.nr. 9, 23 september 1645 scan 225.

169 Ibidem inv.nr. 9, 26 september 1645 scan 226.

Kortom, via de regentenbewindhebberszetel van de Staten-Generaal in de Heeren XIX konden de Hollandse regenten direct invloed uitoefenen op het beleid van de WIC. Dit maakte de regenten nauw betrokken bij het *Groot Desseyn* om de plantagekolonie in Brazilië op de Portugezen te veroveren en daarna de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen op te zetten en voor de WIC te behouden. Andersom leidde deze nauwe band ook tot het behartigen van het particuliere WIC-belang in politieke aangelegenheden.

Kostbare oorlogen in Guiana

Met het aantreden van stadhouder Willem III in 1672 eindigde het stadhouderloze tijdperk in Holland en kwam aan het bestuur onder de invloedrijke Johan de Witt een gewelddadig einde. De terugkeer van Oranje betekende een bestuurlijke herschikking die een nieuwe fase van de koloniale geschiedenis inluidde.

Na het verlies van Brazilië zat de West-Indische Compagnie nog met grote schulden. Het strategische belang van de compagnie betekende echter dat er onder druk van de Staten van Holland gepoogd werd om de onderneming een doorstart te geven.¹⁷⁰ De territoriale uitbreiding van het Atlantische deel van het rijk was nauwelijks meer op de politieke agenda geweest na het verlies van Brazilië in 1654. De kosten van de oorlogsvoering in Brazilië hadden zwaar gedrukt op de begroting van de WIC en bleven dat doen nadat de kolonie allang verloren was. Voor de kamer Op de Maze betekende bezuinigen dat vanaf 1669 de drie subkamers werden samengevoegd tot één in Rotterdam.¹⁷¹ De compagnie ging zich toeleggen op het beheer van enkele handelsknooppunten en het drijven van slavenhandel voor andere imperia.¹⁷² Ondanks de grote rol die de compagnie zodoende kreeg in de trans-Atlantische mensenhandel bleek in 1674 een bankroet onvermijdelijk.

Het was vooral Amsterdam, maar daarmee ook Holland, geweest die had aangestuurd op het beëindigen van de militaire verdediging van de Nederlandse kolonie in Brazilië. Het duurde dan ook lange tijd voordat Holland weer enig enthousiasme toonde voor het veroveren en behouden

170 E. Odegard, 'Recapitalization or Reform? The Bankruptcy of the First Dutch West India Company and the Formation of the Second West India Company, 1674', *Itinerario* 43:1 (2019): 88–106.

171 Van Stipriaan, Rotterdam in Slavernij, 93.

172 Klooster, *The Dutch Moment*, 164.

van een plantagekolonie. De Zeeuwen waren, net als bij het Braziliaanse avontuur, meer genegen om een kolonie te bemachtigen en te verdedigen. In 1667 hadden de Staten van Zeeland met succes de kolonie Suriname veroverd, maar zij bleken niet in staat deze tot een succes te maken. De kolonisten, met name van Engelse origine, bleven de kolonie verlaten. De Staten van Holland ergerden zich eraan dat Zeeland de kolonie voor zichzelf hield. Suriname lag eigenlijk in het octrooigebied van de WIC en had dus aan de compagnie overgedragen moeten worden. De Staten van Holland bleven aandringen dat ook Hollandse schepen naar Suriname mochten varen, wat de Zeeuwen in 1670 toestonden. Terwijl de Zeeuwen de lasten van het koloniale bestuur (en met name de verdediging) droegen, wenste Holland te profiteren van de handel die de kolonie opleverde.¹⁷³

Niet als in Brazilië was ook in Suriname de verdediging van de kolonie een kostbare aangelegenheid. De kolonie in Suriname bleef kwetsbaar en de oorspronkelijke bevolking sloot in 1677 onderling vrede om gezamenlijk de kolonisten te gaan bestrijden.¹⁷⁴ Hiermee leek het einde van de Zeeuwse kolonie in zicht. In een opmerkelijke omkering van de standpunten aangaande Brazilië waren het nu echter de Staten van Holland die stelden dat het verdedigen van Suriname de moeite waard was. In 1680 voerden de Staten van Holland de druk op door een reddingsoperatie voor de kolonie op touw te zetten. Wellicht vreesde Zeeland de kolonie aan Holland te verliezen, dus organiseerden ze zelf ook een hernieuwde expeditie om de kolonie te verdedigen tegen de aanvallen van de Caraïben en Arawakken. Ondertussen maakten de Zeeuwen werk van de overdracht van de kolonie uit Zeeuwse handen naar de West-Indische Compagnie. Deze overdracht zou uiteindelijk in 1682 plaatsvinden.¹⁷⁵ De West-Indische Compagnie wenste echter niet alleen de kosten voor het beheer van de kolonie te dragen en kreeg de stad Amsterdam en Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck zo ver om de gezamenlijke Sociëteit van Suriname op te richten die de verantwoordelijkheid voor het bestuur zou dragen.

173 K. Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019) 37.

174 F. Dragtenstein, 'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers'. Marronage en koloniaal beleid in Suriname, 1667-1768 (Utrecht 2002) 38.

175 Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 55.

De kosten voor de verdediging waren de belangrijkste post op de begroting van de Sociëteit. En de vraag of ze alleen verantwoordelijkheid droeg voor de buitenlandse verdediging en niet voor de landverdediging tegen slavenopstanden, spleet de kolonisten en bestuurders meermaals in de achttiende eeuw. De Staten van Holland golden als experts op het gebied van de militaire verdediging van de koloniën. Ze waren bovendien groot pleitbezorger voor financiële ondersteuning van koloniale oorlogsvoering, bijvoorbeeld tegen slavenopstanden. Bij de overgang van de kolonie uit Zeeuws bezit naar de West-Indische Compagnie hadden de Staten van Holland zich als eerste gecommitteerd in een acte van subsidie. Daarmee legden zij zich erop vast om bij iedere compagnie die het gewest zou oprichten, ook een man voor Suriname te bekostigen.¹⁷⁶ Ook voor de verdediging bood de expertise van Holland uitkomst. Nadat in 1712 een Franse kaper de Surinaamse kolonie had gebrandschat, brak er een conflict uit tussen de kolonisten en de Sociëteit van Suriname. De kolonisten beschuldigden de Sociëteit van wanbeheer en het verwaarlozen van de verdedigingswerken. De Staten-Generaal kwamen tussenbeide en stelden een commissie aan uit de Staten van Holland om de stand van de verdedigingswerken te onderzoeken.¹⁷⁷ Het leidde in de jaren 1739 tot de aanleg van grote verdedigingswerken in de monding van de Surinamerivier met het fort Nieuw Amsterdam op de samenvloeiing van de Commewijne en de Suriname. Als verwijzingen naar Holland lagen richting zee het redoute (bolwerk) Purmerend en het redoute Leijden.

Suriname verdedigen bleek een kostbare aangelegenheid. Slaafgemaakten ontsnapten van de plantages en verklaarden zich vrij. Buiten de greep van de kolonisten en de koloniale staat vormden ze verschillende gemeenschappen, waaronder de Aluku, Okanisi, Saamaca, Pamaca en Kwinti, die samen de marrons worden genoemd. In de jaren 1730 nam de strijd met de marrons toe in Suriname, wat zorgde voor een onhoudbare situatie voor de kolonisten aan het begin van de jaren 1750. Om de politieke spanningen in de kolonie te dempen en de verdediging op orde te brengen zond Anna van Hannover, de echtgenote van de overleden stadhouder Willem IV die als regentesse veel aandacht had voor de militaire verdediging van Suriname, een flink aantal soldaten naar de kolonie. Het regiment-Von Spörcke zou oorspronkelijk alleen tot 1753 blijven, maar het verblijf werd verlengd tot 1756. De kosten voor

¹⁷⁶ Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 67.

¹⁷⁷ J. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam 1861) 95.

dergelijke expedities liepen hoog op. Een reconstructie van de mogelijke kosten in de jaren 1750 komt op f 3,5 miljoen. Door de aanleg van het cordonpad – een verdedigingslinie van militaire posten langs de buitengrens van de kolonie – en de strijd met de Aluku onder leiding van Boni groeide dit in de jaren 1770-1776 tot f 8 miljoen.¹⁷⁸ Dergelijke bedragen waren meer dan de Sociëteit van Suriname kon dragen en de bestuursorganisatie zocht op verschillende plekken steun. De benodigde financiële steun bleek vooral in Holland te vinden, niet zelden van de Staten van Holland zelf.

Naast Suriname waren er in het midden van de achttiende eeuw nog drie middelgrote Nederlandse plantagekoloniën in Guiana: Essequibo, Demerary en Berbice (EDB). Door het provinciale perspectief in deze studie valt op dat de financiële ondersteuning door Holland de volle breedte van de plantagekoloniën betrof. Het beheer van de EDB viel in het geval van Essequibo en Demerary onder de WIC en in het geval van Berbice was het bestuur in handen gekomen van de Sociëteit van Berbice. Bij alle drie de koloniën schortte het aan goed bestuur. De eigenaren van de plantages en van de koloniën bedreven roofoverval op de tot slaaf gemaakte mensen, op de infrastructuur en de militaire verdediging. Dit leidde tot momenten van crisis, waarna vervolgens een beroep werd gedaan op de politiek in de Republiek om de kolonisten uit de brand te helpen.

Niet iedere provincie was bereid om bij te springen als de nood aan de man kwam, maar Zeeland en Holland pleitten regelmatig voor extra troepeninzet en leningen voor de kolonisten. Een sprekend voorbeeld hiervan zijn de gebeurtenissen in 1763, toen er in Berbice een grote opstand uitbrak en de tot slaaf gemaakten onder leiding van onder andere Cuffy, Akara en Gousari zichzelf wisten te bevrijden en een jaar lang een vrij gebied in handen hadden. De opstand begon als een samenwerking tussen de slaafgemaakten op de plantages *Hollandia* en *Leliëburg*.¹⁷⁹ Nadat hun plannen waren verraden, besloten de tot slaaf gemaakten versneld tot de opstand over te gaan en velen sloten zich bij hen aan. Uiteindelijk, na een jaar van strijd, werd het verzet toch

178 H.A.M. Essed, *De binnenlandse oorlog in Suriname, 1613-1793* (Paramaribo 1984) hoofdstuk 3; P. Brandon, *War, capital and the Dutch state 1588-1795* (Leiden 2015) 281-282.

179 M. Kars, *Bloed in de rivier: Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 2021) 80-81.

gebroken.¹⁸⁰ Tijdens de opstand en de nasleep kwam naar schatting ten minste een kwart van de tot slaaf gemaakten in de kolonie om het leven.¹⁸¹ Na het neerslaan van de opstand vertrokken de troepen aan boord van het schip *Staten van Holland* weer naar de Republiek.¹⁸²

Toen na het uitbreken van de opstanden de noodkreten van kolonisten Holland bereikten, raakte dat een gevoelige snaar. De Staten waren direct bereid om troepenleveringen te organiseren en te financieren. Zoals gezegd werd Berbice ten tijde van de opstand bestuurd door de Sociëteit van Berbice, een organisatie die qua naamgeving leek op de Sociëteit van Suriname maar die vooral bestond uit particuliere investeerders in plaats van het hoofdzakelijk institutionele partnerschap dat Suriname bestuurde. De Staten-Generaal raakten enigszins verdeeld over de vraag hoe Berbice gered moest worden. De Staten van Holland wilden de kolonie veiligstellen en daarvoor kosten noch moeite sparen. Andere provincies, met name Utrecht en Gelderland, vroegen zich vooral af of de Sociëteit van Berbice de kosten van een reddingsoperatie niet beter zelf kon betalen of in ieder geval terugbetalen.¹⁸³ De Staten van Holland besloten zelf een lening uit te schrijven om de wederopbouw en verdediging van de kolonie te bekostigen.¹⁸⁴

De Staten richtten in 1765 een fonds in van f 500.000, zodat de directie van de Sociëteit daar aanspraak op kon maken als ze het nodig had voor de wederopbouw. Het fonds kreeg een looptijd van twintig jaar en kende een lage rente van slechts 2,5 procent.¹⁸⁵ Dankzij dit fonds wisten de Staten van Holland de kolonie min of meer gaande te houden, al leidden de strikte voorwaarden voor de lening wel tot politieke conflicten tussen de plantage-eigenaren en het koloniale bestuur.¹⁸⁶ In 1772 werd het laatste deel van het fonds aan de directeuren van de Sociëteit uitbetaald. Hoewel tijdens de eerste jaren van deze grote lening de directeuren de rente wel betaalden, vroegen zij al in 1773 bij de Staten van Holland om uitstel van betaling of kwijtschelding van de relatief lage rente. Dit verzoek kwam waarschijnlijk niet als een verrassing. Sinds de

180 Ibidem.

181 Ibidem, 290.

182 J.J. Hartsinck, *Beschryving van Guiana, of de Wildekust in Zuid-America* (Amsterdam 1770) Vol. I, 515.

183 J. de Mol, 'Too big to fail: Bailing out the Berbice company' (Research-masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden 2020).

184 NL-HaNA, WIC, nr. 1.05.01.02 inv.nr. 1276G scan 141-145.

185 P.M. Netscher, *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary, en Berbice van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* (Den Haag 1888) 252.

186 Ibidem, 254.

opstand was er namelijk f 786.354 in het koloniale bestuur gestoken en hadden de belastingen maar f 134.815 opgebracht.¹⁸⁷ De bereidheid van de Staten van Holland om middelen beschikbaar te maken voor deze bodemloze put is tekenend voor hun toewijding aan de koloniale zaak – zelfs als uit de cijfers bleek dat de lening waarschijnlijk nooit zou worden terugbetaald.

De forse geldlening van de Staten van Holland aan Berbice stond bovendien niet op zichzelf. Ook particulieren die actief waren in andere Atlantische koloniën riepen de hulp in van de Staten voor hun eigen belang. Gedney Clarke en zijn gelijknamige zoon, bijvoorbeeld, behoorden tot de meest welvarende mensen in het Britse rijk en bezaten onder meer plantages in Demerary. Dit was in het midden van de achttiende eeuw nog een beginnende kolonie, vlak bij het oudere Berbice en Essequibo. Voor de opbouw van Demerary correspondeerde Clarke met Willem Bentinck (1704-1774) over ondersteuning vanuit de Staten van Holland. De zoon van Clarke verbleef in Den Haag om de zakelijke en politieke belangen van de familie te dienen. Clarke junior stelde bijvoorbeeld een memorandum op om de Staten van Holland te bewegen verder bij te dragen aan de opbouw van de kolonie. In het memorandum stelde hij dat de opbouw van de kolonie gedaan was op uitnodiging en aandringen van Holland, maar dat de ondersteuning op zich liet wachten. Met ondersteuning bedoelde hij vooral de slavenhandel en de militaire verdediging. In 1762 schreef hij '[w]ithout negroes it is impossible for them [planters to] cultivate their lands, so that without a speedy supply of that Article in particular, Demerary, fertile as it is, must dwindle.'¹⁸⁸ Clarke betoogde dat er bovendien behoefte was aan een 'Bank of Credit' [...] 'to enable them to purchase slaves when they arrive'.¹⁸⁹ Dat Clarke zich hiervoor tot prominent Statenlid Bentinck richtte, hoeft niet te verbazen; Holland had de opbouw van de kolonie aangemoedigd en was ook bereid tot verdere steun. De provincie liet zich ook in deze periode in met de verdediging van Suriname. Ondanks de in 1760 gesloten vrede met de Okanisi-marrons en snel daarna ook met de Saamaca, zou er opnieuw een marrongroep de wapens oppakken tegen de kolonisten in Suriname.

187 Ibidem, 255-257.

188 Gedney Clarke Junior aan Willem Bentinck, 'Memorandums concerning Rio Demerary', 16 juli 1762.

189 Ibidem.

De Aluku onder leiding van Boni hadden in de jaren zestig geen vrede gesloten met het koloniale bewind en bleven strijd leveren. Het conflict nam rond 1770 in hevigheid toe. Gouverneur Nepveu verzocht om een grote lening voor de Wegloperskas om tot slaaf gemaakt aan te kopen en deze vervolgens mee te laten vechten tegen de marrons. De inzet van lokale troepen was echter niet genoeg om de opstand te onderdrukken. Zeker niet toen door de strijd en harde omstandigheden het aantal manschappen in rap tempo terugliep. Op 23 september 1772 namen de Staten van Holland een resolutie aan om de troepen aan te vullen. De Sociëteit leende in 1774 daarnaast f 700.000 van de stad Amsterdam om de verdere strijd te bekostigen.¹⁹⁰

Na het regiment-Von Spörcke uit de jaren 1750 en het regiment van De Salve dat in Berbice had gevochten werd er in 1772 opnieuw een Staatsregiment opgericht, ditmaal onder leiding van de veteraan van het neerslaan van de opstand in Berbice, kolonel Fourgeoud. Hij was een persoonlijke vriend van Willem V en was vastbesloten om de strijd tegen Boni te winnen.¹⁹¹ Dat ook Suriname net als Berbice door deze oorlogshandelingen flink in de schulden kwam, kon de Staten van Holland niet deren, ze schoten het graag aan de kolonie voor. Dit voorstel had binnen Holland overigens niet de steun van Amsterdam, maar de overige Hollandse steden en de ridderschap zorgden ervoor dat de resolutie toch stand hield.¹⁹² Uiteindelijk zou dit leiden tot de vorming van een tweede cordon rond de kolonie, een breed pad met wachtposten dat de marrons buiten het plantagegebied moest houden.¹⁹³ Van west naar oost waren de wachtposten achtereenvolgens genoemd naar de zeven provinciën, vervolgens Hollandse steden en in het derde deel naar plantages op de route. De laatste twee delen verwezen vooral naar de Oranjes met namen als 't Loo, Soestdijk en Nassau. Toen bleek dat de rente van de lening moeilijk was op te brengen voor de Sociëteit betaalden de Staten van Holland het openstaande bedrag aan Amsterdam.

190 NL-HaNA, SvS, toegang 1.05.03 inv.nr. 167 scan 21.

191 W. Hoogbergen, 'Aluku', *Nieuwe West-Indische Gids* 63:3-4 (1989) 175-198.

192 C.K. Kesler, 'Een conflict tusschen Amsterdam en de Staten-Generaal over Suriname in 1774 en '75', *De West-Indische Gids* 9 (1927): 575-582.

193 Meiboom, *Inventaris van het archief van Pieter van Bleiswijk*, 14-15.

Vanaf 1779 kwam er op initiatief van de Staten van Holland een vaste subsidie van jaarlijks *f* 17.500 om de rentelast voor de Sociëteit te verlichten.¹⁹⁴

Bij het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog in 1781 was de rol van Holland als kredietverstrekker voor militair optreden in de slavenkoloniën nog ongewijzigd. Na een aanval van de Britten op een reeks Nederlandse koloniën stonden de Staten van Holland direct klaar om een fonds van *f* 200.000 te bepleiten om Berbice terug te veroveren.¹⁹⁵ De financiering van de koloniale oorlogvoering stond niet in verhouding tot de baten die de staat van de koloniën kon verwachten. Het was echter niet de staatshuishoudelijke berekening die de doorslag gaf bij de besluitvorming. In Holland leefde de overtuiging dat de plantagekoloniën onontbeerlijk waren voor de economie van het gewest, of althans tot groot voordeel van een belangrijk deel van de inwoners van Holland was. Kortom, kosten noch moeite werden gespaard, tot op het punt dat de strijd tegen de marrons in Suriname meer kostte dan de landsverdediging van het gewest. Desondanks werd de kolonie behouden, de slavernij in stand gehouden en konden de plantage-eigenaren aan de kolonie blijven verdienen.

¹⁹⁴ NL-HaNA, SvS, toegang 1.05.03 inv.nr. 537. De Staten van Holland droegen daar *f* 10.800 van bij, wat gelijk stond aan iets meer dan 3 procent van de begroting. Zie ook Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 141.

¹⁹⁵ NL-HaNA, WIC toegang 1.05.01.02 inv.nr. 1276G scan 217.

De economische politiek

Holland vormde een van de belangrijke economische knooppunten tussen de op slavernij gebaseerde productie in de koloniën en het Europese achterland. In 1684 schreef een koopman in Dublin aan een zakenpartner in Londen dat hij samen met compagnons in Rotterdam en in Wexford (Ierland) een schip had laten bouwen dat hij de *Esther of Dublin* had laten dopen. 'The dessigne is to Employ her chiefly in ye barbados, antego, & virginia trade', schreef hij. Volgeladen met suiker en tabak zou het schip vervolgens onder andere naar Rotterdam varen, 'where we shall find the best marketts'.¹ Via de Rijn, de Maas en door de Sont vonden de goederen hun weg tot diep in het Europese vasteland en Scandinavië. De intra-Europese en trans-Atlantische handelsstromen waren met elkaar verweven en er bestond een directe relatie tussen slavenarbeid in de koloniën en Europese consumptie. Europese en Noord-Amerikaanse schepen voeren met Hollandse consumptiegoederen naar de slavenkoloniën in het Caribisch gebied en verfhout, edelmetalen, suiker, tabak en later ook koffie vloeiden terug naar Holland, vanwaar het werd klaargemaakt voor de Europese consumptiemarkt. Zeelieden en soldaten arriveerden vanuit heel Noordwest-Europa om dienst te nemen op de handels- en oorlogsvloot. Kapitaal verzamelde zich zo in Hollandse steden en droeg bij aan de welvaart in het gewest. In de zeventiende eeuw was de economie van Holland nog niet afhankelijk van koloniale markten, maar dat veranderde in de achttiende eeuw. In deze periode nam het economisch belang van op slavernij gebaseerde activiteiten toe. Holland werd een draaischijf waarlangs goederen, kapitaal, arbeid en kennis zich tussen de koloniën en de rest van Europa bewogen.

Door het betalen van konvooi- en licentgelden aan de admiraliteitskamers droegen kooplieden bij aan de macht op zee; de accijnzen betaalden op hun beurt voor de landverdediging van de gewesten. De Staten van Holland waren verantwoordelijk voor bijna twee derde van de uitgaven aan het leger van de Republiek en verkregen mede daardoor een

1 Geciteerd in T.M. Truxes, 'Dutch-Irish Cooperation in the Mid-Eighteenth-Century Wartime Atlantic', *Early American Studies* 10:2 (2012) 302-334, aldaar 305-6.

belangrijke rol in de diplomatieke koers van de Republiek. In 1670 liepen er om en nabij veertig buitenlandse diplomaten, gezanten en vertegenwoordigers op het Binnenhof rond. Gebruikmaken van een politiek-militair expert was essentieel voor het verkrijgen van politieke en militaire steun en het vinden van geld of huurlingenlegers.² Zeker tot 1795 bleef Amsterdams kapitaal in combinatie met Haagse politici belangrijk voor de Europese politieke machtsverhoudingen, maar na de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) nam met name Londen deze rol steeds meer op zich.³ Het Binnenhof werd minder vanzelfsprekend de plek waar gezanten zoals Miguel de Castro of António Paraupaba naartoe gingen voor militaire en politieke steun.

Het bredere Europese belang van Holland was vooral in de zeventiende eeuw goed zichtbaar. Voor de Franse Caribische eilanden is aangetoond dat deze eilanden slechts konden overleven door de bevoorrading door niet-Franse schepen – in het bijzonder Hollandse.⁴ In 1692 voer uit een ongespecificeerde Europese haven het schip *Sieben Provinzen* onder een Deense Hanzevlag naar St. Eustatius om daar 455 tot slaaf gemaakte Afrikanen te verkopen. De Deense vlag, de Duitse naam en de verwijzing naar de Nederlandse Republiek van Zeven Geünieerde Provinciën maken dit een toonbeeld van verweven Europese betrokkenheid. Het is ook een indicatie dat de slavernijgeschiedenis niet alleen binnen smalle nationale grenzen moet worden begrepen. Rotterdamse schepen waren betrokken bij de slavenhandel richting niet-Nederlandse koloniën. Het Rotterdamse schip *St. Jan* verkocht tot slaaf gemaakte Afrikanen op het Franse eiland Martinique in 1655; drie jaar eerder, in 1652 deed het schip *Den Hasewint* hetzelfde op het Engelse eiland St. Christopher.⁵ Een verklaring van de bemanning van het schip *Den Hasewint* geeft een goede inkijk in de praktijken van de trans-Atlantische slavenhandel destijds. Drie ‘vrouwspersonen, swartinnen wesende’ waren ‘seer mager, sieck en gansch impotent’ bij aankomst op St. Christopher. Desalniettemin had ene Pieter Beeckaert ze gekocht ‘om die wat op te queecken’ tot ‘de meeste profijtje

- 2 A. Graham en J. Kamp, ‘Exploiting the Urban System? The Frictions of Military Finance and Diplomacy in the Dutch Republic, 1688–1714’, *Journal of Early Modern History* 26:5 (2021) 377–402, aldaar 395–396.
- 3 P.H. Wilson en M. Klerk, ‘The business of war untangled: Cities as fiscal-military hubs in Europe (1530s–1860s)’ *War in History* 29.1 (2022) 80–103.
- 4 S. Marzagalli, ‘The French Atlantic and the Dutch, Late Seventeenth-Late Eighteenth Century’, in: Roitman, *The Dutch Atlantic Connections*, 103–118.
- 5 NL-RtdGA, 18, inv.nr.142, f. 468; NL-RtdGA, 18, inv.nr. 669, f. 24-25.

van zijne meesters'. De drie tot slaaf gemaakte Afrikaanse vrouwen waren echter 'soo cranck' dat Beeckaert ze 'met een karre' naar zijn huis moest brengen, en er uiteindelijk maar één in leven bleef.⁶

De centrale plaats van Holland in de Europese koloniale geschiedenis is te zien in de toelevering van handelswaar en de bouw en bevoorrading van schepen die handelden in tot slaaf gemaakte mensen. Bovendien werden consumptiegoederen geproduceerd voor de koloniale markt, waar deze werden geruild voor goederen zoals suiker en katoen die met de gedwongen arbeid van tot slaaf gemaakte mensen waren geproduceerd. De goederen die met slavenarbeid werden geproduceerd, werden vervolgens in Hollandse steden als Dordrecht en Rotterdam verwerkt voor ze op de markt gebracht werden. Handel in tot slaaf gemaakte mensen en productie met slavenarbeid ging met veel geweld en dwang gepaard. Mensen zoals Cuffy en Gousari in het vorige hoofdstuk en Ettin in dit hoofdstuk verzetten zich tegen slavernij. Niet zelden moest men dit verzet met de dood bekopen.

Plundering op zee

Om de macht op zee te ontwikkelen kon de jonge Republiek geen grote marinevloot in de vaart brengen. Er werd gezocht naar private partijen die konden bijdragen aan de maritieme macht en gelijktijdig geld opleveren voor verdere oorlogvoering. De Staten-Generaal of de stadhouder gaven kapiteins van private schepen het recht om vijandelijke schepen buit te maken. Deze schepen moesten dan naar een haven worden gebracht, waar de lokale rechtbank bepaalde of het gekaapte schip legitiem tot prijs was gemaakt en de lading verkocht kon worden. Tijdens de kaapvaart vielen er ook slavenschepen van de Portugezen in Nederlandse handen. Naast slavenhandel was dit ook een manier waarop in de vroege periode de Nederlandse schippers met slavernij in aanraking kwamen.

Vermoedelijk de bekendste Hollandse kaper was de in Delfshaven geboren Piet Heyn (1577-1629). Na een gewelddadige carrière in Azië in dienst van de VOC trad hij in 1623 in dienst van de WIC. In die hoedanigheid was hij betrokken bij het Groot Desseyn om de Portugese bezittingen Salvador de Bahia in Brazilië en slavenhandelsposten in Angola en Kongo in handen te krijgen.⁷ Zijn tweede reis voor de WIC in 1626 bracht

6 NL-RtdGA, 18, inv.nr.669, f. 24.

7 K. Ratelband en R. Baesjou, *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650: Angola, Kongo en São Tomé* (Zutphen 2000) 56-65.

hem opnieuw naar Bahia – wat hij niet kon innemen, maar waar hij wel zeventien schepen tot de waterlijn afbrandde en onder andere twee slavenschepen uit Angola prijs maakte.⁸ Op het schip *Hollandia* keerde hij terug naar de Republiek, waarna hij in 1628 voor een derde reis vertrok. Deze derde reis bracht hem de roem van het veroveren van de Spaanse zilvervloot.

Kaapvaart bleef nog lange tijd onderdeel van de maritieme strategie van de Republiek – en dus ook van Holland. Zo voer het schip *Swaen van Delft* in 1636 in de Caribische Zee, waar het Portugese schepen probeerde te kapen. Op ten minste één gekaapt schip zaten ook slaafgemaakten vast. De kapitein van de *Swaen van Delft* probeerde de slaafgemaakten te verkopen op het eiland St. Christopher, om op die manier winst te maken voor de WIC.⁹

Bij de WIC zien we goed hoe de plundering op zee zowel een militair als financieel doel diende, en dat de opbrengsten uit de kaapvaart van groot belang waren voor de oorlogvoering. Dankzij de opbrengsten uit de kaapvaart van Piet Heyn had de WIC weer geld in de oorlogskas en kon ze in 1630 opnieuw proberen Brazilië op de Portugezen te veroveren. Winstdelingen uit de verkoop van gekaapte schepen – of dat nou tot slaaf gemaakte mensen of zilveren schatten waren – stroomden ook naar onder andere de Hollandse stadhouders, die een vast percentage kregen van elk gekaapt schip. Dat maakt kaapvaart een essentieel onderdeel van de economische geschiedenis van slavernij en kolonialisme in de zeventiende en achttiende eeuw. Het geld uit de zilvervloot droeg bij aan het financieren van militair succes tijdens de belegering van Den Bosch door ‘stedendwinger’ Frederik Hendrik.

Plundering was echter niet voldoende om een wereldrijk mee op te bouwen. De opbouw van plantagelandbouw met slavenhandel was het langetermijndoel van de compagnie. Dat vooruitzicht liep een gevoelige klap op toen in 1654 ook het laatste deel van Brazilië aan de WIC verloren ging. De compagnie zou zich lange tijd gaan toeleggen op mensenhandel, ook vanuit de Hollandse steden.

8 E. Odegard, *Graaf en gouverneur: Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644* (Zutphen 2022) 46.

9 SAA, Notaris Hendrick Schaeff, 1278, 12 maart 1636.

Slavenhandel

De politieke discussies over Atlantische slavernij in de Staten van Holland en de Staten-Generaal zijn een weerslag van het economische belang van slavernij en kolonialisme voor het gewest. De economische belangen komen het duidelijkst naar voren bij de eigenaren van schepen die tot slaaf gemaakte Afrikanen over de Atlantische Oceaan vervoerden. Tussen 1597 en 1862 voeren Nederlandse schepen met tot slaaf gemaakte mensen tussen de Afrikaanse en Amerikaanse continenten. Hoewel dit aanvankelijk een enkel schip was, nam de hoeveelheid Nederlandse slavenschepen vanaf de jaren 1640 toe. Het gewest Holland (zowel Noord als Zuid) nam hierin het voortouw, maar werd na 1700 overvleugeld door Zeeland. Het aandeel dat terug te leiden is tot kooplieden in wat nu Zuid-Holland is, neemt door de tijd eigenlijk alleen maar toe. Zuid-Hollandse kooplieden waren in de jaren 1760 en 1770 het meest betrokken in de slavenhandel, toen hun schepen meer dan 8.500 tot slaaf gemaakte Afrikanen per decennium vervoerden. Dat was tussen de 16 en 18 procent van het totaal van de Republiek in deze periode; Zeeuwse schepen vervoerden circa vier keer zoveel in deze decennia. Over de gehele periode werden meer dan 53.000 mensen in slavernij op Zuid-Hollandse schepen vervoerd.¹⁰

Van het schip *Wapen van Delft* onder kapitein Simon den Danser is de verkooplijst bewaard gebleven van de mensen die van Afrika naar Brazilië werden vervoerd. Over deze 315 mensen weten we dat ze aan boord gingen in Guinee, Ardra in Benin en Calabar in het huidige Nigeria.¹¹ Niet iedereen overleefde de overtocht. Ondanks het feit dat de overtocht van Afrika naar Recife in Brazilië met maximaal zes weken relatief kort duurde, waren er onderweg 52 doden gevallen. De overlevenden werden in Brazilië verkocht aan verschillende plantage-eigenaren. Het schip laadde vervolgens suiker en hout, en voer terug naar

10 Dit betreft alleen de slavenreizen die in de Trans-Atlantic Slave Trade Database (TASTD) zijn opgenomen. Hoewel deze database een goed startpunt is, is er bewijs dat de data op sommige punten mogelijk incompleet zijn en dat het daadwerkelijke aantal nog hoger kan zijn. Een goed voorbeeld is de opkomst van Zuid-Hollandse schepen na 1830. De reden dat deze scheepsbewegingen (naar Brazilië) in de database zitten, is dat de schepen illegaal handelden en er dus een bron is in de vorm van een rechtszaak. Smokkelhandel die niet werd betrap, zit vanzelfsprekend niet in de database. Voor een kritische beschouwing op het gebruik van TASTD, zie ook: K. Fatah-Black, F. Ribeiro da Silva en J. Svalastog, A researchers perspective on the advances and challenges in slave trade research since the publication of the second Slave Trade Database', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 34:2 (2015) 98–101.

11 NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01 inv.nr. 56 f. 24 scan 798 en 847.

Nederland.¹² Voor de kamer Op de Maze voer het WIC schip *Delft* tweemaal onder kapitein Jan Brouwer naar West-Afrika en Suriname. De eerste keer arriveerde het schip in 1736 met 462 mensen aan boord, terwijl het 571 mensen in Afrika aan boord had genomen.¹³ Het schip maakte een klassieke 'driehoeksreis' en voer geladen met 480 oxhoofden suiker terug naar de Republiek.¹⁴

Ook op basis van de namen van schepen valt op dat sommige scheepseigenaren een geografische band hadden met Zuid-Holland. Scheepsnamen als *Maas*, *Hollandia* en *Rotterdam* komen bijvoorbeeld voor in de Trans-Atlantic Slave Trade Database (TASTD). Overigens komen bij de VOC-schepen waarop in Azië tot slaaf gemaakte mensen werden vervoerd ook dergelijke namen voor: *Cleijn Delft*, *Schoonhoven*, *Hollandse Remedie*, *Wapen van Rotterdam* en *Schiedam* zijn maar enkele voorbeelden. Voor het gedwongen transport van tot slaaf gemaakte mensen van de Golf van Bengalen naar Batavia maakte de VOC geen gebruik van speciale schepen, maar probeerde zo veel mogelijk mensen naast en tussen de goederen kwijt te kunnen.¹⁵

Behalve een geografische binding met Zuid-Holland zijn er ook schepen die een persoonlijke binding met het gewest hebben. De VOC noemde het schip *Pasgeld* bijvoorbeeld naar de buitenplaats van Paulus Teding van Berkhout, en het schip *Meerman* naar Jan Fransz Meerman. Beiden waren bewindhebber van de VOC in Delft.¹⁶ Een schip dat slaafgemaakten vervoerde op de Atlantische Oceaan heette bijvoorbeeld *Johan van Oldenbarnevelt* en was dus vernoemd naar de Rotterdamse raadpensionaris. Een ander schip was genaamd *Jan en Cornelis*, ongetwijfeld een verwijzing naar de gebroeders De Witt.¹⁷ In 1788 scheepte de *Johan van Oldenbarnevelt* in Elmina 218 tot slaaf gemaakte Afrikanen in. Circa twee maanden later kwamen 189 van hen aan in Suriname, wat betekende dat 29 de reis op het schip onder leiding van kapitein Willem Dijker niet overleefd hadden. In de TASTD komen 31 scheepsreizen voor van schepen die een duidelijke binding hebben met Zuid-Holland of Zuid-Hollandse publieke personen.

12 NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01 inv.nr. 56 f. 24 scan 847.

13 NL-HaNA, SvS, 1.05.03 inv.nr. 263 scan 1287.

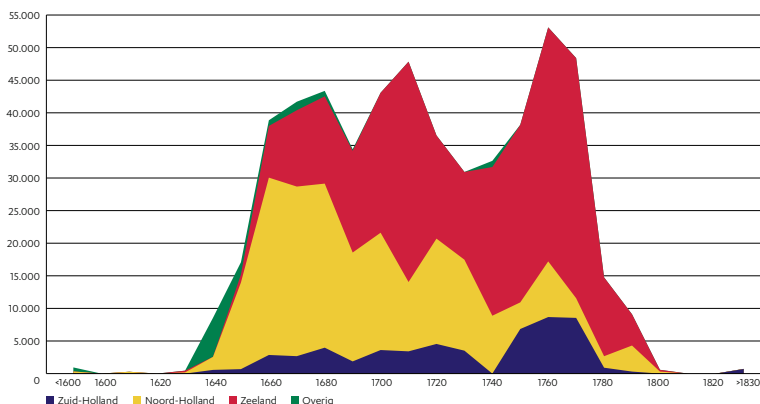
14 NL-HaNA, SvS 1.05.03 inv.nr. 264 scan 20.

15 W.O. Dijk, 'Dutch VOC Trade in Asian Slaves', (2019) <https://hdl.handle.net/10622/HoVTDL>, IISH Data Collection, V2, Appendix IX.

16 N. Jouwe, G. Verhoeven en I. van der Vlis, 'Rapport slavernijverleden van Delft' (2023) 39.

17 Zie pagina 86 van dit boek over familie De Witt.

Grafiek 1: Aantallen slaafgemaakte Afrikanen in trans-Atlantische slavenhandel aan boord van Nederlandse schepen, gesorteerd per provincie.

Bron: Trans-Atlantic Slave Trade Database op slavevoyages.org

Dat is ongeveer evenveel als scheepsreizen op schepen die vernoemd zijn naar leden van de familie Oranje-Nassau.

Kijkend naar de eigenaren van schepen zijn de twee grootste Nederlandse scheepseigenaren de West-Indische Compagnie en de Middelburgse Commercie Compagnie. Op de derde plaats staat Coopstad & Rochussen, een Rotterdamse firma die profiteerde van de enorme vraag naar slavenarbeid in de jaren 1760-1770. De firma voerde meer dan vijftig slavenreizen uit waarop in totaal circa 21.000 tot slaaf gemaakte Afrikanen werden getransporteerd. Ook was de firma een centrale speler in de financialisering van slavernij en slavenhandel, en de economische bubbel in de jaren 1770 die dat tot gevolg had. De financiële innovatie in de tweede helft van de achttiende eeuw waren zogenoemde ‘negotiaties’ waarmee (met name) investeerders uit Holland kapitaal investeerden in plantages en waarin de plantage én de slaafgemaakten het onderpand van de hypotheek vormden. In een negotiatiefonds konden meerdere plantageleningen gezamenlijk verpakt zijn, wat – in ieder geval in theorie – het risico dat het gehele fonds ten onder zou gaan verminderde. Hollandse investeerders konden op hun beurt een aandeel in een fonds kopen. In totaal werd meer dan 40 miljoen gulden op deze manier in plantages geïnvesteerd, waarvan circa 3,5 miljoen gulden door

Rotterdamse firma's werd gefinancierd.¹⁸ Dit Rotterdamse deel komt neer op ruim 82,3 miljoen euro vandaag de dag.

Hoewel andere firma's, zoals de Rotterdamse firma Hudig of de Amsterdamse firma Insinger, zich specialiseerden in de financiële kant, combineerde Coopstad & Rochussen het verstrekken van hypotheeken met de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen. De Rotterdamse firma kreeg op deze manier veel invloed op de gehele keten en kon harde eisen stellen aan de planters die een lening afsloten. In één contract stond bijvoorbeeld dat wanneer er tot slaaf gemaakte arbeiders op zijn plantage overleden en indien 'jonge slaven in staet zijn om mans of vrouwen werk te doen' de plantage-eigenaar 'dan kinderen en geen volwasse slaven in de plaets der afgestorvene' moest kopen.¹⁹ In het archief van Coopstad & Rochussen is ook nog gedetailleerde administratie van sommige slavenreizen te vinden. Een voorbeeld is het zogenoemde 'inkoopboek' van het schip *Willem & Carolina* dat de firma in december 1753 naar de westkust van Afrika zond. In een inkoopboek werd genoteerd welke goederen waren geruild tegen een slaafgemaakte. De eerste aankoop, op 4 januari 1754, betrof 'een jonge slaef' voor een geweer, drie vaten buskruit, wat textiel en wat losse goederen die samen een waarde van in totaal 47 gulden en 9 stuivers vertegenwoordigen.²⁰ Op 18 mei 1754, dus bijna zes maanden later, werden de laatste tot slaaf gemaakte Afrikanen aan boord gebracht. Het totaal van de *Willem & Carolina* kwam zo op 328 tot slaaf gemaakte Afrikanen, die f10.319 aan goederen hadden gekost.²¹

Levering voor slavenschepen en scheepsbouw

Tot slaaf gemaakte mensen werden op de Afrikaanse kust geruild tegen goederen die de Europeanen meebrachten. Als gevolg hiervan moesten Europese handelaren een divers aanbod van goederen aan boord hebben. De vraag van Afrikaanse mensenhandelaren dicteerde de markt en zij hadden duidelijke voorkeuren voor bijvoorbeeld Zweeds of Luiks ijzer, of

18 G. de Kok, 'Rotterdam's Colonial Connections: Shipping and Trade, Industry and Finance', in: G. Oostindie (ed.), *Colonialism and Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden 2021) 35–67, aldaar 55.

19 Stadsarchief Rotterdam (NL-RtdGA), Archiven van de firma's Coopstad & Rochussen, Ferrand Whaley & Jan Hudig et al. te Rotterdam nr. 68, inv.nr. 746 *Reglementen voor de Negotiatie...*, fol. 1.

20 NL-RtdGA, nr. 68, inv.nr.18, *Inkoopboek van de Willem en Carolina*, f. 2.

21 NL-RtdGA, nr. 68, inv.nr.18, f. 37v.

Indiaas of Hollands textiel.²² De goederen voor de ruilhandel werden grotendeels in de buurt van de Hollandse havens besteld of gekocht. In 1647 kocht de WIC-kamer Op de Maze bijvoorbeeld van een enorme lijst van toeleveranciers goederen en producten; voor f 108,50 leverde Balthasar de la Tour een 'diverse sorteringe spijkers', voor f 134 leverde Cornelis Willemse Smit 78 spaden en 80 schoppen, en Wouter Wouterse en Robbert Deense leverden samen 80 paar schoenen voor 30 stuivers per stuk.²³ Op een paklijst van een onbekend slavenschip van de firma Coopstad & Rochussen komen vooral veel textielen voor van zowel Europese als Indiase makelij. Maar ook onder andere 28 manden met hoeden, 27 vaatjes met messen, 500 hele en 1000 halve *ankers*²⁴ moutwijn en 400 ijzeren staven.²⁵ Een groot deel van deze moutwijn werd in de jeneverstokerijen in Schiedam geproduceerd.²⁶ Omdat de ruilhandel in kleine hoeveelheden goederen ging, was er ook veel verpakkingsmateriaal nodig; kuipers maakten voor elk schip duizenden vaatjes voor buskruit, ankers voor moutwijn en kisten om flessen in te vervoeren. Een scheepslading verschaftte tien tot twintig kuipers werk. Daarbij opgeteld kwamen nog de voetboeien en kettingen om de tot slaaf gemaakte Afrikanen aan boord vast te zetten.²⁷ Via toelevering van goederen voor WIC-schepen en slavenschepen zoals die van de firma Coopstad & Rochussen verdienden lokale ondernemers aan slavernij en kolonialisme en raakte de Hollandse economie verweven met de overzeese economie.

Een deel van de goederen die in Afrika werden geruild voor tot slaaf gemaakten bestond uit grondstof afkomstig uit koloniën en werd bewerkt in Europa. Indiaas textiel werd bijvoorbeeld vaak pas in Europa geverfd. Dit was niet per se goedkoper, maar had wel als belangrijk voordeel dat zo gemakkelijker op veranderende voorkeuren van Afrikaanse handelspartners kon worden ingespeeld. Het drukken van sitsen en verven van katoenen voor de slavenhandel gebeurde veelal in Holland, waardoor deze industrie dus ook leverde aan Zeeuwse slavenhandelaren. In 1771 gaf

22 C. Evans en G. Rydén, "Voyage Iron": An Atlantic Slave Trade Currency, Its European Origins, and West African Impact', *Past & Present*, 239:1 (2018) 41–70.

23 NL-HaNA, Familiearchief Hoeufft van Velsen nr. 3.20.26, inv.nr. 70, 28 oktober 1647. Dank aan dr. Erik Odegard voor deze verwijzing.

24 Een hele anker is 33,6 liter, een halve anker 16,8 liter.

25 NL-RtdGA, nr. 68, inv.nr.101 Paklijsten van een onbekend schip of schepen.

26 M. Blok, 'Schiedam en het Atlantische Slavernijverleden' *Schiedams Historisch Jaarboek* (Schiedam 2020) 16–37.

27 De Kok, *Walcherse Ketens*, 115–118.

de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC; goed voor 109 trans-Atlantische slavenschepen) opdracht aan de Rotterdamse leverancier Oudaen om katoen te laten verven voor de slavenhandel.²⁸ Dit is veelzeggend, aangezien bij voorkeur zo lokaal mogelijk werd ingekocht. Bij de aandeelhouders in een kamer van de WIC ontstond weleens irritatie als een 'concurrerende' kamer een deel van een schip had bevoorraad.²⁹ Dat de MCC uit Rotterdam katoen liet komen, onderschrijft dat de Zuid-Hollandse industrie dus een aanzienlijk belang in de slavenhandel had door de bevoorrading van slavenschepen.

Ook op schepen die vanuit Batavia terugkeerden naar de Republiek werd textiel uit Azië vervoerd die bestemd was voor de koloniale wereld en slavernij. In het bijzonder de producten 'negroskleed' en 'Guinees' zijn hiervoor interessant om te vergelijken. Met negroskleden worden vermoedelijk goedkope stoffen bedoeld waarmee de planters de slaafge-maakten kleeadden. Met Guinees werd vermoedelijk de algemene categorie aan textielen bedoeld die mede voor de slavenhandel op de West-Afrikaanse kust werden gebruikt, maar ook een bredere markt vonden in de Europese en Aziatische consumptiemaatschappij. In tabel 5 is te zien dat voor Guinees de retourvloten zich redelijk nauwkeurig aan de verdeling van de kamers hielden, zoals was afgesproken in het oorspronkelijke octrooi van de VOC (de helft voor Amsterdam, een kwart voor Zeeland en overige kamers ieder 1/16e).³⁰ Voor het product 'negroskleed' daarentegen lag het zwaartepunt in de retourschepen relatief meer op Rotterdam en Delft, en minder op Hoorn. Oftewel, de VOC vond in Delft en Rotterdam meer aftrek voor 'negroskleden' die in het Atlantisch gebied werden gebruikt, dan in Hoorn. Hollandse steden waren dus een belangrijke overslaghaven voor Aziatisch textiel dat vervolgens in Afrika en Amerika werd verkocht.

28 De Kok, *Walcherse Ketens*, 156-158.

29 Zie bijvoorbeeld de klachten van de hoofdparticipanten in Vlissingen op 30 januari 1664, Zeeuws Archief (NL-MdbZA) Stad en Gemeente Vlissingen 1505-1914 nr. 7100, inv.nr. 193 Notulen van de vergadering der Hoofdparticipanten ter kamer Vlissingen, f. 81.

30 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 20.

Tabel 5: Waarde van textiel voor de Atlantische slavenhandel op de VOC-schepen die in de achttiende eeuw uit Batavia vertrokken, met percentages per kamer.

Bestemming vanuit Batavia	'Negroskleed'		'Guinees'	
	Waarde	%	Waarde	%
Amsterdam	f 15.796,65	47,09%	f 15.810.267,02	51,70%
Zeeland	f 9.694,40	28,90%	f 7.593.837,06	24,83%
Delft	f 2.209,75	6,59%	f 1.680.658,68	5,50%
Rotterdam	f 2.983,38	8,89%	f 1.694.738,22	5,54%
Hoorn	f 722,30	2,15%	f 1.704.343,17	5,57%
Enkhuizen	f 2.139,98	6,38%	f 1.748.403,12	5,72%
[Ongespecificeerd]	f 3.309,18		f 465.956,56	
Kaap de Goede Hoop	f -		f 346.968,45	1,13%
Overig (merendeels Azië)	f -		f 31.712.554,94	

Bron: BGB-Database op <https://bgb.resources.huuygens.knaw.nl/search>

De VOC verscheepte in de achttiende eeuw ook nog eens 9,8 miljoen pond salpeter naar Delft, dat was 8,2 procent van het totaal dat de VOC naar de Republiek bracht.³¹ Lokale industrie gebruikte dit om buskruit te produceren.³² De Gecommitteerde Raden van Holland besloten in 1672 om vier nieuwe kruitmolens op het terrein van de Delftenaar Salomon van de Heul te bouwen. Deze nieuwe kruitmolens zouden uitsluitend voor het gewest produceren, waarmee de vier bestaande molens van Van de Heul vrijkwamen om voor de rest van de markt te produceren.³³ Deze markt bestond behalve uit het Staatse leger en de admiraliteiten uit private partijen zoals de VOC en WIC. De handelscompagnieën hadden kanons en buskruit aan boord om strijd te leveren met piraten, smokkelaars, kaapvaarders en vijandige oorlogsschepen. Zo rustten de Heren XIX van de WIC in 1623 drie oorlogsjachten uit, waarvoor f 20.000 aan buskruit nodig was, en twee handelsschepen met f 7.000 buskruit.³⁴

³¹ BGB-Database op <https://bgb.resources.huuygens.knaw.nl/search>.

³² K. Fatah-Black en M. de Windt 'De ontbrekende schakels tussen compagnie en consumptie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131:3 (2018) 475-499, aldaar 493-497.

³³ Jouwe, *Rapport slavernijverleden van Delft*, 34-35.

³⁴ NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr.1, scans 28-29.

Buskruit en wapens waren bovendien essentieel voor de slavenhandel op de westkust van Afrika. Daarom bracht de Delftse Jan Ijsbrantsz op 22 oktober 1698 circa 4.000 pond buskruit naar Delfshaven om het daar te laden op een schip dat naar Guinea onderweg was.³⁵ Ook uit transacties op de Afrikaanse kust blijkt de relatie tussen buskruit en slavenhandel. Het schip *De Guineesche Vriendschap* van de firma Coopstad & Rochussen ruilde bijvoorbeeld op 13 oktober 1774 bij Elmina voor ruim f177 aan goederen voor één tot slaaf gemaakte man. Het meest waardevolle van de goederen waren ‘2 vaten cruijt a 36 lbs’ voor 27 gulden, nog drie vaatjes buskruit van 8 pond voor 9 gulden en 9 stuivers (f 9,45) twee lange en één kort geweer voor f 10,75. In deze transactie kwam dus circa 26,7 procent van de prijs tot stand middels goederen van de wapenindustrie.³⁶ Om voor de honderden tot slaaf gemaakte Afrikanen te betalen, had een slavenschip al snel meer dan duizend vaten buskruit aan boord; dus niet alleen het buskruit en de wapens zelf, maar ook het verpakkingsmateriaal droegen bij aan de lokale economie die produceerde voor het slavenschip.³⁷ Exacte cijfers over het geheel van de slavenhandel zijn niet te geven, maar bij de WIC vertegenwoordigde buskruit ongeveer 10 procent van de waarde van de ruillading.³⁸

Na textiel en wapens vormde sterkedrank een belangrijk deel van de *cargazoenen*, zoals deze ruillading werd genoemd. Op de WIC-schepen besloeg sterkedrank een kleine 5 procent van de scheepslading. Aan boord van de schepen van particuliere ondernemers zoals de MCC vertegenwoordigde sterkedrank iets meer dan 10 procent van de ruillading van het schip.³⁹ In de loop van de achttiende eeuw nam het aandeel sterkedrank aan boord van de slavenschepen uit Zeeland verder toe.⁴⁰ Hoewel drank kwantitatief niet heel belangrijk lijkt voor de slavenhandel, lijkt het er wel op dat het een noodzakelijk bestanddeel van een ruillading was. Van de verzameling goederen die per persoon werden geruild was vrijwel altijd een deel drank. Het is goed mogelijk dat deze drank tijdens de transactie deels werd geconsumeerd. Gedistilleerde dranken konden

35 NL-DtAD, 1 Archiven van het stadsbestuur van Delft, inv. nr. 4084 Register Vergunningen..., fo. 206.

36 NL-RtdGA, 68, inv.nr.71 *Inkoopboek van de Guineesche Vriendschap*, fol. 18.

37 De Kok, *Walcherse Ketens*, 115–118.

38 Bij de Zeeuwse MCC was dit 14 procent buskruit en 9 procent geweren. J. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (Cambridge 1990) 103–104.

39 Postma, *The Dutch*, 104.

40 Postma, *The Dutch*, 105.

zowel brandewijn als korenwijn zijn. In het onderzoek naar de betrokkenheid van Schiedam bij de slavernij vond Merel Blok diverse transacties tussen Schiedamse stokers en slavenhandelaren als Coopstad & Rochussen en de MCC.⁴¹

De scheepsbouw was in Holland een grote industrie die zo'n tien-duizend mensen werk verschafte, waarmee maar liefst 5 procent van de Hollandse industriële beroepsbevolking in de scheepsbouwindustrie werkte. Scheepswerven in steden als Rotterdam en Amsterdam specialiseerden zich in de bouw van nieuwe schepen, en in Delfshaven werd een werf ingericht om specifiek compagnieschepen te bouwen.⁴² Dordrecht daarentegen legde zich meer toe op reparatiewerkzaamheden. Een van de Dordtse scheepsbouwers was Jan Schouten, die herhaaldelijk voor de Zeeuwse MCC schepen inspecteerde en repareerde, verklaarde op verzoek van de MCC dat schepen in staat waren 'te varen naar de kust van Guinea ten slavenhandel'.⁴³

In een debat in de Staten van Holland halverwege de zeventiende eeuw over de voor- en nadelen van een overzeese handelscompagnie die ook in tot slaaf gemaakte mensen zou handelen, stelden voorstanders dat de compagnie 'tot grooten aanwas van alle neringe ende scheepsbouw-rijen' in Holland zou leiden. De scheepsbouw zou bovendien 'employ van veel onnut canaille' (nutteloos gepeupel) garanderen⁴⁴. De regenten in de zeventiende eeuw hadden door dat er een relatie bestond tussen slavernij, de Atlantische handel en de groei van de Hollandse economie. In het octrooi voor het bestuur van Suriname werd in de preambule met nadruk genoemd dat de Hollandse economie veel baat zou hebben bij de kolonie, omdat de schepen in Suriname zouden worden aangetast door wormen en bij terugkeer in Nederland gerepareerd zouden moeten worden. De logica van het kolonialisme dicteerde dat industrieën zoals de scheepsbouw in het 'moederland' gevestigd moesten zijn, in plaats van dat er overzee industriële ontwikkeling plaatsvond.⁴⁵

41 Blok, 'Schiedam en het Atlantische slavernijverleden', 16–37.

42 De Vries, *The First Modern Economy*, 296–297.

43 Boezeman, *Geraffineerd Dordrecht*, 186.

44 NL-HaNA, 3.01.09 archief van de Gedeputeerden van Haarlem ter Dagvaart van de Staten van Holland, inv.nr.578 *Stukken betreffende* (...), folder 3.

45 K. Fatah-Black, 'Scheepsbouw en reparatie in achttiende-eeuws Suriname', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 36:2 (2017) 68–87.

De personificatie van de Scheepvaart schuift een gordijn opzij om een scheepswerf in volle werking te tonen. Titelpagina voor: De Nederlandsche scheepsbouw-konst open gestelt, 1697. Rijksmuseum, Amsterdam.

Reis en verzet

De tot slaaf gemaakte Afrikanen die aan boord van de in Holland gebouwde schepen werden gebracht, hadden een gevaarlijke reis voor de boeg. Claes Jacobsen van Rotterdam was als bootsgezel mee op het schip *St. Jan* dat in 1659 tot slaaf gemaakte Afrikanen bracht van de Goudkust naar de Nederlandse Caribische eilanden. De Rotterdamse bootsgezel verklaarde dat het ‘volcomen waerheit’ was dat ze met 219 tot slaaf gemaakten van Afrika vertrokken voor de oversteek. Toen het schip bij Tobago in de buurt kwam, waren reeds ‘affgestorven de meeste partij van de slaaven door gebreck en ongemack van soo lanck durende reys’ en waren er nog maar 90 in leven. Onderweg had de bemanning bijgehouden van de 59 mannen, 47 vrouwen en 4 jongens op welke dag van de reis ze waren overleden. In de administratie is te zien dat er bijna elke dag wel minstens één iemand overleed, en op 16 augustus was er bovendien één overboord gesprongen.⁴⁶

Hoewel de doodsoorzaak niet wordt vermeld, kwamen ziektes als dysenterie veel voor aan boord van slavenschepen. De tot slaaf gemaakte mensen werden benedende in slecht geventileerde ruimtes opgesloten. Een ooggetuige op een Engels slavenschip beschrijft dat de vloer benedende ‘zó bedekt was met het bloed en de diarree van mensen, dat het het meest leek op een abattoir’.⁴⁷ Het is niet moeilijk voor te stellen hoe dodelijke ziektes zich op die manier snel konden verspreiden, en hoe men kon overlijden aan wat eufemistisch ‘gebreck en ongemack’ werd genoemd. Na het inladen van vers water op Tobago vervolgde het schip de *St. Jan* de route naar Bonaire en Curaçao, maar daar kwam het niet aan omdat het schip bij de riffen rond het eiland Rocus (het hedendaags Gran Roque) aan de grond liep. Jacobsen liet de tot slaaf gemaakte Afrikanen aan boord achter en trok met de rest van de bemanning naar Curaçao. Daar haalde hij een ander schip om de menselijke vracht op te kunnen halen. Op de terugweg werden ze echter onderschept door een Engels kaperschip dat hen overmeesterde en hen dwong de lading van het schip ‘soo wel de slaven als andersints’ af te geven.

46 C. Gehring (ed), *Curacao Papers 1640-1665 Transcription* (Albany 2011) 164-166.

47 ‘was so covered with the blood and mucus which had proceeded from them in consequence of the flux, that it resembled a slaughter-house’, A. Falconbridge, *An account of the slave trade on the coast of Africa* (London 1788) 25.

Op dat moment waren er nog maar dertig van de oorspronkelijke 219 levend aan boord en geen van hen bereikte Curaçao.⁴⁸

Voor de slavenhandel van de WIC aan de westkant van de Atlantische Oceaan waren de twee Caribische eilanden Curaçao en St. Eustatius essentieel. De tot slaaf gemaakte mensen die hier vanuit Afrika door de WIC naartoe werden gebracht, hadden echter meestal andere eindbestemmingen zoals Spaanse of Franse koloniën.⁴⁹ Curaçao was bestuurlijk onderhorig aan de WIC-kolonie Nieuw Nederland in en rond het huidige New York. Nieuw Nederland viel dan weer bestuurlijk direct onder de WIC-kamer Amsterdam, en niet onder het centrale bestuur van de WIC, de Heren XIX. Daarom zijn er relatief weinig Zuid-Hollanders betrokken bij deze koloniën. Het is tegelijkertijd des te opvallender dat de WIC-kamer in Rotterdam een deel van de financiën administreerde van de eerste gouverneur van Curaçao, Johannes van Walbeeck.⁵⁰

Omdat Curaçao besturig onderhorig was aan Nieuw Nederland, schreef de Nederlandse directeur Matthias Beck vanaf Curaçao aan zijn leidinggevende Petrus Stuyvesant op Manhattan halverwege de zeventiende eeuw bijvoorbeeld dat 'voornamentlijcken den handel met die neegers' voor de Compagnie op het eiland geld opbracht. Van de 331 tot slaaf gemaakte Afrikanen die het schip *Den Coninck Salomon* recentelijk op het eiland had afgeleverd, waren er al 300 verkocht aan een Spaanse koopman die ze vervolgens verder naar Spaanse koloniën bracht. De Spaanse koopman betaalde 150 realen van acht per persoon, wat gelijk staat aan ongeveer f360. Niet alle tot slaaf gemaakte Afrikanen gingen van Curaçao naar Spaans grondgebied, want ook voor Stuyvesant op Manhattan waren 'twee jongens met een mysken uitgesocht'. Het enige probleem was dat het ze op Curaçao ontbrak aan 'groff laken omme de selve te cleeden'. Beck stelde daarom voor om de tot slaaf gemaakte Afrikaanse kinderen voor Stuyvesant samen met 'een jonck negerinnetje', waar een andere kolonist in Nieuw Nederland om had gevraagd, pas in het voorjaar te verschepen als dergelijke kleding hopelijk uit Holland was gearriveerd. De centrale plek van Curaçao in de interimperiale slavenhandel werd door Beck nog eens onderstreept door te schrijven dat hij nog meer slavenschepen verwachtte waarvan hij 'wenste dat [die al] hier waeren, al was het

48 Gehring (ed.), *Curaçao Papers 1640-1665*, 187-192.

49 W. Klooster, 'Curaçao as a Transit Center to the Spanish Main and the French West Indies', in: Roitman, *Dutch Atlantic Connections*, 23-51.

50 NL-RtdGA, nr. 18, inv.nr.431, f. 54-55.

tot duysent stucks' en hij zou die 'graegh' meteen verder willen verhandelen.⁵¹ Tot in de achttiende eeuw bleven Curaçao en St. Eustatius belangrijke doorvoerhavens voor de slavenhandel van de WIC.

Tot slaaf gemaakte mensen aan boord van WIC- en VOC-schepen kwamen met enige regelmaat in verzet tijdens de reis. Een van de bekendere slavenschepen van de VOC is de *Meermin*, waarop in 1766 een verzetspoging van 140 slaafgemaakten onder leiding van Massavana en Koesaaij ontstond.⁵² Opstanden op slavenschepen in de Indische Oceaan waren zeker niet uniek, en er zijn veel andere voorbeelden te vinden zoals de *Eemland* (1682), de *Delfland* (1743) en *Het Haasje* (1790), maar niet altijd hebben historici de naam van de opstandelingen overgeleverd.⁵³ De opstand in 1686 aan boord van het schip *Coninck Salomon* van de kamer Op de Maze en in dienst van de Sociëteit van Suriname werd ontdekt voor die uit kon breken. De leider van deze opstand was 'Bomba Swaen' die met een 'samenzweerder' probeerde de andere tot slaaf gemaakten te overtuigen in verzet te komen met het argument dat ze door de Rotterdamse bemanning verkocht zouden worden aan menseneters.⁵⁴

In 1770 brak op het Rotterdamse schip *Guineesche Vriendschap* van de firma Coopstad & Rochussen een opstand uit onder leiding van de tot slaaf gemaakte Essjerrie Ettin. De Ashante Ettin had 'een mes (...) getrokken' aldus een ooggetuige, en was voorop gegaan om de bemanning 'aen te vallen'. Nadat de bemanning de opstand met behulp van een ander schip had weten neer te slaan, werd besloten om Ettin als 'aenvoerder van de rebelle en opstand' een straf op te leggen die de overige tot slaaf gemaakten aan boord zou afschrikken geen 'nieuwe onlusten te beginnen'. Aangezien zijn linkerarm al tijdens de opstand erg verwond was geraakt, werd eerst zijn rechterhand afgehakt. Vervolgens hing de kapitein, Jan Grim, hem aan bakboordzijde van het schip aan zijn armen op en werd er net zo lang op hem geschoten 'dat er de dood na volgde' en werd het lichaam in zee geworpen.⁵⁵

51 Gehring (ed), *Curacao Papers 1640-1665*, 155-156.

52 A. Alexander, 'Shipboard Slave Uprisings on the Malagasy Coast: The 'Meermin' (1766) and 'De Zon' (1775)', *Kronos* 33 (2007) 84-111.

53 A. Geelen, 'Verzet tegen slavernij onder de VOC', in: Brandon, *De slavernij in Oost en West*, 217-224.

54 F. Dragtenstein, *Van Elmina naar Paramaribo: De slavenhaler* (Zutphen 2017) 140-141.

55 NL-HaNA, 1.05.01.02 Archief van de Tweede WIC, inv.nr.509, scan 32-33.

Levering aan de koloniën

Ook in de gebieden waar suiker, katoen, koffie en dergelijke met slavenarbeid werd verbouwd, was vraag naar Hollandse goederen. De leveranties vanuit Holland voor scheepscargazoenen beperkten zich dus niet uitsluitend tot goederen voor ruilhandel op de Afrikaanse kust. Behalve de toelevering van bevoorradingsschepen van de WIC leverde de Hollandse industrie ook aan private partijen, zoals de Engelse Merchant Adventurers die vanaf 1635 in Rotterdam zetelden.⁵⁶ Hoewel niet altijd gespecificeerd is wat precies aan boord werd gebracht onder de noemer *koopmansgoederen*, blijkt uit sporadische correspondentie wel wat voor goederen dit over het algemeen betrof.

Op de Engelse kolonie Barbados waren in 1644 bijvoorbeeld onder andere 'een witte jas, een Hollands shirt, anderhalf dozijn schoenen' beschadigd door zeewater.⁵⁷ Een jongeman op Barbados schreef aan zijn vader in Holland in 1651 dat 'brede, gerande, witte of zwarte hoeden wel 120 pond suiker opbrachten, mannen-schoenen 16 pond, modieuze schoenen wel 25 tot 30 pond suiker per paar' en sloot toen af met de retorische vraag 'now doe you reckon what proffit there is to be had?'⁵⁸ De meeste handel die Zuid-Hollanders met koloniën dreven was ook een vorm van ruilhandel; één pond Hollandse zeep kon bijvoorbeeld geruild worden tegen één pond suiker op Barbados.⁵⁹ Van het schip *De Parel* dat halverwege de zeventiende eeuw naar het Caribisch gebied voer, is wel een compleet overzicht van de koopmansgoederen bewaard gebleven. Behalve de linnen broeken, zwarte hoeden en grijze schoenen had dit schip ook onder andere 580 pond 'soetemelcks kaes', 3.344 pond 'geroockt speck' en diverse 'swaere bieren' aan boord.⁶⁰

Wat al deze goederen met elkaar gemeen hebben, is dat het consumptiegoederen zijn. Dus terwijl naar Afrika vooral wapens, kruid en lappen textiel werden gebracht (halffabrikaten), werden naar de koloniën met name afgewerkte producten zoals hemden, schoenen en zeep verscheept. Deze afgewerkte producten en Hollandse agrarische producten zoals kaas en spek voor de koloniale markt leverden een aanzienlijke bijdrage aan de lokale economie van Holland.

56 A. van Stipriaan, 'Rotterdam and Transatlantic Slavery', in: Oostindie, *Colonialism And Slavery*, 68–110, aldaar 71.

57 Barbados National Archives (BNA), Recopied Deed Books 3 (RB3), volume 1 (1640-1645), p.385.

58 Oxford Bodleian Library, *Tanner Manuscripts*, 54, f. 153-154.

59 NL-AsdSAA, Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam nr. 5075, inv.nr.2274, f.492.

60 NL-AsdSAA, Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam nr. 5075, inv.nr.2282/III, f.62-65.

Voor de VOC-schepen is voor een deel van de achttiende eeuw iets meer te zeggen over leveranties. In Batavia hield de boekhouder-generaal (BGB) bij van elk schip dat uit de Republiek kwam welke goederen aan boord waren en hoeveel de goederen waard waren. Ook van schepen die voor de intra-Aziatische routes goederen vervoerden, werd dit zeer nauwkeurig bijgehouden. Voor een groot deel van de goederen werden bovendien specifieke kenmerken genoteerd. In de BGB-database komt bijvoorbeeld 167 keer 'linnen' voor als product: het merendeel is 'Nankings' (124), gevolgd door onder andere 'Nederlands' (11) en 'Hollands' (5), en ook kwalificaties als wit, blauw, of bruin-blauw komen voor.⁶¹ De goederen met als kenmerk 'Hollands' waren goed voor meer dan 1,2 miljoen gulden in de achttiende eeuw, met zeildoek, doek, fluweel en ijzer als de waardevolste exportproducten.⁶² Ter vergelijking, het betrof in dezelfde periode iets meer dan f 400.000 met goederen die beschreven zijn als 'Fries'.⁶³ In totaal komen bijna honderd verschillende goederen voor die als 'Hollands' werden genoteerd, variërend van azijn, boter en ijzer tot naaigaren en zilverdraad. Daarbovenop komen nog onder andere de 'Rotterdamse' bieren en 'Delftse' boter en aardewerk. En dan zijn er nog producten zoals jenever, waarvan ook zonder het predicaat 'Hollands' redelijkerwijs kan worden aangenomen dat het uit Zuid-Holland kwam. Bovendien werd onder de noemer 'equipagegoederen' door de kamers Rotterdam en Delft respectievelijk voor 1,4 en 1,2 miljoen gulden geëxporteerd naar Azië in de achttiende eeuw. Deze zullen overwegend lokaal zijn ingekocht. Het is opvallend dat goederen zoals 'slavenketting' wel voorkomen op scheepsreizen van Batavia naar plekken zoals Timor, maar niet van Europa naar Batavia. Dit doet vermoeden dat een deel van het 'Hollands' ijzer in Batavia werd verwerkt tot kettingen, staven, sloten en boeien om de tot slaaf gemaakten mee vast te houden. Overigens werden vanuit alleen al Timor ten minste 1.534 mensen in slavernij of als lijfgegene vervoerd naar Batavia in deze periode.⁶⁴ Dit is niet de plek om de Zuid-Hollandse export naar Batavia te proberen te kwantificeren, maar

61 <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/search>

62 Goederen werden soms in Indische gulden en soms in Hollandse gulden uitgedrukt. Vóór 1743 was een Indische gulden 80 procent van een Hollandse gulden, tussen 1743 en 1769 is dit 84 procent en vanaf 1769 is de waarde gelijk. Met dank aan dr. M. van Rossum voor deze informatie.

63 In het specificatieveld van BGB is gezocht op 'Frie' en 'Hollan'.

64 M. van Rossum, "Towards a global perspective on early modern slave trade: prices of the enslaved in the Indian Ocean, Indonesian Archipelago and Atlantic worlds", *Journal of Global History* 17:1 (2022) 42–68, aldaar 51–52.

de grote variëteit aan consumptiegoederen en producten die vanuit Zuid-Holland naar de koloniën werden geëxporteerd, zijn wel goed te illustreren aan de hand van de voorbeelden uit de boeken van de boekhouder-generaal in Batavia.

Verwerking en distributie van plantage-producten

De met slavenarbeid geproduceerde koloniale goederen zoals suiker, tabak, katoen, koffie en cacao konden niet direct op de markt gebracht worden. De katoenballen, tabaksrollen en suiker moesten worden verwerkt voor ze aan consumenten konden worden verkocht. Al vroeg in de zeventiende eeuw groeide Rotterdam, mede door de Engelse Merchant Adventurers, uit tot een belangrijke haven voor tabak uit de Engelse koloniën in Virginia en St. Christopher (nu St. Kitts). Deze 'Virgineese' en 'Christoffelse' tabak was van hoogwaardige kwaliteit en relatief duur, maar al snel ontdekten ondernemende kooplieden dat je goedkopere en lagere kwaliteit 'inlandse' tabak uit de Republiek hiermee kon mengen zonder dat dit de kwaliteit voor de consument ernstig tenietdeed.⁶⁵ Naar schatting werkten in de achttiende eeuw elke dag circa 3.500 mensen verspreid over vijftig werkplaatsen in Rotterdam in de tabaksverwerkende industrie.⁶⁶ De tabaksindustrie was dus een belangrijke werkverschaffer in Zuid-Holland.

Dat gold ook voor de verwerking van suiker. Er waren drie soorten kwaliteit, waarbij de pure – witte – suiker de hoogste prijs had. Om van suikerriet suiker te maken was behalve slavenarbeid een hittebron nodig, die in de pre-industriële koloniale wereld voor het overgrote deel bestond uit hout. Stookkosten bepaalden circa 20 tot 25 procent van de kostprijs van suiker in de kolonie. De plekken waar hout relatief goed voorradig was, zoals Brazilië, konden wittere suiker produceren dan plekken waar de houtvoorraad een stuk beperkter was, zoals de Caribische eilanden. Lagere kwaliteit suiker had dan weer meer potentie om in Holland opgevaardeerd te kunnen worden, en op die manier samen met tabak, katoen, koffie en cacao door te werken in de Hollandse economie.

Als verwerkingscentrum voor suiker werd Zuid-Holland in de achttiende eeuw zó belangrijk in Europa dat ook suiker uit andere Europese

65 H.K. Roessingh, *Inlandse tabak: Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland* (Zutphen 1976).

66 Van Stipriaan, 'Rotterdam and Transatlantic Slavery', 71.

koloniën hier werd geraffineerd. De havens aan de Maas importeerden in een jaar 790.0000 pond suiker uit Suriname en maar liefst 6,7 miljoen pond uit Franse koloniën.⁶⁷ Bovendien zorgde de positie van Curaçao en St. Eustatius als interimperiale doorvoerhaven ervoor dat de kopers met suiker en koffie van bijvoorbeeld Franse en Britse plantages voor de tot slaaf gemaakte Afrikanen betaalden. Daardoor vloeiden dergelijke met slavernij geproduceerde goederen ook door naar Holland vanuit andere koloniale rijken.

Het aandeel van de op slavernij gebaseerde activiteiten steeg in de loop van achttiende eeuw tot ruim 10 procent van het bbp van Holland. Toch was dat niet het hoogtepunt van de achttiende eeuw. In zeker een vijftal jaren (1761, 1762, 1777, 1778 en 1779) lag dat aandeel boven de 14 procent. Op slavernij gebaseerde activiteiten vormden in die periode een dynamisch deel van de economie; in Holland was 40 procent van de economische groei in die periode terug te voeren op slavernij.⁶⁸ Na 1780 bleef Holland achter bij de andere Europese mogendheden. Een reeks oorlogen met Engeland en Frankrijk bemoeilijkte de handel, inclusief de slavenhandel. Het aandeel op slavernij gebaseerde activiteiten daalde vanaf dat moment snel, al is niet goed in te schatten tot welk niveau. De toevoer van koffie en suiker uit Suriname nam wel af door de politieke onrust, maar bleef op een veel hoger niveau.

Hoewel de rest van de economie zich niet spectaculair ontwikkelde, verviervoudigde het aandeel in de economie van de verwerkingsindustrie van koloniale goederen tussen circa 1650 en 1770.⁶⁹ Daarmee hing samen dat het belang van de op slavernij gebaseerde economische activiteiten steeds groter werd voor de economie van Holland. In grafiek 3 is te zien dat in de eerste decennia van de achttiende eeuw meer dan 4 procent van het bbp van Holland op slavernij gebaseerd was. De productie van suiker groeide in die eerste decennia van de achttiende eeuw in Suriname gestaag en vanaf de twintiger jaren kwam daar ook koffie bij. Suriname liep voorop in deze ontwikkeling, maar zou in de loop van de achttiende eeuw achterblijven bij de productie op de Britse eilanden zoals Jamaica en vooral bij het Franse Saint-Domingue.

67 Dit ging om het jaar 1768. De Kok, 'Rotterdam's Colonial Connections', 48.

68 P. Brandon en U. Bosma, 'The significance of Atlantic slavery for the Dutch economy in the second half of the eighteenth century', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16:2 (2019) 5-46.

69 De Vries en Van der Woude, *The First Modern Economy*, 499.

De productie van suiker en koffie in die laatstgenoemde Franse kolonie was echter wel belangrijk voor Nederland, aangezien via Europese havens als Bordeaux en Nantes deze producten de Hollandse havens bereikten. Daar werden ze verwerkt en vervolgens doorverkocht naar andere bestemmingen. Tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) bleef Nederland neutraal, en zodoende verscheepten de Nederlanders ten minste 40 procent van de Franse koffie naar Holland om het daarvandaan door te verkopen.⁷⁰ Hoewel er ook een consumentenmarkt was voor de goedkopere *panela*- en *muscovado*-suiker, konden ondernemende suikerbakkers goed geld verdienen met het raffineren van deze lagere kwaliteit suiker tot duurdere witte suiker door deze in Holland opnieuw te verhitten. Behalve Amsterdam en Rotterdam was ook Dordrecht een belangrijk centrum in de Hollandse suikerverwerkingsindustrie.⁷¹

Suikerraffinage was een belangrijke industrie in zeventiende-eeuws Holland, en voor Europa. Rond 1600 waren er in Holland al suikerbakkers die aangevoerde suiker verwerkten. Delft kende rond de eeuwwisseling drie suikerbakkers.⁷²

Op dit schilderij van Jan Steen is te zien dat jong tot oud suiker consumeerde in Holland. Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer SK-A-385.

70 Combrink, 'Rhinetraide', 2022.

71 Sigmond en De Meer (eds.), *Een zoete belofte*; Poelwijk, 'In Dienste Vant Suyckerbacken', passim.

72 Jouwe, *Rapport slavernijverleden van Delft*, 38.

Tabel 6: Aantal suikerbakkers en raffinadeurs in enkele Hollandse steden in 1674, 1715 en 1742.

Plaats	1674	1715	1742
Haarlem		4 suikerbakkers	1 suikerbakker
Hoorn		4 suikerbakkers	1 suikerbakker
Delft			1 suikerbakker
Dordrecht			5 suikerbakkers, 10 raffinadeurs
Den Haag			2 suikerbakkers
Gouda		1 suikerbakker, 3 raffinadeurs	1 raffinadeur
Leiden	3 suikerbakkers	3 suikerbakkers	4 suikerbakkers
Rotterdam	3 suikerbakkers, 1 raffinadeur, 1 suikerbakker- kruidenier, 1 suikerbakkersknecht		22 suikerbakkers, 8 raffinadeurs, 1 schepen- raffinadeur
Schiedam			1 suikerbakker
Amsterdam			66 suikerbakkers, 4 raffinadeurs, 1 suikerraffinadeur

Bron: Poelwijk, *'In Dienste Vant Suyckerbacken'* 51. Gegevens komen uit het klein-familiegeld van 1674, het familiegeld van 1715 en de personele quotisatie van 1742.

In het midden van de zeventiende eeuw bouwde Anthonie Heinsius met het suikerbakken een fortuin op, waarmee zijn zoon Adriaan Heinsius een bestuurlijke carrière bouwde bij de VOC, het Delftse stadsbestuur en uiteindelijk raadpensionaris van Holland werd.⁷³ In 1660 leverde Holland meer dan de helft van de geraffineerde suiker op de Europese markt.⁷⁴ Op dat moment was raffinage vooral een Amsterdamse aangelegenheid, de stad had 50 van de 66 raffinaderijen binnen haar muren. Aan het einde van de zeventiende eeuw viel het Zuid-Hollandse Dordrecht op door de voorname positie in de suikerhandel en suikerraffinage. De raffinadeurs van de stad hadden een goede reputatie en de bloeiende suikerindustrie leidde onvermijdelijk ook tot verdere betrokkenheid in de Atlantische wereld.

73 Jouwe, *Rapport slavennijverleden van Delft*, 38.

74 De Vries en Van der Woude, *The First Modern Economy*, 465-466.

Een deel van de koloniale waren die met slavenarbeid en dwang werden geproduceerd en onder andere op VOC- en WIC-schepen naar Zuid-Hollandse havens kwamen, was bestemd voor de lokale markt. De meerderheid van de inwoners van stedelijk Holland had attributen in huis die speciaal voor koloniale goederen zoals thee, koffie en suiker bedoeld waren, waaruit blijkt dat dit niet uitsluitend luxegoederen waren.⁷⁵ Ook arme boeren in het verre noorden van Scandinavië dronken thee en koffie en hadden daar speciale gebruiksvoorwerpen voor.⁷⁶ In Hollandse steden als Delft, Leiden en Dordrecht maakten winkels in 'koloniale waren' de koloniën zichtbaar in het straatbeeld.⁷⁷ De oudste nog bestaande winkel in koloniale waren van Nederland, 'Het Klaverblad' op de Hogewoerd in Leiden, verkreeg in de achttiende eeuw het patent om het monogram van de VOC te mogen gebruiken om de relatie met de koloniën en de compagnie te benadrukken.⁷⁸ Via de rivieren werden ook het 'achterland' in Overijssel en de Duitssprekende gebieden van Hollandse koloniale producten voorzien.⁷⁹

De Rotterdamse ondernemers die betrokken waren bij slavernij vormden in de achttiende eeuw een sociaal en maatschappelijk netwerk. De economische activiteit van de Atlantische ondernemers bestond uit een waaier aan activiteiten die breder was dan de eenvoudige goederenhandel met andere Europese regio's. Hierdoor konden Rotterdamse ondernemingen als Colin Campbell Dent & Co goed inspelen op de veranderingen in Europese verhoudingen en de ontwikkeling van de plantage-landbouw.⁸⁰ Vanuit Rotterdam speelden ondernemers in diverse koloniën een rol in de financiering van plantages tijdens de transformatie van het slavernijsysteem na de afschaffing van de trans-Atlantische mensenhandel en de invoering van technische innovaties als de stoommachine.

75 A. McCants, 'Poor Consumers as Global Consumers: The Diffusion of Tea and Coffee Drinking in the Eighteenth Century', *The Economic History Review* 61:1 (2008) 172–200; S. Muurling, 'Een schatkamer in Europa: Koffie, thee en porselein in de Hollandse materiële cultuur', *Holland. Historisch Tijdschrift*, 43:3 (2011) 212–222.

76 M. Ulväng, 'Tea, coffee or printed cotton? Farm households' consumption of goods in Northern Sweden, 1760–1820', *History of Retailing and Consumption* 7:2 (2021) 137–161.

77 Boezeman, *Geraffineerd Dordrecht, 192-194*; Jouwe, *Rapport slavernijverleden van Delft*, 37-38.

78 Y. Liu, *The Dutch East India Company's tea trade with China, 1757-1781* (Leiden 2006) 136–139.

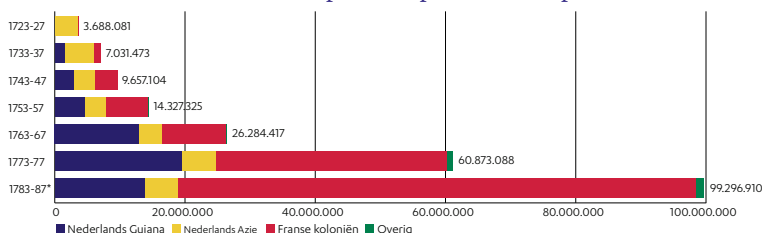
79 E. Touwen Bouwsma, 'De handel in koloniale waren: Zwolle als doorvoerhaven van overzeese producten', in: M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen (eds.), *Overijssel en Slavernij* (Zwolle 2023) 108–113.

80 Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 284–287.

Samenvattend kunnen we stellen dat de economie van Holland in de zeventiende eeuw nog niet afhankelijk was van de koloniale productie. Andersom was Holland van groot belang voor de ontwikkeling van Europese plantagelandbouw in de Atlantische wereld. Tussen 1650 en 1675 was de Republiek de grootste slavenhandelaar in de Atlantische wereld. Hollandse havens waren binnen de Republiek tot circa 1700 de belangrijkste vertrekpunten voor slavenschepen, daarna verschoof het zwaartepunt naar Zeeland. Hollandse steden, zoals Dordrecht en Rotterdam, ontwikkelden in de zeventiende eeuw een beperkte verwerkende industrie die afhankelijk was van met slavernij geproduceerde goederen zoals suiker, tabak en katoen.

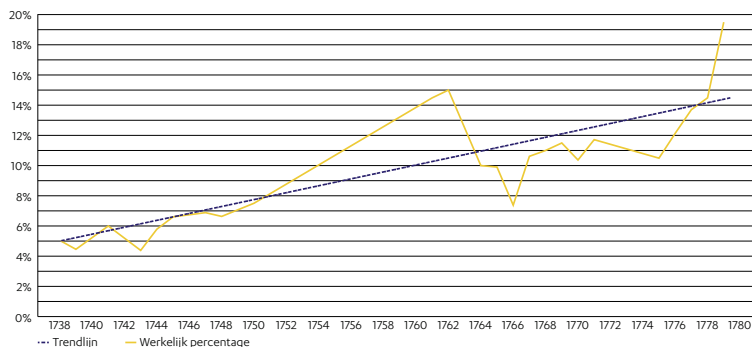
In de achttiende eeuw maakten de op trans-Atlantische slavernij gebaseerde onderdelen van de economie in heel Noordwest-Europa een snelle groei door. Dit was een direct gevolg van toegenomen stabiliteit in de onderlinge politieke verhoudingen tussen de Europese rijken, en de beschikbaarheid van (Hollands) kapitaal om te investeren in mensenhandel en slavenplantages. Ook de vraag van de welvarender wordende bevolking van Engeland, Frankrijk, Duitsland en de Nederlanden droeg hieraan bij. Als draaischijf tussen de Europese economieën en de koloniën profiteerde Holland van deze ontwikkeling, ook wanneer men bedenkt dat de Nederlandse koloniale ontwikkeling uiteindelijk achterbleef bij die van Frankrijk en Engeland. Het belang van slavernij voor de economie van Holland laat gedurende de achttiende eeuw een stijgende lijn zien. In Holland verliep deze groei minder onstuimig dan in Engeland en Frankrijk, maar de trend volgt in de achttiende eeuw onmiskenbaar dezelfde richting. De Atlantische koloniale productie groeide in een gelijk tempo met de expanderende trans-Atlantische slavenhandel. Het produceren en verhandelen van goederen voor de ruilhandel en voor het draaiend houden van de koloniën maakte eveneens deel uit van deze groei.

Grafiek 2: Herkomst van koffie op de Europese markt in ponden.

Bron: Combrink (2022).

Grafiek 3: Op slavernij gebaseerde activiteiten als deel van het BBP van Holland.

Bron: Bosma en Brandon (2019). De grafiek schetst deze ontwikkeling voor heel Holland, dus ook Amsterdam en het Noorderkwartier.

Absente eigenaren

Aan het einde van de zeventiende eeuw begon in veel Hollandse steden de betrokkenheid bij het koloniale rijk te veranderen. Naast activiteiten in de handel en de verwerking zou daar steeds meer plantagebezit bij gaan komen. Deze verschuiving viel samen met een algemene verandering in de Hollandse economie. Niet voor niets heeft deze periode lange tijd gegolden als het einde van de 'Gouden Eeuw'. Het failliet van de WIC was niet alleen het gevolg van de oorlogskosten, maar viel ook samen met een terugloop van de handelsactiviteiten op lokaal niveau.

Delft is hiervan een goed voorbeeld. De krimp van de stadsbevolking zette in na het midden van de jaren 1660 en de textiel- en

bierproductie werd kleinschaliger.⁸¹ De stad bracht in het midden van de zeventiende eeuw beroemde schilders en wetenschappers voort, maar moest vanaf de tweede helft van die eeuw met steeds minder groei genoegen nemen. In de achttiende eeuw bestond de Delftse afdeling van de WIC nog als een schijnconstructie die geen eigen gebouw meer had, maar bij de formele bewindhebber thuis vergaderde. De Delftse neergang van de late zeventiende eeuw keerde, zoals in heel Holland, dankzij de groei van de Atlantische op slavernij gebaseerde productie. In de loop van de achttiende eeuw zien we een verschuiving bij de Delftse elite en hun betrokkenheid bij slavernij in de Atlantische koloniën. Een voorbode van die ommekeer is de carrière van de Delftse regent en VOC-bestuurder Joan van Oosterwijck. Na een carrière in Azië vestigde hij zich in Amsterdam. Hij werd naast stadsbestuurder ook bewindhebber van de WIC en directeur van de Sociëteit van Suriname. In de loop van de achttiende eeuw investeerden Delftenaren in de koloniale plantage-economie en traden zij toe tot het koloniale bestuur. Een voorbeeld daarvan is Adriaan Gootenaar, die vertegenwoordiger werd van slavenhandelaren en absente plantage-eigenaren in de kolonie en ook zelf enkele plantages bezat.⁸²

In de loop van de achttiende eeuw ontstond er een keten van productie, handel en distributie die zich uitstreckte van de plantages, via kooplieden en raffinadeurs in Holland en vervolgens richting het wijdvertakte achterland in Noordwest-Europa. Na de val van Brazilië verschoof de oriëntatie van de Republiek eind zeventiende eeuw uiteindelijk richting Suriname. Daar kwam het plantagebezit meer in handen van Hollandse kolonisten. Deze kolonisten hadden vaak niet het doel om voor altijd in de kolonie te blijven en hielden contact met familie in Nederland. De Dordtenaar Pieter van der Werf stichtte plantages (onder andere één genaamd *Dordrecht*) in Suriname en leverde koloniale goederen aan een familielid in Dordrecht, die zorgde voor de verdere verkoop via de warenhandel De Rozijnkorf.⁸³

De Surinaamse gouverneur Joan Jacob Mauricius sprak van een *animus revertendi* onder de plantage-eigenaren, een geneigdheid tot terugkeer. Deze terugkeerders konden zeker vanaf het begin van de

81 Van Roon, *Macht en gewoonte*, 43-57.

82 K. Fatah-Black, *White lies and black markets: Evading metropolitan authority in colonial Suriname, 1650-1800* (Leiden en Boston 2015).

83 Boezeman, *Geraffineerd Dordrecht*, 189.

achttiende eeuw indrukwekkende sommen opstrijken van hun koloniale bezittingen. Het 'suikerpaleis' van Johan Maurits van Nassau-Siegen past niet helemaal in die categorie, omdat hij met verdiensten uit de kolonie terugkeerde en geen blijvende bezittingen had. Dat was anders toen plantage-eigenaren uit met name Suriname en de andere koloniën in Guiana eerst hun kinderen lieten overkomen en daarna vaak ook zelf naar Hollandse steden verhuisden. Stephanus Laurentius Neale was in het Den Haag van de eerste helft van de achttiende eeuw een bekende terugkeerder die door zijn puissante rijkdom de koning van Suriname werd genoemd. In Delft was het de in Suriname geboren WIC-bewindhebber Pieter Hendriksz Clifford Kocq (1716-1789) die zijn diverse bezittingen op afstand bestuurde.⁸⁴ De rijkdom die dankzij de slavernij naar Holland vloeide heeft een belangrijke rol gespeeld in de opbouw van de elite in de vroegmoderne tijd. Naar de sociale klasse van terugkeerders en absente eigenaren is echter nog geen structureel onderzoek gedaan.

Het kapitaal verdiend in de koloniën werd niet alleen aangewend om verdere expansie te bekostigen, maar werd ook gestoken in de aanleg van buitenplaatsen, tuinen en bijzondere collecties in de Republiek.⁸⁵ Bewoners van buitenplaatsen benutten de kennis over de tropische koloniale wereld – niet zelden afkomstig van de oorspronkelijke bewoners – om sierplanten te laten groeien. Daarnaast haalden zij tot slaaf gemaakte kinderen, meestal jongens, naar de buitenplaatsen om daar als bediende te werken.⁸⁶ In veel buitenplaatsen zijn erfenissen van dit verleden te vinden. Erfgoedhuis Zuid-Holland doet momenteel onderzoek naar de buitenplaatsen Duivenvoorde te Voorschoten, Endegeest te Oegstgeest, Keukenhof te Lisse, Oud-Poelgeest van Herman Boerhaave in Oegstgeest en Rushoff in Sassenheim dat in handen was van de familie Charbon. Twee niet meer bestaande buitenplaatsen, Schoonoord te Warmond en Uytermeer te Lisse, maken ook deel uit van

84 Jouwe, *Rapport slavernijverleden van Delft*, 54.

85 C. Gietman, et al. (eds.), *Huis en habitus: over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (Hilversum 2017).

86 M. Ponte, "Al de swarten die hier ter stede comen.' Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 15 (2019) 33–62; J. McIntyre, "Mijn naam het Moortjen is': over de aanwezigheid van jonge zwarte bedienden in de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst", in: A. Bijnaar (ed.) *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu* (Amsterdam 2010) 146-160; E. Schreuder, *Cupido en Sideron: twee Moren aan het hof van Oranje* (Amsterdam 2017).

dit onderzoek.⁸⁷ De lijst is zeker niet uitputtend, tal van andere buitenplaatsen zijn ook met koloniaal kapitaal gebouwd en dankzij koloniale connecties ingericht. Te denken valt bijvoorbeeld aan het buitenhuis Vredelust in Alphen aan de Rijn van Robert Voûte.

De schepen en burgemeester van Den Haag Jan Hudde Dedel (1702-1777) is een illustratief voorbeeld van de relatie tussen buitenplaatsen en plantage-eigenaarschap. Samen met zijn broer Salomon Dedel (1711-1774) bezat hij 'drie dubbelde plantage in de colonie de Berbice', 'genaamt Outshoorn, Hartenbosch, en Concordia'. De broers stelden in 1741 Jan Rousseau aan om voor zes jaar als tuinman op de plantage te gaan werken en daar 'over alle de slaven (...) het opsigt te houden'. De plantage Outshoorn droeg de naam van de buitenplaats in Rijswijk die Jan Hudde Dedel enkele jaren eerder had gekocht. Het was deze buitenplaats waar hij in de zomer van 1741 woonde, toen hij het contract met Rousseau aanging.⁸⁸

De familie Oranje-Nassau is in dit verband ook belangrijk om te noemen. Midden in de zeventiende eeuw bouwde en verbouwde stadhouder Frederik Hendrik een groot aantal paleizen en buitenhuizen. Die lagen zeker niet allemaal in Zuid-Holland, gezien de Nassause bezittingen in Breda, Dieren en Leersum, maar de Zuid-Hollandse buitenhuizen waren wel degelijk prominent in de plannen van de stadhouder. Met geld dat Frederik Hendrik van de WIC had gekregen na de succesvolle verovering van de zilvertvloot financierde hij niet alleen militaire campagnes, maar ook het werk aan de bezittingen Honselaarsdijk, Huis ter Nieuburch en Huis ten Bosch.⁸⁹ In de kring van getrouwen van de Nassaus vinden we ook bestuurders die hun buitens met tuinen onder handen lieten nemen met het geld en de middelen die zij dankzij hun koloniale connecties hadden, zoals verderop bij het Catshuis zal blijken. Hierna werken we twee voorbeelden van koloniale connecties uit: voor de zeventiende en achttiende eeuw het Huis Berbice in Voorschoten, en voor de gehele periode het huidige Catshuis, vroeger Sorghvliet geheten.

87 C. de Koning, 'Huis, tuin en kolonie: de koloniale aspecten van landgoederen en buitenplaatsen' *Geschiedenis van Zuid-Holland.nl* (geconsulteerd 18 juli 2023); A. de Vries, et al., *Duivenvoorde: bewoners, landgoed, kasteel, interieur en collectie* (Zwolle 2010).

88 NL-DtAD, 730 Rijswijkse Notarissen, inv. nr. 19, fo. 286-287.

89 G. Verhoeven, *De derde stad van Holland: De geschiedenis van Delft tot 1795* (Zwolle 2015).

Berbice in Voorschoten

Het tegenwoordige Huis Berbice kreeg haar koloniale naam pas lang nadat de relaties met de koloniale wereld waren ontstaan. Via veel verschillende bewoners, vaak niet aan elkaar verwant, geeft het huis een bijzondere indruk van de vele manieren waarop de Hollandse elite bij slavernij betrokken was. Deze paragraaf is slechts een uitwerking van een verhaal dat over veel Hollandse buitenplaatsen verteld kan worden.

De verwoesting van de oorlogshandelingen tijdens de Nederlandse Opstand werd rond de stad Leiden behoorlijk gevoeld.⁹⁰ Het was een tegenstrijdige periode: enerzijds trokken de belegeringen en het geweld diepe sporen door de samenleving, maar anderzijds bloeide de welvaart en handel op. Een van de succesvolle Amsterdamse handelaren was Dirk of Diederick Jansz de Graeff (1529-1589). Zoals meer van zijn puissant rijke stadsgenoten leverde hij tijdens de Nederlandse Opstand een bijdrage aan het bestuur van Amsterdam. Het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* roemt hem onder andere voor zijn vloot van honderd schepen, voor een belangrijk deel betrokken bij de zouthandel met Portugal en Frankrijk.⁹¹ De warme relatie tussen Portugal en de Nederlanden eindigde abrupt toen Spanje Portugal inlijfde in 1590. Dit was een jaar na het overlijden van Dirk, dus hij maakte niet meer mee dat de zouthandel van de Nederlanders zich verlegde naar Punto de Araya, in het huidige Venezuela. De overgang van Zuid-Europees zout naar Zuid-Amerikaans zout was een belangrijke eerste stap in de ontwikkeling van een trans-Atlantische handelsverbinding vanuit de Noordelijke Nederlanden.⁹² Het zout was van belang voor de haringvisserij en met name de West-Friese havensteden waren erop gebrand dat deze overzeese bron van zout beschikbaar kwam. Naast handel op Afrika is de zouthandel een belangrijke vroege vorm van engagement met de Atlantische overzeese gebieden.

Zoon Jacob Dirksz de Graeff (1571-1638) erfde in 1589 het perceel Allemansgeest, waarop het huidige Huis Berbice staat.⁹³ Jacob was, anders dan zijn vader, zeer geïnteresseerd in talen, theologie en kunsten, maar

90 Deze paragraaf is geschreven voor een lezing over Huis Berbice voor Stichting Huis Berbice: Karwan Fatah-Black, Lezing 'Het koloniale verleden en Buitenplaats Berbice', 22 juni 2022 te Voorschoten.

91 P.C. Molhuysen en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel II (Leiden 1912) 497.

92 C. Goslinga, *The Dutch in the Caribbean and the Wild Coast, 1580-1680* (Assen 1971) 55-56.

93 C. Scheffer en E. Fischer (eds.), *Begeerlijk Berbice: de buitenplaats en haar bewoners* (Voorschoten 2014).

net als zijn vader betrokken bij openbaar bestuur. Hoewel Jacob Dirksz de Graeff zeer actief was in het Amsterdamse stadsbestuur en dus dicht bij het vuur zat voor de overzeese handel en kolonisatie, lijkt hij daar zelf niet erg actief in te zijn geweest. Zijn zoon Cornelis de Graeff des te meer, maar die zou bij het overlijden van zijn vader geen belang in het perceel Allemansgeest erven.

Doordat er huwelijken werden gesloten tussen verschillende leden van de familie De Graeff en de familie Bicker, ontstonden er tal van dwarsverbanden tussen de twee koopman-regentenfamilies. De zoons en schoonzons (beide uit de familie Bicker) waren nauw betrokken bij het bestuur van onder andere de VOC. Ze namen taken waar in alle aspecten van de keten tussen consumptie, handel en productie. Op het moment dat Agneta Bicker-de Graeff in 1638 het eigendom van de grond van Berbice erfde, was ze getrouwd met Johan Gerritsz Bicker: de koopman die op het naar zijn familie vernoemde eiland in Amsterdam tal van pakhuizen bezat en bovendien een huis met een hoge toren liet bouwen om zijn arriverende schepen te kunnen zien.⁹⁴ Om er geen misverstand over te laten bestaan dat het hier niet alleen ging om handel maar vooral ook oorlogvoering, plaatste Johan Gerritsz Bicker een twee meter hoog beeld van de oorlogsgod Mars op het eiland. De dochter van Agneta en Johan kreeg het perceel Allemansgeest als deel van de bruidsschat bij haar huwelijk in 1655 met Johan de Witt. Het stuk grond is, kortom, drie kwart eeuw een klein deel van de grote rijkdom van de Hollandse handelaren en bestuurders. Deze bestuurders hadden onvermijdelijk een rol in het expanderende Nederlandse imperium.

Voor de rijke Amsterdamse patriciërs was Allemansgeest slechts een klein bezit, een deel van hun grotere portfolio's. Ze deden niet bijzonder veel aan de ontwikkeling. Ook Johan de Witt maakte zich niet druk over wat er op de gronden gebeurde. Wendela en Johan verkochten de grond in 1662 op een openbare verkoop, waardoor het in handen kwam van Allard Poelaert en later zijn echtgenote Adriana Poelaert. De familie Poelaert maakte meer werk van de ontwikkeling van het perceel dat nu Huis Berbice is. Dat de familie Poelaert betrokken was bij de lakenhandel wil niet direct zeggen dat ze ook een koloniale betrokkenheid hadden. Onderzoek in de archieven zou kunnen uitwijzen of zij bijvoorbeeld zijde en andere stoffen via de VOC uit Azië betrokken, of dat zij

94 W. van der Horst, *400 jaar Westelijke Eilanden* (Amsterdam 2016).

handelsgoederen leverden aan de WIC voor de mensenhandel op de kust van Afrika. Of – niet ongebruikelijk voor textielhandelaren – dat zij uit Duitsland eenvoudige linnen betrokken die tot slaaf maakten op de plantages in de Amerika's als kleding droegen.

Dochter Sara Poelaert trouwde met Pieter de la Court van der Voort. Hier zijn de West-Indische belangen niet ver weg. Pieters ouders, Pieter de la Court en Catharina van der Voort, hadden belangen in de koloniale handel. Vader De la Court was bovendien na de heroprichting in 1674 een hoofdparticipant en bewindhebber van de Amsterdamse kamer van de WIC. Op het schilderij dat werd gemaakt bij het huwelijk van Pieters ouders zien we een zwarte vrouw die Catharina helpt bij het maken van haar toilet. Pieter de la Court van der Voort en Sara Poelaert hadden Allemansgeest in handen tijdens een soort 'halve wederopstanding' van het Atlantische koloniale rijk. Na de val van Brazilië was Nederland enigszins afgesneden geraakt van grote tropische plantagebezittingen in de Amerika's, maar met de verovering van Suriname kwam daar verandering in.

Dat zorgde er onder andere voor dat er weer een nieuwe bron voor exotica was voor de Nederlandse elite. Mensen als Nicolaas Witsen sloegen druk aan het verzamelen van allerhande beestjes, planten en zelfs mensen.⁹⁵ Dit was deels in navolging van het *power-couple* William en Mary Stuart die als koning-stadhouder van Engeland en de Republiek samen zowel het Nederlandse als het Britse wereldrijk bestierden. Mary liet kassen aanleggen voor haar verzamelingen exotische planten. Overzeese gouverneurs stuurden haar van alles toe om uit te proberen in de tuinen. Echtgenoot William, hier in Nederland bekend als koning-stadhouder Willem III, liet zich graag afbeelden met een zwarte bediende.⁹⁶ In deze trend passen ook de activiteiten die Pieter de la Court van der Voort ontplooidde. Ook hij liet een orangerie bouwen en kweekte ananassen en andere tropische planten, aangevoerd via koloniale contacten. Hoe die contacten precies liepen vergt nader onderzoek, maar dat ze er waren is zonneklaar.

De wederopstanding van het Nederlandse koloniale rijk in de Atlantische wereld ging gepaard met de ontwikkeling van de

95 Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 62.

96 K.J. Fatah-Black, 'The emancipating subject in the global empire of Oranje-Nassau', in: Th. van Leeuwen, A. Stoffberg en M. Glegg (eds.), *The Golden Coach: from Amsterdam's gift to national symbol* (Amsterdam 2021) 126-135.

plantagelandbouw en grootschalige mensenhandel. In Suriname betekende dit uitbuiting en geweld, maar wie een plantage in bezit had kon fabelachtig rijk worden. In de eerste fase van de kolonisatie van Suriname leefden de eigenaren vaak zelf nog op de plantages. Maar zodra de winsten binnenstroomden, zonden zij hun kinderen vaak terug naar Nederland en op den duur verhuisden ook de plantage-eigenaren naar Nederland om daar huizen te kopen en te investeren. Die animus reverendi, de genegenheid tot terugkeer, zien we ook op Allemansgeest. Pieter de la Court van der Voort verkocht de bezittingen in 1716 aan Cornelis de Nijs (ook geschreven als De Nys of Denijs). Het is ironisch dat het nog honderd jaar zou duren voor het buitenhuis de naam Berbice kreeg, want De Nijs en zijn verwanten zijn exemplarisch voor de absente eigenaren van de achttiende eeuw.

De Nijs erfde in 1700 van zijn echtgenote de plantage *Nieuw Ribanica* en hij was commies van de WIC. Cornelis de Nijs was verantwoordelijk voor de slavenverkoop door de WIC in Suriname. De Nijs had bovendien van de WIC de opdracht gekregen om aan land een gevangenis te bouwen waar de verhandelde mensen zouden worden vastgehouden tot het moment van verkoop. Hij verdiende f 1200 per jaar aan zijn werk voor de WIC. Een indrukwekkende som, naast zijn inkomsten uit de plantages. Na de veiling reisde hij door de kolonie om bij de slaveneigenaren de schulden te innen. Dat betekende in de praktijk dat hij de suiker ophaalde die in de WIC-schepen naar Nederland werd verzonden. De Nijs nam in 1712 afscheid van zijn positie bij de WIC en reisde naar de Republiek. De plantages bleven na terugkeer in Nederland wel in zijn bezit.⁹⁷

Zoals veel terugkeerders in Holland werd hij een politieke voorvechter van de belangen van de plantage-eigenaren. Onder leiding van zijn zwager Jan van der Marsche, eveneens betrokken bij de financiële kant van het bestuur van de kolonie, werkte hij mee aan een plan dat de winsten in de kolonie verder moest opstuwten. In deze tijd groeide de groep plantage-eigenaren uit tot een machtige en zelfbewuste lobby, Cornelis de Nijs was daar een leidend onderdeel van. De vooraanstaande eigenaren waren regelmatig in conflict met de Sociëteit van Suriname en wendden zich bij gelegenheid ook tot de Staten-Generaal. Ze eisten dat er meer geld gestoken werd in de verdediging van de kolonie. De Nijs hoorde tot in de jaren 1730 bij de lobbyisten die de rijke en machtige eigenaren zouden vertegenwoordigen in politieke gremia.

97 Fatah-Black, *White Lies and Black Markets*, 157.

Reeds voor zijn overlijden in 1735 had De Nijs Allemansgeest verkocht aan de familie Van Eijs, eveneens een familie van plantage-eigenaars. Uit het onderzoek van Sjoerd Ramackers weten we meer over de plantagebezittingen van Daniël van Eijs. Van Eijs is een goed voorbeeld van de transitie in de Nederlandse economie en vooral ook de Leidse. De familie verdiende oorspronkelijk veel in de lakenhandel, maar schakelde tijdens de groei van de Surinaamse plantage-economie over naar plantages. Eigenlijk passeerden twee trends elkaar: de neergang van Leids laken en de opkomst van koffie, naast suiker, in de Atlantische koloniën. Uit het onderzoek van Ramackers weten we hoe direct Van Eijs betrokken was bij het bestuur van de plantages en dat hij bovendien ook zelf mensen kocht, niet alleen voor het werk op de plantage maar ook voor het huishouden.⁹⁸ Deze mensen werden geknecht, gebrandmerkt en kregen namen bedacht door Van Eijs. Dat lieten ze zich niet zomaar gebeuren. Ook van de plantages van Van Eijs in de kolonie Berbice weten we dat de tot slaaf gemaakten zich verzet hebben – hun verzet is ook in de geschreven Europese bronnen terechtgekomen.

Zo was er op de plantage *Klein Poelgeest* van Van Eijs een man genaamd Pieramus. Hij beklagde zich dat er te weinig te eten was op de plantage en kocht een vis bij lokale inheemse mensen. De opzichter in dienst van Van Eijs, Metz, zag dit als een grove schending van zijn recht en macht. Metz had Pieramus vastgebonden en geslagen. Vervolgens werd Pieramus beschuldigd van opstandigheid, een vergrijp waarop de doodstraf door radbraken stond. De lokale rechtbank was echter overtuigd dat dit niet gepast was en liet bij Pieramus de oren afsnijden voordat ze hem aan een Engelse mensenhandelaar verkochten. Geen uniek verhaal, maar een voorbeeld van de praktijk in de koloniën. Van Eijs was ondernemend en zijn ondernemingslust liet zich voelen, zowel in de kolonie als op Allemansgeest, waar hij werk maakte van de bouw van het huis. Na zijn overlijden zouden het huis en de grond nog een aantal maal van eigenaar wisselen. Ook onder de achttiende-eeuwse eigenaren van Allemansgeest is in veel gevallen wel een verbinding met de koloniale wereld te vinden.

In het koloniale rijk zat in de tweede helft van de achttiende eeuw vooral in de Atlantische koloniën nog veel groei. Aan deze groeiperiode dankt het huis zijn huidige naam. Het echtpaar Catharina Kip en Hendrik

98 S. Ramackers, 'Van lakens naar slavernij. Het ondernemerschap van de Leidse lakenhandelaar Daniël van Eijs tussen 1725 en 1739' (BA-eindwerkstuk Universiteit Leiden 2021).

Staal had elkaar leren kennen in Berbice. Staal was klerk voor het bestuur, maar ook eigenaar van plantage *Kaap Batavia*. Hoewel Berbice bekendstond als een hels oord voor degenen die er in slavernij werden gehouden – en overigens ook voor mensen die er als soldaten en zeelieden naartoe werden gestuurd –, was het voor Staal en Kip de plek waar zij zowel de liefde als hun fortuin hadden gevonden. Voor het merendeel van de geschiedenis hebben kolonisten merkwaardige Europese namen gegeven aan overzeese plaatsten, maar in dit geval ging het andersom. De inheemse naam van de rivier Berbice verving in 1822, twee jaar voor het overlijden van Staal, de eeuwenoude naam *Allemansgeest*.

In de negentiende eeuw zou de koloniale wereld nieuwe transformaties doormaken. Toen Berbice vernoemd werd, was de Europese steun voor slavernij op zijn retour. De grote opstanden op Saint-Domingue, en in 1823 ook op het inmiddels Brits geworden Demerary en Berbice, maakten duidelijk dat het systeem niet alleen moreel verwerpelijk, maar ook praktisch onhoudbaar was. Het duurde echter nog lang voordat er een einde kwam aan slavernij. En nog langer voordat ook de koloniale bezittingen werden opgegeven. En misschien nog wel langer tot de koloniale heers- en bemoeizucht verdween.

De naam Berbice en de geschiedenis van de eigenaren herinneren ons eraan hoe diep verweven en vervlochten de koloniën en Nederland waren: van de Bickers tot Van Eijs. Het voert te ver om ook de politieke geschiedenis van de negentiende-eeuwse bewoners te bespreken of om in te gaan op de zilverindustrie en dwangarbeid. Er zijn in de geschiedenis van Huis Berbice vele raakpunten tussen het huis en het slavernijverleden. Ook bij andere huizen, zoals het nabijgelegen Duivenvoorde, weten we dat deze verbinding tussen de uitbreiding van het buitenhuis en de koloniale winsten bestaat. En we weten ook dat de koloniën dienden als bron voor exotische flora en fauna die in de tuinen of in de huizen zelf gehouden werden.⁹⁹

99 De Koning, 'Huis, tuin en kolonie' (geconsulteerd 18 juli 2023); H.J. Heniger, *Adriaan van Reede Tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus: A Contribution to the History of Dutch Colonial Botany* (Rotterdam 1986).

Het huis van ‘Vadertje Cats’ – de ambtswoning van de minister-president

‘Haags Catshuis wordt ons Downing Street 10’ kopte *Het Parool* in december 1962, terwijl *de Volkskrant* koos voor ‘Het “Witte Huis” van Den Haag’.¹⁰⁰ Tot dat moment had alleen de minister van Buitenlandse Zaken een ambtswoning. Deze traditie begon in 1918 toen H.A. van Karnebeek het paleisje aan de Kneuterdijk betrok. Zijn donkere huidskleur leverde een bijnaam op voor zijn ambtswoning.¹⁰¹ ‘Zijn gelaatskleur was nogal donker en deswegen spraken jolige Hagenaren spottend van “De Negerhut van Oom Tom”’, wist *Het Parool* hierover te melden. Van Karnebeeks grootvader, gouverneur-generaal J.J. Rochussen, was in Batavia hertrouwd met de Creoolse Elisabeth Charlotta Vincent. Van Karnebeeks moeder was de enige overlevende dochter uit dit huwelijk. Met de aankoop van het landgoed Sorghvliet in 1961 kwam de Nederlandse staat niet alleen in het bezit van het buitenhuis van de voormalig raad-pensionaris Jacob Cats – elders in dit boek wordt uitgelegd op welke manier Cats nauw betrokken was bij het groeiende aandeel van de Staten van Holland in de trans-Atlantische slavenhandel – maar ook van een stuk koloniaal erfgoed. Hoewel het huis meerdere keren van eigenaar is verwisseld, bleef de naam van ‘vader Cats’ verbonden aan dit door hem gestichte landgoed.

De geschiedenis van het landgoed van het huidige Catshuis als onderkomen voor de Hollandse politieke elite begint met de advocaat van het Hof van Holland: mr. Cornelis van Alphen, die de eenvoudige boerenwoning erfde van de familie Hanneman. In 1618 kocht Adriaen Amen Groen de woning uit de boedel van de advocaat en verkocht het door aan Ernestus van den Brouck. Jacob Cats kocht het landgoed in 1643 voor 4.000 ponden van de erfgenamen van Van den Brouck. Hij liet het huis in 1652 bouwen door bouwmeester Lodewijck Huygens, de zoon van Constantijn. Met veel ijver ontwierp Cats de tuin en als curator van de Universiteit Leiden kon hij experimenteren met uitheemse gewassen uit de hortus botanicus.¹⁰² Zo plantte hij de uit Klein-Azië en de Balkan afkomstige paardenkastanje en Corsicaanse den en onder deze bomen

100 *Het Parool*, 29 december 1962; *de Volkskrant*, 10 november 1962.

101 Jhr. mr. dr. H.A. van Karnebeek, *Parlement.com* (geconsulteerd 18 juli 2023).

102 H. Tromp, ‘Zorgvliet of het Catshuis te Den Haag’, in: J. Stöver, et al. (eds.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen 2000) 233-238.

cultiveerde hij sterhyacinten en narcissen.¹⁰³ Cats verbleef op het landgoed met zijn dochter Elisabeth, de weduwe van griffier Musch en later de vrouw van Dirk Pauw.

In 1674 verkochten Cats' erfgenamen het huis aan Hans Willem Bentinck (1649-1709), kamerheer en adjudant van Willem III. In Engeland was Bentinck opzichter van de koninklijke tuinen. Die functie verschaftte Bentinck een prominente plaats binnen een internationaal netwerk van botanische verzamelaars.¹⁰⁴ Geadviseerd door Johan Maurits van Nassau-Siegen, stichter van het Mauritshuis en bijgenaamd 'de Braziliaan' vanwege zijn werk voor de WIC aldaar, liet Bentinck zijn buitenverblijf in uitgestrekte formele stijl uitrusten. Zo kwam de orangerie tot stand, waarin exotische planten werden gecultiveerd. In het bouwwerkje 'de grot van Ganymedes' verwerkte Bentinck de kostbare materialen die Johan Maurits hem had geschonken.¹⁰⁵

Het landgoed ging over in handen van Bentincks eerste zoon uit het huwelijk met zijn tweede vrouw, Jane Marthe Temple. Willem Bentinck (1704-1774) kon geen aanspraak maken op de Britse hertogstitel of daaruit voortvloeiende traktementen, maar maakte bestuurlijk carrière in de Republiek. Als Hollands Statenlid correspondeerde hij onder meer over de opbouw van slavenkolonie Demerary. Binnenshuis liet Willem Bentinck Sorghvliet verfraaien, onder andere met schoorstenen afgewerkt met een pagodevormige bekroning. Dit motief was afkomstig uit Birma en kwam via Portugese invloeden terecht in de ornamentiek van Europese buitenhuizen.¹⁰⁶ Buitenshuis onderging het park geleidelijk de transformatie van de formele Franse naar de lossere Engelse landschapsstijl. Door geldproblemen werd Sorghvliet de vaste verblijfplaats van de Bentincks in plaats van het zomerverblijf. Na het overlijden van Willem Bentinck erfde zijn minderjarige zoon het landgoed, maar deze woonde daar niet meer en het park raakte allengs verwaarloosd. Overbelast met hypotheek verkochten de Bentincks Sorghvliet in 1819 aan de weduwe van hun Duitse zaakgelastigde voor f 25.200.

103 J.P.M., Goudeau, *Cats'huys: tussen schrale duinen en geurige kruiden* (Den Haag, Ministerie van Algemene Zaken 1987) 24.

104 M. Sikkens-de Zwaan, 'Magdalena Poulle (1632-1699): a Dutch lady in a circle of botanical collectors', *Garden History* 30:3 (2002) 206-220.

105 Goudeau, *Cats'huys*, 28.

106 Goudeau, *Cats'huys*, 10-11.

In 1837 kocht de latere koning Willem II het landgoed en gebruikte het vooral als onderkomen voor zijn adjudanten. Het onderzoek naar het koloniale verleden van het Huis van Oranje loopt op het moment van schrijven nog, en daarom richten we ons hier op de nationale symboolfunctie die Sorghvliet aan het begin van de twintigste eeuw kreeg. Een kleinzoon van Anna Paulowna verkocht het landgoed aan mr. A.E.H. Goekoop, onder voorwaarde dat het park tot 1910 slechts in zijn geheel een bestemming mocht krijgen. De familie Goekoop schonk het landgoed aan de gemeente in 1929, 'om aan het binnen 's-Gravenhage gelegen landgoed "Sorghvliet" waaraan zoovele nationale herinneringen verbonden zijn en hetwelk in zoo nauwe betrekking heeft gestaan tot het Huis van Oranje, een nationale bestemming te verzekeren'.¹⁰⁷ Er gingen geruchten dat dit een vooropgezet plan was van de Oranjes om alsnog hun oude wens voor een nieuw paleis te realiseren. Maar vooralsnog 'bleef het landgoed, intusschen op een wandelkaart toegankelijk liggen met de door ons spottend genoemde Chineesche muur er omheen even geheimzinnig Chineesch als wat de bestemming zou worden van het oude Catshuis!', aldus een Haagse brief getiteld 'Vader Cats en onze regeering' uit 1938.¹⁰⁸

De oorlogsjaren weerhielden de Nederlandse regering ervan om tot aankoop over te gaan, terwijl de Tweede Kamer wel protest aantekende tegen dreigende verkaveling en villabouw.¹⁰⁹ Aan de vooravond van de Duitse invasie bepleitte SDAP-Kamerlid Van der Goes van Naters dat het park beter een natuurreserveaat kon worden – er huisde een reigerkolonie – en het Catshuis een rustig buiten-restaurant. Zijn rooms-katholieke collega Serrarens vond daarentegen dat bij het herbestemmen de dreigende oorlogssituatie leidend moest zijn: 'De schenking zij een uiting van de jonge kracht van een volk dat zijn zelfstandigheid wil handhaven'.¹¹⁰ Desondanks kwam er geen politieke meerderheid voor welke 'nationale' bestemming dan ook. Op de valreep regelde Willem Drees, destijds Haags gemeenteraadslid, de f 345.000 die in dat geval nodig was om aan de financiële verplichting in de schenkingsvoorwaarden van de

107 *Staatscourant*, 11 november 1929; *De Maasbode*, 17 november 1929; *Bataviaasch nieuwsblad*, 29 november 1929. Zie voor een eerdere poging van de Haagse gemeenteraad *De avondpost*, 6 maart 1908.

108 *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche courant*, 19 november 1938.

109 D. Smit, *Het belang van het Binnenhof: twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering* (Amsterdam 2015) 224.

110 *Nieuwsblad van het Noorden*, 20 april 1940.

Goekooops te voldoen. Pas in 1961 kwam het landgoed definitief in staats-eigendom.

Het kabinet-De Quay besloot het Catshuis tot ambtswoning van de minister-president te dopen. Victor Marijnen nam in 1964 als eerste zijn intrek in het Catshuis. 'Min.-president woont in bij vader Cats' klonk het in een Curaçaose krant.¹¹¹ De verhuizing paste in een bredere ontwikkeling waarin het verleden werd ingezet om tegenwicht te bieden aan het afkalvend ontzag voor de machthebbers in Den Haag. De politicoloog Hans Daalder introduceerde het begrip 'regentenmentaliteit', waarmee hij doelde op de zelfingenomenheid van politici in de jaren zestig.¹¹² De Nederlandse media wekten de indruk alsof de Nederlandse regering zich met de verhuizing van Marijnen in de traditie van de illustere bewoners van het Catshuis wilde plaatsen, met als doel het aanzien van de premier te vergroten. Er werd in die jaren immers gewerkt aan verdergaande Europese supranationale samenwerking en daardoor zou de representatieve taak van de minister-president belangrijker worden. En Hans Willem Bentinck was immers door zijn patroon koning-stadhouder Willem III verheven van plattelandsadel tot machtsfactor op het Europese strijdtoneel. *Het Parool* refereerde direct aan Hans Willem Bentinck: 'Hoopt de regering die positie te heroveren, door middel van het Catshuis, dat tussen 1678-1684 vaak het middelpunt der politieke bedrijvigheid was?', vroeg de krant zich af.¹¹³

Op de website van de Rijksoverheid krijgt de lezer beknopt de historische achtergrond van het Catshuis te lezen. '[G]ebouwd door Jacob Cats, een vooraanstaand dichter en politicus' in de zeventiende eeuw en 'een groot liefhebber van tuinieren en het kweken van inheemse en uitheemse planten en kruiden. Alle kamers op de begane grond hebben dan ook uitzicht op de tuin.'¹¹⁴ Tegenwoordig is het Catshuis in gebruik als representatieve ontvangstruimte. Opvallend afwezig zijn de koloniaal geëngageerde Bentincks die zo'n ingrijpende invloed hebben gehad op het landgoed. Maar zien de hoogwaardigheidsbekleders vanuit de Tuinzaal wel de vruchten van de zaden die Cats en de Bentincks over het landgoed uitstrooiden?

111 *Amigoe di Curacao: weekblad voor de Curaçaosche eilanden*, 29 februari 1964.

112 L. Lauret, *Regentenwerk. Vergaderen in de Staten-Generaal en de Tweede Kamer 1750-1850* (Amsterdam 2020) 15.

113 Smit, *Het belang van het Binnenhof*, 224-225; *Het Parool*, 29 december 1962.

114 www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-algemene-zaken/organisatie/gebouwen/catshuis (geconsulteerd 5 oktober 2023).

Tussen 2001 en 2018 heeft de Rijksgebouwendienst archeologisch onderzoek laten uitvoeren op het landgoed Zorgvliet, zoals het inmiddels heet. Het eerste onderzoeksrapport bracht een advies uit over een mogelijke reconstructie van de zeventiende-eeuwse tuin.¹¹⁵ Tot deze versie van de tuin behoorde de orangerie van Hans Willem Bentinck, waarin hij tropische gewassen kweekte. De Rijksgebouwendienst kreeg twee niveaus aangereikt waarop de tuin uit de tijd van Cats en Bentinck geres-taureerd kon worden. Het eerste niveau was ‘non-destructief’, oftewel zonder diep graafwerk in het bodemarchief. Hierdoor kon slechts een reconstructie in grove contouren van de tuin en bijbehorende structuren zoals een beek en koetshuizen worden gerealiseerd. Een volledige recon-structie was ook mogelijk, maar dan was er wel vervolgonderzoek nodig. De Rijksgebouwendienst gaf zoals aanbevolen opdracht tot vervolgonder-zoek aan de afdeling archeologie van de gemeente Den Haag ter voorbe-reiding van de grootschalige renovatie van het Catshuis.¹¹⁶ Het laatste archeologische onderzoek dateert uit 2018 en daarbij is gezocht naar resten van exotische planten of dieren. Anders dan verwacht leverden de monsters uit de vijverbodem geen aanwijzingen voor uitheemse flora en fauna in de historische tuin.¹¹⁷

Uit deze archeologische onderzoeken blijkt dat de Rijksgebouwendienst zorgvuldig met de geschiedenis van het landgoed omgaat en heeft geprobeerd te achterhalen welke tropische planten en dieren op het landgoed voorkwamen. Het zou passend zijn als ook de koloniale aspecten van het Catshuis voortaan onderdeel zijn van het verhaal dat over de ambtswoning van de minister-president wordt verteld op bijvoorbeeld de website. Niet in de laatste plaats omdat het Catshuis de plek was waar premier Mark Rutte en andere kabinetsleden tamelijk unieke gesprekken voerden met activisten en nazaten van slaafge-maakten uit Nederland, Suriname en de Caribische eilanden. Begin december 2022 spraken zij op dit historische landgoed over de aanloop naar het moment waarop de Nederlandse regering excuses zou maken

115 J.W. de Kort en A.E. Kattenberg, *Landgoed Zorgvliet, Catshuis, gemeente Den Haag; een archeologisch onderzoek* (Den Haag 2001).

116 *Van boerderij tot Catshuis. Waarnemingen en opgravingen bij de renovatie van het Catshuis in Den Haag, 2002-2003*. Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer, rapport 0503.

117 K. Lehmann, *Catshuis. Gemeente Den Haag. Inventariserend veldonderzoek-boring (verkenkende en karterende fase)* (Den Haag 2018) 16-18.

voor het slavernijverleden en de manier waarop dit zou gebeuren.¹¹⁸ Uiteindelijk kwamen deze excuses er op 19 december 2022.

¹¹⁸ T. Theirlynckl, 'Veel tevreden gezichten na Catshuis-overleg: "Voor het eerst echt gehoord"', NRC, 8 december 2022; W. de Gruijter en I. Venneman, 'Kabinet stuit op nieuwe obstakels bij excuses', *de Volkskrant*, 10 december 2022; N. Markus, 'Zijn Surinaamse achtergrond zit Franc Weerwind nu in de weg', *Trouw*, 12 december 2022.

Koloniale belangen en de ondergang van de provinciale macht

De negentiende eeuw kende grote politieke verschuivingen voor zowel slavernij en dwang- en contractarbeid in de koloniën als het provinciale bestuursniveau in Nederland. In deze inleiding zal kort de economische en politieke context worden geschetst, voordat de loopbanen van vier bestuurders de betrokkenheid van Zuid-Holland bij slavernij duiden. Het economische belang van de koloniën, en dan voornamelijk Nederlands-Indië, nam in de negentiende eeuw toe. Het belang van slavernij nam tegelijkertijd af. Al bij het verlies van een groot deel van het koloniale wereldrijk tijdens de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) behoorde Nederland niet tot de grootste slavenhoudende staten in de wereld. Op het Congres van Wenen (1814-1815) wekten de Britten de indruk dat Nederlands-Indië, Suriname, Curaçao en de Antillen slechts terugkeerden onder Nederlands gezag op voorwaarde dat Nederland zich terugtrok uit de trans-Atlantische slavenhandel. Plantageslavernij was echter nog wel van economisch belang voor de staat en de ondernemers.¹¹⁹

Koloniale goederen

Bij de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden stond Willem I een staat voor ogen die de industrie in de Zuidelijke Nederlanden verenigde met de handelssteden in de Noordelijke Nederlanden. Deze nieuwe staat moest bovendien ook cultureel verenigd zijn en onder leiding van een Oranje staan. Voor dit grootse plan richtte hij een aantal nieuwe instituten op, zoals De Nederlandsche Bank om de handel te stimuleren, en een Koninklijke Academie voor de Beeldende Kunsten om culturele eenheid te bevorderen. In de koloniën moesten de grondstoffen geproduceerd worden die de industrie in het koninkrijk verwerkte, waarna de

119 L. Lauret, 'De Nederlandse politiek en slavernij in de negentiende eeuw', in: Allen, *Staat & slavernij*, 133-143.

eindproducten werden verkocht.¹²⁰ Vanwege de teloorgang van de VOC en WIC in de late achttiende eeuw richtte de koning ook hiervoor nieuwe instituten op.

Een voorname pijler onder het plan voor het herstel van de Nederlandse staat na de Franse Inlijving was de oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) in 1824. Het doel van de NHM was onder meer om de economische positie van Nederlands-Indië te herstellen en de aanvoer van koloniale goederen naar Nederland te bevorderen. Maar bovenal moest de NHM het nationale belang behartigen. Omdat de NHM in de ogen van Willem I meer was dan uitsluitend een particuliere maatschappij, kan zij als zodanig vergeleken worden met de VOC.¹²¹ De nauwe banden tussen de staat en de NHM kwamen tot uiting in de vestiging van het hoofdkantoor in Den Haag in plaats van in een havenstad als Antwerpen of Amsterdam; na de Belgische afscheiding (1831) werd het hoofdkantoor alsnog in Amsterdam gevestigd. De oprichting viel in goede aarde bij investeerders, die gretig intekenden bij de eerste uitgifte van aandelen. Van de in totaal 1302 Noord-Nederlandse eerste aandeelhouders waren er 501 afkomstig uit Zuid-Hollandse steden, 706 uit Amsterdam en 95 uit Middelburg.¹²² De politieke en financiële verhoudingen weerspiegelden zich in de samenstelling van de raad van commissarissen. Rotterdam benoemde vier commissarissen, terwijl Den Haag, Leiden, Dordrecht en Middelburg elk één commissaris mochten aanwijzen. Het aantal benoemingen van Amsterdam groeide uit van vier (tot 1916) naar vijf (tot 1921).¹²³

Aanvankelijk was het de bedoeling dat de Nederlandsche Handel-Maatschappij ook activiteiten zou ontplooiën in Suriname, de Caribische eilanden, Noord- en Zuid-Amerika, Egypte, Klein-Azië, China, Thailand en Vietnam.¹²⁴ In de eerste drie jaar van haar bestaan zond de NHM enkele expedities naar Zuid- en Midden-Amerika, maar vanwege teleurstellende resultaten besloot de maatschappij de activiteiten in Nederlands-Indië te

120 L. Blussé, 'Koning Willem I en de schepping van de koloniale staat', in: I. de Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 145-172; G. Oostindie, 'De koning en de Caraïben', in: De Haan, *Een nieuwe staat*, 173-182.

121 T. de Graaf, *Voor handel en maatschappij: geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964* (Amsterdam 2012) 39.

122 J.L. van Zanden en A. van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkelingen* (Amsterdam 2000) 140.

123 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 65.

124 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 42.

concentreren. Willem I bleef echter geloven in het herstel van Curaçao als doorvoerhaven in de Atlantische handel, een positie die het eiland had vervuld voor de WIC. Daartoe richtte hij de West-Indische Maatschappij (WIM) op, met als hoofddoel 'om voor den Nederlandschen handel in het algemeen, en in het bijzonder dien van *Amsterdam*, nuttige betrekkingen met *Zuid-Amerika*, *Mexico* en de *West-Indische* eilanden aan te knopen'.¹²⁵ Deze doelstelling en de korte lijntjes tussen de staat en de nieuwe handelsmaatschappij schrokken potentiële investeerders buiten Amsterdam mogelijk af. Eerder in dit boek zagen we dat bij de oude handelscompagnieën de hoofdparticipanten ook bewindhebbers van de compagnie konden zijn.¹²⁶ In de negentiende eeuw probeerde men echter belangenverstrengeling van WIM-bestuurders bij het aansturen van de Maatschappij te voorkomen, althans: die indruk wekt een pamflet met een fictieve dialoog in de Amsterdamse munt. Om dit te illustreren loont het om de gefingeerde uitspraak van 'de Dordsche heer' te citeren.

Er moet eene toezigthoudende magt in de Maatschappij aanwezig zijn: en deze moet bestaan uit Kooplieden, omdat alles, waarover zij te oordeelen heeft, tot den Koophandel betrekking heeft. Met het uitdenken van expeditiën hebben Commissarissen niets te maken. [...] Dit alles gaat den Directeur aan, en aan dezen is alle deelhebbing in handelzaken, in reederijen en fabrieken verboden.¹²⁷

Het plaatsen van de eerste aandelen verliep moeizaam, ondanks dat de naam de indruk moest wekken dat de West-Indische Maatschappij zich niet slechts op Curaçao zou richten om de interesse van de grote handelshuizen te wekken.¹²⁸ Naast Amsterdamse handelshuizen vinden we ook

125 Geciteerd in B. de Gaay Fortman, 'De West-Indische Maatschappij' *De West-Indische Gids* 11 (1929/1930) 307–315, aldaar 310.

126 Zie voor de veranderende opvattingen over corruptie: T. Kerkhoff, 'Changing Perceptions of Corruption in the Netherlands: From Early Modern Pluralism to Modern Coherence', *Journal of Modern European History* 11:1 (2013) 88–108.

127 *De West-Indische Maatschappij, behandeld in een gesprek, gehouden in het logement de Munt te Amsterdam* (1828) Dutch Pamphlets Online 25754.

128 Fatah-Black, *Dienstbaar aan de keten?*, 57–61; NL-HaNA 2.25.68 De Nederlandsche Bank NV, inv.nr. 16574.

enkele Zuid-Hollanders terug onder de eerste aandeelhouders.¹²⁹ In de praktijk bleek bovendien dat er onvoldoende goederen voorhanden waren om de WIM winstgevend te maken, zo ondervond de uit Den Haag afkomstige consul te Columbia, J.N.J. Elout, in nauwe samenspraak met de bestuurders van Curaçao en de WIM. Ondanks de slechte financiële resultaten heeft de West-Indische Maatschappij tot 1863 bestaan.

Bij het verwezenlijken van de doelstelling van de NHM was een grote rol weggelegd voor Johannes van den Bosch, die zijn lange loopbaan afsloot als Tweede Kamerlid voor Zuid-Holland (1842-1844). Willem I gaf deze oud-commissaris-generaal van Suriname en de Antillen de opdracht om de positie van Nederlands-Indië als wingewest te herstellen. Van den Bosch vormde het preangerstelsel – dat de VOC op Java gebruikte om de bevolking te dwingen een deel van hun koffieoogst aan de compagnie te leveren – om naar het cultuurstelsel.¹³⁰ In dit nieuwe stelsel verplichtte het Indische gouvernement de bevolking meerdere handelsgewassen te verbouwen en een deel daarvan in natura aan het gouvernement te leveren. Door de invoering van het cultuurstelsel in 1830 moesten Javaanse boeren een vijfde deel van de landbouwgronden bewerken om de opgelegde quota suiker, indigo en koffie te leveren. In ruil daarvoor kregen de boeren een vergoeding, het zogenoemde ‘plantloon’. Uit historisch-demografisch onderzoek is gebleken dat dit cultuurstelsel extreem negatieve gevolgen had voor de Javanen.¹³¹ Niet alleen werden ze beroofd van een deel van de opbrengst van hun land, het verbouwen van de exportgewassen leidde direct tot ondervoeding, hongersnoden en de uitbraak van ziektes onder de verzwakte bevolking.

De NHM regelde het vervoer en de verkoop van de producten die voor rekening van de Nederlandse regering werden verkocht. Van de Nederlandse staat kreeg de NHM zelfs het monopolie toegekend om deze producten op de wereldmarkt te verhandelen, tot ontevredenheid van bijvoorbeeld Rotterdamse reders en handelshuizen die zo hun positie als

129 NL-HaNA 2.25.68 De Nederlandsche Bank NV, inv.nr. 16574. D. Boxman uit Gorinchem (f 200); A. Hartevelt uit Leiden (f 400); W.J.J. van Hemert uit Den Haag (f 500); A.A. van Lanschot uit Den Haag (f 200); F. van Lelyveld & Co uit Leiden (f 400); J. en A. Le Pole uit Leiden (f 500); J. Scheltema Jz uit Leiden (f 400); J. Zuurdeeg uit Leiden (f 200); R.A. Mees uit Rotterdam (f 100).

130 J. Breman, *Koloniaal profijt van onvrije arbeid: Het Preanger stelsel van gedwongen koffieteeit op Java, 1720-1870* (Amsterdam 2010); De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 47.

131 P. de Zwart, D. Gallardo-Albarrán en A. Rijpma, ‘The Demographic Effects of Colonialism: Forced Labor and Mortality in Java, 1834–1879’, *The Journal of Economic History* 82:1 (2022) 211–249.

tussenpersoon kwijtraakten.¹³² Door kredietverlening aan ondernemers in Nederlands-Indië verkreeg de NHM bovendien invloed op de bedrijfsvoering in de kolonie.¹³³ Rotterdam werd de aankomsthaven van goederen uit Nederlands-Indië aangevoerd door de NHM, ook al was de haven te ondiep om de schepen rechtstreeks te ontvangen. De eilanden gelegen richting Rotterdam profiteerden van de overslag van koloniale goederen die in hun havens plaatsvond.¹³⁴ Dordrecht en Schiedam waren na 1831 statutair bevoorrechte steden, wat inhield dat ook zij een deel van de gouvernementsproducten kregen aangevoerd en opsloegen. Maar dit zette financieel geen zoden aan de dijk, omdat alle veilingen alsnog in Amsterdam en Rotterdam plaatsvonden.¹³⁵ De winsten van de NHM spekten de staatskas dusdanig dat er een overschot ontstond op de begroting. Dit batig slot werd geïnvesteerd in grootschalige infrastructurele projecten. Ook zou bij de afschaffing van de slavernij uit dit batig slot de compensatie voor de slaveneigenaren worden betaald.

Na de afschaffing van slavernij breidde de NHM haar activiteiten opnieuw uit naar Suriname. Het agentschap dat aldaar in 1866 werd opgericht voorzag in het kapitaal dat planters nodig hadden om contractarbeiders over te laten komen uit China, Brits-Indië en Java.¹³⁶ Volgens tijdgenoten wachtte de NHM met het oprichten van een centrale suikerfabriek in Suriname totdat de Nederlandse regering een immigratiefonds had opgezet, wat eind 1879 gebeurde.¹³⁷ Drie jaar later startte de NHM met de productie van suiker op de voormalige gouvernementsplantage *Mariënburg*. Omdat de directie ontevreden was over de arbeidsproductiviteit van de Brits-Indiërs, die bovendien moeilijk te werven waren, startte een proef met honderd immigranten uit Java. Deze proef slaagde en na 1890 rekruteerde de NHM contractarbeiders voor Suriname uit Java.¹³⁸ Tegelijkertijd groeide in Nederlands-Indië de behoefte aan kapitaal bij landbouwbedrijven, omdat de oostkust van Sumatra werd ingelijfd. Het NHM-agentschap te Singapore verleende naast krediet

132 A. Sens, *De koloniemann. Johannes van den Bosch (1780-1844) volksverheffer in naam van de koning* (Amsterdam 2019) 272-280.

133 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 70.

134 Ibidem, 53.

135 Ibidem, 64.

136 Ibidem, 72-73.

137 R. Hoeft, *In place of slavery. A social history of British Indian and Javanese laborers in Suriname* (Gainsville 1998) 33.

138 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 122.

ook hand-en-spandiensten bij de werving van Chinezen in Singapore en Penang.¹³⁹

Gezicht op de koffieplantage Mariënbosch aan de Commewijnrivier gemaakt door de Dordtse schilder Willem de Klerk. Mariënbosch bleef tot de Emancipatie van 1863 in bezit van Gerrit Hoogstraten en zijn zoon, en de familie Van der Schoor te Dordrecht. Willem de Klerk, 1829 - 1876, Rijksmuseum Amsterdam.

De Nederlandsche Handel-maatschappij werd opgericht om de met onvrije arbeid geproduceerde gewassen in de koloniën te verkopen ten behoeve van de Nederlandse welvaart. Het ministerie van Koloniën en de in de kolonie gelegerde troepen stonden bovendien klaar om het verzet op de plantages met geweld te breken, zoals blijkt uit de Java-oorlog (1825-1830) en de gedurige zoektocht naar voldoende krijgslieden om uit te zenden naar Suriname, Curaçao en de Antillen.¹⁴⁰ Ook hier zien we een

¹³⁹ Ibidem, 21.

¹⁴⁰ P. Groen en M. Loderichs, 'Terugkeer naar de Indonesische archipel 1816-1830', in: P. Groen en A. van Dissel (eds.), *Krijggeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010* (Amsterdam 2021) 27-60, aldaar 45-60; P. Groen en A. van Dissel, 'Nederlands militair optreden in Suriname en de Antillen 1816-1940', in: idem, *Krijggeweld en kolonie*, 387-424; W.E. Renkema, *Een leven in de West. Van Raders en zijn werkzaamheden op Curaçao* (Leiden 2009) 35-50 en 229-249.

continuïteit tussen de periode van de slavernij en die van de contractarbeid na de slavernij. Contractarbeiders waren geen vrije arbeiders, want zij waren onderworpen aan strikte regels in hun contract, zware werkomstandigheden en er stonden lijfstraffen op het niet nakomen van het contract. Zuid-Hollandse steden, ondernemers en werknemers die de activiteiten van een instituut als de NHM ondersteunden, hebben op die manier van koloniale dwangarbeid geprofiteerd. De stedelijke specialismen en de markten voor tropische producten die in de tijd van de slavernij waren ontstaan, werden op deze manier voortgezet.

De afschaffing van de slavernij

Formeel had de provincie Zuid-Holland een marginale rol in de politieke besluitvorming over slavernij in de negentiende eeuw. Bij de restauratie van de Nederlandse staat in 1814-1815 keerden de Provinciale Staten terug in het constitutionele bestel, nadat de Bataafse omwenteling in 1795 hun macht had gebroken. De Bataafse Republiek was een eenheidsstaat en dat betekende het einde van de Provinciale Staten. De oude machtsbolwerken werden ontbonden en vervangen door regionale administraties ten dienste van het nationale gezag.¹⁴¹ Maar de samenstelling van de gerestaureerde Provinciale Staten wekte de indruk van een terugkeer naar de tijd van de Republiek: de drie 'standen' van de ridderschap, steden en 'landelijke stand' kwamen onder deze noemer samen. De Staten kwamen op initiatief van koning Willem I bijeen en hij benoemde de gouverneur die de vergadering in zijn naam voorzat. De wens van Willem I was duidelijk: de gouverneurs moesten de Statenvergaderingen dirigeren als regeringsgezinde kiescolleges: de Staten verkozen de leden van de Tweede Kamer voor een periode van drie jaar. Het inwonertal bepaalde de zetelverdeling in het parlement en daardoor verkozen de Staten van Holland met 22 leden veruit de meeste Kamerleden. De grondwet bepaalde dat Kamerleden volksvertegenwoordigers waren van het gehele Nederlandse volk en verbood last en ruggespraak met hun provinciale kiescolleges.

Om verder tegenwicht te bieden aan provinciale blokvorming was er sprake van een administratieve scheiding. Zo benoemde de koning twee gouverneurs in Holland. Ook al bepaalde de grondwet dat de

141 B. Deseure en D. Smit, 'Pre-Revolutionary Provinces in a Post-Napoleonic State. Piecing Together the United Kingdom of the Netherlands, 1813-1815', *BMGN – Low Countries Historical Review* 133:3 (2018) 98–121.

Kamerleden zonder last en ruggespraak vergaderden in Den Haag, toch slaagden de gouverneurs, Statenleden en Kamerleden erin via de Kamerverkiezingen de provinciale macht ook na 1814 te mobiliseren tot op het hoogste bestuursniveau.¹⁴² Hiermee kregen ze echter geen inspraak in het koloniaal beleid. De grondwet bepaalde namelijk dat de koning, bij uitsluiting van de Staten-Generaal, het opperbestuur genoot over de koloniën.

Twee grondwetsherzieningen brachten opnieuw grote wijzigingen aan in de samenstelling en taak van de Provinciale Staten en de zeggenschap over koloniaal beleid. In 1840 stemde de Dubbele Kamer na ruim vier dagen debatteren in met het formaliseren van de administratieve scheiding van Noord- en Zuid-Holland in twee zelfstandige provincies. Naar verluidt bleven Statenleden uit beide delen provinciale zaken bespreken tijdens diners in een restaurant aan De Deyl waar later het Indische restaurant Dago de maatschappelijke elite ontving.¹⁴³ Met de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid en medezeggenschap van de Staten-Generaal over de koloniale begrotingen waren de koloniën niet langer volledig het domein van de Oranjevorst. De grondwetsherziening van 1848 maakte de Staten-Generaal als medewetgever weer verantwoordelijk voor koloniale zaken.

Voor de provincies kreeg de herziening van 1848 vorm in de Provinciewet van 1850. Directe verkiezingen op basis van een districtenstelsel bepaalden de samenstelling van zowel de Provinciale Staten als de Tweede Kamer. Voortaan fungeerden de Provinciale Staten slechts als kiescollege voor de Eerste Kamer, een functie die zij nog altijd bekleden. Commissarissen van de koning(in) stonden aan het hoofd van de Statenvergaderingen. Statenleden mochten hun provinciale zetel combineren met een lidmaatschap van de Tweede Kamer en deden dat in toenemende mate tussen 1888-1917.¹⁴⁴ Deze gerestaureerde Provinciale Staten zijn gekarakteriseerd als de 'stiefkinderen van de politieke geschiedenis van de halve eeuw na 1848'.¹⁴⁵

142 Lauret, *Regentenwerk*, hoofdstuk 6.

143 H. van Riel, *Geschiedenis der Provinciale Staten van Zuid-Holland, 1850-1914* ('s-Gravenhage 1979) 11.

144 J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof: de maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp 1983) 190-191.

145 H. de Valk, "'De Kleine en de Grote Zaal". Een korte biografische verkenning naar de relatie tussen het provinciale en het landelijke niveau in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: I. Nijenhuis, et al. (eds.), *De leeuw met de zeven pijlen. Het gewest in het landelijk bestuur* (Den Haag 2010) 165-182, aldaar 165.

Zoals gezegd had de provincie Zuid-Holland een bescheiden rol in de politieke besluitvorming over de afschaffing van de slavernij in Suriname, de Antillen en Nederlands-Indië. Slechts de stemmen van de Eerste Kamerleden hadden namelijk een band met de provincie, omdat zij vanaf 1848 verkozen werden door de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Maar omdat de grondwet leden van de Staten-Generaal gebod om zonder last en ruggespraak met hun kiescollege te functioneren, mogen de stemmen uitgebracht door deze Kamerleden niet gezien worden als stemmen uitgebracht namens de provincie Zuid-Holland. De vier bestuurlijke loopbanen die in dit hoofdstuk aan bod komen, illustreren echter op welke andere manieren de provincie in de praktijk wel betrokken was bij koloniale slavernij. Hier moet opgemerkt worden dat we enkel ingaan op de Emancipatiewet die gold voor Suriname, Curaçao en de Antillen. Slavernij in Nederlands-Indië werd afgeschaft per 1 januari 1860.¹⁴⁶

Stemuitslagen Tweede en Eerste Kamer

Vijftien Tweede Kamerleden uit een Zuid-Hollands kiesdistrict, oftewel 20 procent van alle Kamerleden, waren lid ten tijde van de debatten tussen 2 en 10 juli 1862; dertien van hen brachten hun stem uit over de verschillende artikelen vervat in de Emancipatiewet voor Suriname en de Antillen.¹⁴⁷ Dit was voor de Kamerleden de achtste poging van de regering om de slavernij aldaar bij wet af te schaffen, nadat eerdere pogingen sinds 1851 telkens waren mislukt.¹⁴⁸ Het wetsvoorstel bestond uit vier onderdelen: de vrijmaking van de slaafgemaakten, de vergoeding aan de eigenaren, het staatstoezicht in Suriname en de immigratie van contractarbeiders. Indien de wet zou worden aangenomen, betekende dat een grondige hervorming van de plantage-economie in dit deel van het Nederlandse koloniale rijk. Tweede Kamerlid uit het Zuid-Hollandse

146 P. Konings, et al., 'Exploring Slave Trade in Asia : First Steps towards an International Database', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 20:1 (2023) 153–172. <https://doi.org/10.52024/tseg.13647>; R. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht: slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2015); M. van Rossum, 'The Carceral Colony: Colonial Exploitation, Coercion, and Control in the Dutch East Indies, 1810s–1940s', *International review of social history* 63 (2018) 65–88.

147 HTK 1861-1862, 2-10 juli 1862, p. 917-1040; K. Nimako, M. Delea en M. Esajas, *Waarom vrijheid niet kon wachten. Het parlementair debat rondom de afschaffing van de slavernij* (Onderzoeksrapport november 2020).

148 Siwpersad, *De Nederlandse regering*.

kiesdistrict Gorinchem P.J. Elout van Soeterwoude leverde veruit de belangrijkste inhoudelijke bijdrage aan de debatten in 1862 en wist het wetsvoorstel ingrijpend te wijzigen. Daarom is verderop in dit hoofdstuk een aparte paragraaf aan hem gewijd.

Voordat we de stemuitslag verder kunnen bekijken is het goed om te weten waarmee de Kamerleden hebben ingestemd. De Emancipatiewet trad in werking op 1 juli 1863, de dag waarop slaafgemaakten niet langer in slavernij leefden. Maar in Suriname waren zij nog tien jaar lang onderworpen aan staatstoezicht dat hen verplichtte minimaal een jaar als loonarbeider op de plantages van hun voormalige eigenaren te werken. Per slaafgemaakte in Suriname ontvingen eigenaren f 300 vergoeding, ongeacht het soort plantage of de leeftijd. Dat bedrag kon worden bijgesteld naar f 60 indien de geëmancipeerde het recht op manumissie (vrijlating door de eigenaar) had verworven. Eigenaren van slaafgemaakten op Curaçao, Bonaire, Aruba, Sint-Eustatius en Saba ontvingen f 200 en op Sint-Maarten f 100 per slaafgemaakte. Dit verschil tussen de tegemoetkomingen steunde op het verschil in marktwaarde van de geproduceerde goederen in de verschillende koloniën.

Een blik op de stemuitslag (tabel 7) laat zien dat de meeste Zuid-Hollandse Kamerleden hebben ingestemd met de voorgelegde wetsvoorstellen voor de Emancipatie en dat zij slechts tegenstemden op onderdelen van de wetten. Naar verhouding vond de grootste 'groepsvorming' van Zuid-Hollanders plaats over de vraag of er sprake moest zijn van de term 'schadevergoeding' of 'tegemoetkoming' voor de eigenaren: van de elf voorstanders van de term 'schadevergoeding' kwamen er vijf uit Zuid-Holland. De Rotterdamse edelman Willem Th. Gevers Deynoot was door ziekte absent bij alle stemmingen, maar via publicaties had hij in het publieke debat actief stelling genomen tegen slavernij.¹⁴⁹

149 W.Th. Gevers Deynoot, *Aanteekeningen op eene reis door de Vereenigde Staten van Noord Amerika en Canada, in 1859* ('s-Gravenhage 1860).

Tabel 7: Stemuitslag Tweede Kamer over de Emancipatiewet voor Suriname en de Antillen.

Naam en kiesdistrict	Suriname	Schade-vergoeding	toezicht	Staats-tie	Immigra-antie	Antillen
Anthony Hoyneck van Papendrecht (Rotterdam)						
Cornelis Hoekwater (Delft)						
François W.C. Blom (Rotterdam)						
Gerrit A. de Raadt (Dordrecht)		absent	absent			
Isaäk D. Fransen van Putte (Rotterdam)						
Isaäk P. Delprat (Den Haag)						
Mari A.F.H. Hoffmann (Gouda)		voor 'schade-vergoeding'				absent
Pieter J. Elout van Soeterwoude (Gorinchem)						
Pieter H. Taets van Amerongen tot Natewisch (Leiden)		voor 'schade-vergoeding'				
Pieter Blussé van Oud-Alblas (Dordrecht)						
Rutger J. Schimmelpenninck van Nijenhuis (Leiden)		voor 'schade-vergoeding'				absent
Warnardus C.M. Begram (Gorinchem)	absent	absent	absent	absent	absent	absent
Willem M. de Brauw (Gouda)		voor 'schade-vergoeding'				absent
Willem Th. Gevers Deynoot (Rotterdam)	absent	absent	absent	absent	absent	absent
Willem Wintgens (Delft)		voor 'schade-vergoeding'				

 = voor = tegen = niet aanwezig, geen stem uitgebracht

Toelichting: De hoofdelijke stemmen zijn voor deze onderdelen van de wet geteld: art. 1 – 53 voor, 2 tegen; subonderdeel Lit. A – 47 voor, 11 tegen; art. 2 – geen hoofdelijke stemming; subonderdeel Lit. A., art. 9 – 45 voor, 10 tegen; art. 3 – 42 voor, 16 tegen; art. 4 – 40 voor, 19 tegen; hoofdstuk Antillen – 45 voor, 7 tegen.

Op 6 augustus 1862 stemde de Eerste Kamer over de wetsontwerpen voor de afschaffing van de slavernij in West-Indië.¹⁵⁰ Er waren 32 leden, inclusief de voorzitter, aanwezig, van wie zes verkozen waren door de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Van deze Kamerleden stemde alleen J. Fransen van de Putte, de vader van het Tweede Kamerlid met deze achternaam, tegen zowel het wetsvoorstel voor Suriname als voor Curaçao, Bonaire, Aruba, Sint-Eustasius, Saba en Saint-Martin (Nederlands gedeelte). De Kamer nam het wetsvoorstel voor Suriname aan met 26 tegen 6 stemmen. Drie andere Zuid-Hollandse Kamerleden stemden naast Fransen van de Putte ook tegen het wetsvoorstel voor de Antillen, dat met een krappe meerderheid van achttien tegen dertien stemmen werd aangenomen.

Fransen van de Putte was de enige ‘Zuid-Hollander’ die zijn tegenstemmen toelichtte tijdens de beraadslagingen. Hij stemde tegen het wetsvoorstel voor Suriname, omdat de regering te onduidelijk was over op welke manier zij steun zou verlenen aan de immigratie van contractarbeiders en de exacte duur van het staatstoezicht. Wat betreft het ontwerp voor de Antillen stemde Fransen van de Putte in met de bezwaren gemaakt door de Amsterdamse advocaat S.J. Cohen en gemachtigde van de slaveneigenaren in Sint-Maarten in zijn brochure *Het regt der slaveneigenaren op het eiland St. Martin, tot behoorlijke schadevergoeding bij de emancipatie, verdedigd tegen de aalmoes hun door de Tweede Kamer toegeworpen*. De voortzetting van de koloniale economie en de vergoeding voor de eigenaren had voor de Kamerleden een hoge prioriteit. Over enige vorm van schadevergoeding aan het geëmancipeerde bevolkingsdeel voor hun leven in slavernij werd niet gesproken.

Tabel 8: Stemuitslagen Eerste Kamer.

Naam Kamerlid verkozen door Provinciale Staten Zuid-Holland	Wetsontwerp A: Suriname	Wetsontwerp B: Antillen
J. Fransen van de Putte		
A. Hartevelt Jzn.		
A. van Rijckevorsel Hzn.		
A. Van Weel Dzn		
D. Blankenheym		
J.A. Philipse		

= voor = tegen

¹⁵⁰ HTK 1861-1862, 6 augustus 1862, p. 271-288.

Slavernij en Zuid-Hollandse politici in de negentiende eeuw

Onderzoekers die het politieke belang van de Provinciale Staten wegen, wijzen op de doorsluisfunctie van de provinciale politiek in de loopbaan van bestuurders.¹⁵¹ Hoewel ervaring in het provinciale bestuur afnam onder Tweede Kamerleden, fungeerde dit bestuursniveau voor een aantal bestuurders met een koloniale loopbaan als opstap naar het Binnenhof of juist als afsluiting van de loopbaan.¹⁵² De provincie als bestuurlijk trainingsterrein geldt zeker voor James Loudon, commissaris van de koning in Zuid-Holland tussen 1862-1871. Zijn termijn volgde op een carrière als advocaat en ondernemer in Nederlands-Indië en een korte periode als minister van Koloniën, waarin hij de Emancipatiewetgeving voor Suriname en de Antillen de beslissende zet gaf. Zijn loopbaan wordt hier besproken ter verduidelijking van de wisselwerking tussen de koloniën en de provinciale politiek. Loudon is een representant van de andere CvdK's met een koloniale loopbaan die verder onderzoek vergen, zoals 's Jacob (Utrecht) en Pijnacker Hordijk (Drenthe). Cornelis van Sypesteijn komt hier ook aan de orde, een Hagenaar die naast een flinke vergoeding als slaveneigenaar ook de taak kreeg als gouverneur van Suriname het staatstoezicht in goede banen te leiden. Maar we beginnen met de profielen van Pieter Elout van Soeterwoude en Jan Willem Gefken, twee Zuid-Hollandse bestuurders die zich actief hebben ingezet voor de afschaffing van de slavernij in zowel Nederland als het Atlantisch gebied.

Pieter Elout van Soeterwoude: abolitionist in Zuid-Holland en de Tweede Kamer

In de literatuur staat Pieter Elout van Soeterwoude (1805-1893) bekend als een actief abolitionist, iemand die zich inzette voor de afschaffing van slavernij. Zijn loopbaan toont echter de gelaagdheid van politiek-maatschappelijke betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme die typerend is voor de negentiende eeuw. Hij was de zoon van Cornelis Th. Elout, commissaris-generaal in Nederlands-Indië en minister van Koloniën, die abolitionisten in 1827 nog 'onverstandige dweebers' noemde.¹⁵³ Pieter

151 De Valk, 'De Kleine en de Grote Zaal', 174-175.

152 Van de bewindspersonen: C. Pijnacker Hordijk (EK); J. van den Bosch (TK); J. Loudon (CvdK); G. Beelaerts van Blokland (TK); I.D. Fransen van de Putte (TK / EK); C. Lely (PS). Van de Kamerleden: F.B. 's Jacob (PS); Duymaer van Twist (EK).

153 Zie voor de opvattingen van C.Th. Elout over slavernij en abolitionisten: Siwipersad, *De Nederlandse regering*, XV en aldaar noot 16 en 17.

Elout, daarentegen, bekleedde rechterlijke functies in Den Haag en was actief betrokken bij het opzetten en leiden van de antislavernijbeweging in Nederland. Dit deed hij samen met zijn vriend en orthodox-protestantse geloofsgenoot Guillaume Groen van Prinsterer.¹⁵⁴ Vlak voordat de Tweede Kamer stemde over de Emancipatiewet in 1862 blikte Elout terug op zijn jarenlange ijveren voor de afschaffing van slavernij.

Ik ben niet in West-Indië geweest. [M]aar ik behoor met mijne vrienden tot die liberalen, [die] door maar weinigen buiten hen ondersteund, sedert 25 jaren [...] aandrongen op hetgeen thans geschiedt; die later in 1840 de Maatschappij tot afschaffing der slavernij hebben opgericht. Twaalf jaren lang was ik lid van het hoofdbestuur dier maatschappij, en ik heb dikwijls tot 1848 met den toenmaligen Minister van Kolonien, den heer Baud, over de zaak gesproken en medegedeeld de correspondentie gevoerd met de Engelsche slavenvrienden.¹⁵⁵

Aanvankelijk heerste er twijfel bij de Nederlandse elite over de manier waarop de afschaffing van de slavernij buiten de politieke arena bediscussieerd kon worden. Elout ging niet over één nacht ijs voordat hij zich bij de zaak aansloot en wilde ook niet voetstoots het voorbeeld van de Britse afschaffingsbeweging volgen.¹⁵⁶ Hij maakte deel uit van de protestantse Réveil-beweging die ontvankelijk bleek voor de emancipatiegedachte. Hoewel de Bijbel slavernij niet letterlijk verbood, vond Elout slavernij onchristelijk en in strijd met de geest van de Schrift.¹⁵⁷ Als inwoner van Zuid-Holland woonde hij in een provincie waar deze boodschap in vruchtbare bodem viel. Uit de ledenlijst van een voorloper van de Maatschappij die hij hielp oprichten,¹⁵⁸ bleek dat Zuid-Holland met 44 en Utrecht met 42 veruit de meeste leden telden, gevolgd door Noord-Holland met 25 leden, 9 in Gelderland, 6 in Zeeland, 5 in Overijssel, 3 in Friesland, 2 in Drenthe en Noord-Brabant, 1 in Groningen, 3 in Nederlands-Indië en geen in Limburg.¹⁵⁹

154 M. Janse, *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) 59.

155 Nimako, Geciteerd in *Waarom vrijheid niet kon wachten*, 108.

156 Janse, *De afschaffers*, 59-62.

157 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 219.

158 Janse, *De afschaffers*, 74.

159 Janse, *De afschaffers*, 326 noot 39.

Portret van Pieter Elout van Soeterwoude (1805-1893). Eigen Haard, 1893, Wikimedia Commons.

Maar de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (NMBAS) die Elout hielp oprichten sukkelde in slaap, nadat de regering had gewaarschuwd voor het ontstaan van slavenopstanden en het gebrek aan financiële middelen voor de emancipatie. Geïnspireerd door de doorbraak die een grondwetsherziening zou kunnen bieden, verenigde een kerngroep zich onder de vlag van Christelijke Vrienden. Elout opperde met succes tijdens de voorjaarsvergadering in 1848 om de

koning een adres aan te bieden met de vraag het emancipatiebeginsel op te nemen in de grondwet.¹⁶⁰ Geldgebrek weerhield de ministers in de herzieningscommissie ervan gevolg te geven aan dit voorstel.

1853 was een keerpunt voor zowel Elout als het abolitionisme in Nederland. Elout trad in juni dat jaar toe tot de Tweede Kamer en bleek een typisch negentiende-eeuws politicus. Hij handelde zelfstandig en trad niet op als representant van zijn kiesdistrict Gorinchem.¹⁶¹ Buiten het parlement maakte de publicatie van de Nederlandse vertaling van *Uncle Tom's Cabin, or Life among the lowly* dusdanig veel impact dat de NMBAS nieuw leven werd ingeblazen. Elout trad aan als penningmeester, terwijl Groen van Prinsterer het voorzitterschap bekleedde en de advocaat-generaal van het Zuid-Hollands Provinciaal Hoogerechtshof Jan Willem Gefken (zie pagina 142) nam het secretariaat op zich.¹⁶² In november stelde de Tweede Kamer een Staatscommissie in met als opdracht te onderzoeken welke maatregelen de regering ten aanzien van slavernij diende te treffen. Elout kon als bestuurslid van de NMBAS in de Tweede Kamer aantonen dat er maatschappelijk draagvlak was voor de afschaffing van slavernij en hij zou dan ook aandringen op een spoedige afschaffing.¹⁶³ Het was Elout die aan de minister van Koloniën in 1853 de uitspraak ontlokte dat het niet langer de vraag was *of* slavernij afgeschaft zou worden, maar wel *hoe* de regering 'tot eene voorzigtige, geleidelijke en goed voorbereide emancipatie' kon komen.¹⁶⁴ In de Tweede Kamer behoorde Elout tot een select gezelschap van orthodoxe en liberale Kamerleden die samenwerkten om de afschaffing van slavernij ook in Nederlands-Indië te bespoedigen, ondanks hun ideologische tegenstellingen.¹⁶⁵ Desondanks duurde het nog tot 1857 voordat de Tweede Kamer een eerste voorstel tot emancipatie zag, gebaseerd op het onderzoek van de Staatscommissie.

Elout heeft de minister van Koloniën hierna twee keer geïnterpeleerd om misstanden in Suriname of de trage besluitvorming aan te kaarten. In 1858 vroeg Elout een debat aan met minister Rochussen naar

160 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 218.

161 P. Elout van Soeterwoude, *Parlement.com* (geconsulteerd 18 juli 2023).

162 Janse, *De afschaffers*, 91-92.

163 Janse, *De afschaffers*, 123; Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 225n, 243.

164 Geciteerd in J.M. van Winter, 'De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij', *New West Indian Guide* 34 (1952) 61-90, aldaar 78. Zie ook HTK 1853-1854, 10 december 1853, p. 383-385.

165 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 243.

aanleiding van berichten over de bestraffing van vrije Chinese arbeiders op de plantage *De Drie Gebroeders*. In aanloop naar de emancipatie organiseerde de Nederlandse regering een proef met de immigratie van Chinese arbeiders om te zien of zij het verwachte verlies aan arbeidsproductiviteit konden opvangen.¹⁶⁶ Elout wilde weten of het waar was dat 'vrije Chinesche arbeiders ter zake van verschil betreffende werktaken en werkloonen strengelijk zijn gegeeseld en in een deerniswaardigen toestand daarbij in zwijm zijn gevallen'.¹⁶⁷ Vier andere vrije arbeiders zouden in het fort Zeelandia zijn opgesloten en veroordeeld tot twee maanden 'openbaar straatwerk onder de strafnegers, eene straf die ik meen dat tot nog toe nooit op vrijen is toegepast'.¹⁶⁸

Minister Rochussen antwoordde ontwijkend dat hij nog in afwachting was van het bericht van de procureur-generaal – oftewel Gefken, Elouts oude strijdmakker bij de NMBAS en de Christelijke Vrienden. In de volgende paragraaf wordt stilgestaan bij de manier waarop Gefken omging met dit incident. Voor nu is belangrijk dat minister Rochussen in afwachting van Gefkens reactie vaststelde dat een dergelijk incident 'in mijn oog eene nieuwe bijdrage is tot bewijs dat nevens slavenarbeid de arbeid van mannen die zich daartoe vrijwillig hebben verbonden, onbestaanbaar is, en dat ik in die onbestaanbaarheid een nieuwen aandrang meen te vinden om te spoediger over te gaan tot het slaken van de banden der slavernij'.¹⁶⁹ Elout nam deze toezegging van minister Rochussen ter harte, zoals blijkt uit de uitleg die hij aan Groen gaf voor zijn tweede interpellatie over dit onderwerp in de zomer van 1859. 'Ik achtte het pligt te vragen hoe het stond met de emancipatie en verwachtte mij tenminste op belofte van volharding. Maar neen, uit het antwoord blijkt dat alles op losse schroeven staat, tot zelfs het groote beginsel van onmiddellijke vrijlating'.¹⁷⁰ Ondanks Elouts aandringen bij de minister op spoedige afschaffing van slavernij zou de Emancipatiewet nog een paar jaar op zich laten wachten.

166 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 250.

167 *HTK* 1858-1859, 27 september 1858, p. 22.

168 *Ibidem*.

169 *Ibidem*, p. 24.

170 G. Groen van Prinsterer, et al., *Briefwisseling, 3e dl.: 1848-1866* ('s-Gravenhage 1949) n. 611. 13 juli 1859, p. 367; *HTK* 1858-1859, 11 juli 1859, p. 1163. Elout interpelleerde naar aanleiding van het adres van NMBAS en deelde 'de gronden mede waarop de Engelsche *anti-slavery society* de regeringsvoorstellen verdedigde tegen de niet zeer kiesche aanspraken van eenige Engelsche slavenhouders'.

Het emancipatieplan van het kabinet bevatte telkens vier kernpunten: opheffing van de slavernij, schadeloosstelling aan de eigenaren, staatstoezicht (Suriname) en immigratie van arbeiders naar Suriname. Het wetsvoorstel dat uiteindelijk werd aangenomen was ingediend door minister James Loudon (zie pagina 150), maar door zijn nieuwe functie als CvdK in Zuid-Holland moest hij de verdediging in het parlement aan zijn opvolger Uhlenbeck overlaten. Bij de bespreking speelde Elout een belangrijke rol in het grondig wijzigen van de immigratieplannen. Hoewel Elout duidelijk voorstander was van onmiddellijke vrijlating, had hij bedenkingen bij het beschavingsniveau van zowel de vrijgemaakten als de arbeidsmigranten. Verwijzend naar de slechte ervaring met de vijf-honderd Chinezen bleek Elout fel tegenstander van staatssteun aan grootschalige immigratie van contractarbeiders naar Suriname. Elout waarschuwde de politiek onervaren Uhlenbeck niet 'het eene kwaad [de slavernij, LL] door het andere te vervangen'.¹⁷¹ Dat zou het geval zijn als de Kamer instemde met het plan van 'invoer eener bonte en zedelooze bevolking, wier toestand en behandeling een toezigt noodzakelijk zoude kunnen maken, gelijkstaande met het toezicht over de tegenwoordige slaven'.¹⁷² Grootschalige immigratie zou leiden tot een 'bonte mengeling en zedelooze elementen'.¹⁷³ Daarom bepleitte Elout de aanmoediging van vrije kolonisatie naast de in zijn ogen onrustige immigratiebeweging, zoals blijkt uit zijn amendement: 'De Regering moedigt de vestiging van vrije kolonisten en vrije arbeiders met de haar ten dienste staande middelen aan'.¹⁷⁴ Deze wijziging maakte deel uit van een groter amendement waarmee de Tweede Kamer verkoos de immigratie afhankelijk te maken van particulier initiatief. Loudon beschouwde Elout als een van 'de amendementsmannen' die de kern van zijn wetsvoorstel om zeep hadden geholpen.¹⁷⁵

Met de afschaffing van de slavernij kwam er geen eind aan de koloniale exploitatie door Nederland en Elouts betrokkenheid. In 1864 werd hij benoemd in de Raad van State en in die hoedanigheid kreeg hij een aandeel in het uitbreken van de Atjeh-oorlog (1873-1903) in maart

¹⁷¹ HTK 1861-1862, 5 juli 1862, p. 964.

¹⁷² Geciteerd in Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 260-261.

¹⁷³ HTK 1861-1862, 5 juli 1862, p. 971.

¹⁷⁴ Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 260-261; HTK 1861-1862, p. 959, 965-969, 973. Uiteindelijk aangenomen als 'De vrije kolonisatie van Suriname wordt van staatswege aangemoedigd.'

¹⁷⁵ J. Loudon et al., *Eer en fortuin: leven in Nederland en Indië 1824-1900: autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon* (Amsterdam 2003) 194.

1873. De oorlog begon met een mislukte poging het sultanaat Atjeh op het eiland Sumatra te onderwerpen, maar eindigde na een bloedige en langdurige strijd van drie decennia in een aanzienlijke uitbreiding van de Nederlandse aanwezigheid buiten Java. Ten tijde van de oorlogsverklaring was James Loudon inmiddels opgeklommen tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en het ministerie van Koloniën was in handen van Isaäc Fransen van de Putte. In de literatuur wordt voornamelijk stilgestaan bij de slechte verstandhouding tussen deze twee bestuurders, die de communicatie op grote afstand via telegrammen bemoeilijkte.¹⁷⁶ Loudon leidde uit een telegram van Van de Putte af dat de minister zijn tegenstand tegen snel militair ingrijpen had opgegeven. De beslissende zinsnede in het telegram van 18 februari die voor Loudon 'het initiatief tot den oorlog is geweest' luidde: 'Als gij niet twijfelt aan juistheid berigt Consul Singapore, is langer dralen ongeoorloofd. Wil zenden krachtige zeemagt naar Atjeh, om opheldering en rekenschap te vragen...'.¹⁷⁷ Van de Putte bleef evenwel vasthouden aan het vermijden van een actieve annexatiepolitiek, maar Loudon verklaarde uiteindelijk de oorlog op 26 maart. De weifelende telegramstijl van Van de Putte was volgens Loudon debet aan de escalatie. Het telegram van 18 februari 'had flinker en duidelijker (minder weifelend) moeten zijn'.¹⁷⁸ Achteraf hoorde Loudon dat Van de Putte voor dit bericht – 'radeloos [...] en zelf geen stylist' – de hulp had ingeroepen 'van den schranderen en zeer voorzichtigen Elout', op dat moment verantwoordelijk voor de koloniën in de Raad van State.¹⁷⁹ In de Tweede Kamer voerde Elout fel oppositie tegen de Atjeh-oorlog, waaruit blijkt dat het niet zijn bedoeling was geweest een bloedige annexatie-oorlog te ontketen.¹⁸⁰

Ondanks Elouts betrokkenheid bij de afschaffing van de slavernij als mede-oprichter van de NMBAS en als Tweede Kamerlid voor het Zuid-Hollandse kiesdistrict Gorinchem is hij bij het bredere publiek niet bekend als abolitionist. Zijn tijdgenoot W.H. de Savornin Lohman opende zijn biografie met de constatering dat Elout 'met Groen van Prinsterer

176 J. de Jong, 'Gezag, macht en prestige. Het ontslag van James Loudon als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1874 in het perspectief van de veranderende politieke cultuur', *BMGN – Low Countries Historical Review* 113:2 (1998) 177-201; P. Consten, *I.D. Fransen van de Putte (1822-1902): het leven van een selfmade politicus* (Nijmegen 2019) 298-320.

177 Loudon, *Eer en fortuin*, 376 noot 90; Consten, *Fransen van de Putte*, 304-305.

178 Loudon, *Eer en fortuin*, 311.

179 Ibidem.

180 Ibidem, 54.

gemeenlijk in één adem genoemd, behoorde tot de coryphaeen der anti-revolutionaire partij'.¹⁸¹ Deze typering is goeddeels overgenomen door het moderne Parlement.com, waar behalve de interpellatie van Rochussen over de uitblijvende emancipatie niets blijkt van Elouts activiteiten met betrekking tot slavernij en koloniaal bestuur in bredere zin. Gezien zijn activiteiten zou het echter raadzaam zijn als de bijdrage van Elout grotere bekendheid krijgt, omdat zonder hem de Emancipatiewet er anders had uitgezien en daarmee ook de doorwerking van slavernij op de langere termijn. Zijn interventies in het debat illustreren dat afkeuring van slavernij bij leden van de bestuurlijke elite niet betekende dat slaaf- en vrijgemaakten als gelijken werden beschouwd; datzelfde gold voor de immigranten die werkzaam waren in Suriname. Elout was weliswaar een actief tegenstander van slavernij, maar hij geloofde niet dat de vrijgemaakte mensen, noch de contractarbeiders zonder sturing van de kolonisator in staat waren de productie op peil te houden. Deze overtuiging heeft verstrekken gevolgen gehad voor de manier waarop slavernij in de Nederlandse koloniën is afgeschaft.

Jan Willem Gefken: evangelisch emancipator in Nederland en Suriname

De loopbaan van Jan Willem Gefken (1807-1887) toont hoe een sterk voorstander van emancipatie in Nederland als procureur-generaal aan het Surinaamse Gerechtshof worstelde dit ideaal in de praktijk te verwezenlijken. Gefken was tot 1843 advocaat in Den Haag en tussen 1845 tot aan zijn benoeming in Suriname in 1856 advocaat-generaal bij het Provinciaal Gerechtshof in de residentie. Naast deze werkzaamheden was Gefken bestuurslid van zowel de NMBAS als de Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de Inlandsche bevolking in Suriname.¹⁸² Het hoofdbestuur van de laatste vereniging zetelde in Den Haag en zamelde geld in voor de Evangelische Broedergemeente. Gefkens sympathie voor de emancipatie kwam voort uit zijn gehechtheid aan de christelijke zending: administrateurs van plantages die zendelingen

181 W.H. de Savornin Lohman, 'Elout van Soeterwoude, Jkhr. Pieter Jacob' *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 1 (Leiden 1911) 814-815.

182 M. Lenders, *Strijders voor het lam: Leven en werk van Herrnhutter broeders en -zusters in Suriname, 1735-1900* (Leiden: KITLV 1996) 215-216.

toegang weigerden, dwarsboomden de verspreiding van het evangelie.¹⁸³ Uiteraard was hij lid van de Christelijke Vrienden, de kerngroep van abolitionisten die de grondwetsherziening van 1848 aangreep voor hun boodschap. In 1850 opperde Gefken – zonder succes – een petitie te sturen aan de Tweede Kamer nadat Elouts petitie aan de koning geen gevolg had gekregen.¹⁸⁴ Gefkens verdiensten voor deze abolitionistische verenigingen leverden hem de benoeming op tot procureur-generaal in Suriname.¹⁸⁵

In Suriname diende Gefken onder gouverneur C.P. Schimpf (r. 1855-1858). Hij vond deze oud-militair commandant uit Nederlands-Indië ‘een knap administrateur’, maar ook ‘geheel een militairen chef, tamelijk autocratisch’ die meende dat voor de orde en rust in de maatschappij alles moest zwichten.¹⁸⁶ Gefken arriveerde in de kolonie in 1857, kort nadat de Tweede Kamer bij de regering verbetering in de behandeling van slaafgemaakten had afgedwongen door aanpassingen van het slavenreglement (1851).¹⁸⁷ De aanpassingen verbeterden de rechtspositie van de slaafgemaakten: op straffe van een boete waren meesters verplicht vastgestelde hoeveelheden voedsel en kleding te verstrekken en vaste werktijden te hanteren.¹⁸⁸ Volgens Gefken kenden de slaafgemaakten hun rechten goed en de ‘slaaf heeft dan ook maar te klagen en terstond wordt zijne zaak onderzocht’.¹⁸⁹ Als procureur-generaal kon Gefken ‘er met alle magt’ op toezien dat de reglementen werden nageleefd. Uit de koloniale verslagen over de periode 1857-1863 blijkt dat Gefken slaafgemaakten niet langer veroordeelde tot lichamelijke kastijding, maar wel tot opsluiting en openbare tewerkstelling. Omgekeerd werden overtredingen van de slavenwetten door meesters zwaarder bestraft dan onder zijn voorgangers.¹⁹⁰

183 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 218; B. de Gaay Fortman, ‘Suriname op den drempel van de afschaffing der slavernij’ *De West-Indische gids* 12:13 (1930-1931) 401-422, aldaar 403.

184 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 218.

185 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 234; *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n. 740. 22 juli 1866.

186 Geciteerd in Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 198n 33.

187 Ibidem, 209.

188 Ibidem, 235.

189 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.373. 3 mei 1857.

190 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 242n 125.

Portret van Jan Willem Gefken (1807-1888) door Henri Pronk. Collectie RKD.

Gefkens lange brieven aan Groen in Nederland bieden inzicht in de manier waarop de negentiende-eeuwse neiging tot raciaal hiërarchisch ordenen uiting kreeg in de vormgeving van de koloniale maatschappij. 'Het ontbreekt den neger niet aan vermogens, maar aan orde. Alles is bij hem in volslagen wanorde. De volwassen neger staat gelijk met een ordeloos kind.'¹⁹¹ Deze overtuiging stelde de Nederlandse kolonisator volgens Gefken voor grote uitdagingen bij de afschaffing van de slavernij, want 'maak hem nu eensklaps vrij, en wat is te wachten? Luiheid is zijn hoofd ondeugd'.¹⁹² Het mag niet verbazen dat vanuit deze gedachtegang stapsgewijze emancipatie de voorkeur genoot van Gefken. 'Een soort van voogdij, eene trapsgewijze losmaking der banden komt mij [...] wenschelijk voor, wel te verstaan alzoo dat geene gedwongen betrekking tusschen den voormaligen meester en den geëmancipeerde worde behouden.'¹⁹³

Een belangrijk onderdeel van de voogdij was de kerstening van alle inwoners van Suriname en de Antillen. 'De afgoderij is zonder twijfel onder slaven en vrijen verminderd, maar nog op verre na niet uitgeroeid. Onder de bevredigde Boschnegers (afstammelingen van weggelopen slaven) en de Indianen (het overblijfsel der oorspronkelijke bewoners) is de afgoderij nog algemeen in zwang'.¹⁹⁴ Volgens Gefken was het zaak dat de emancipatie voorzag in een structuur waarin alle geledingen van de koloniale samenleving voldeden aan de christelijke norm van een arbeidzaam en godvruchtig leven.

Groot was dan ook Gefkens verbazing toen hij het emancipatieplan onder ogen kreeg, opgesteld na de adviezen van de Staatscommissie. Hoewel naar eigen zeggen zijn positie moeilijk toeliet 'of op de openbare opinie of op de leden der Kamer te influenceren', meldde hij toch aan Groen dat 'niemand die hier iets heeft leeren kennen van het karakter van den neger en van de plaatselijke omstandigheden, zijne stem zou geven aan het ingediende ontwerp'.¹⁹⁵ Het plan voorzag in directe vrijlating en organiseerde de geëmancipeerden in gemeenschappen en gilden onder staatstoezicht. Terwijl de Tweede Kamer de gilden diskwalificeerde als een 'socialistische utopie', vond zij het staatstoezicht zo dwingend dat

191 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.374, 10 mei 1857.

192 *Ibidem*.

193 *Ibidem*.

194 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.374, 10 mei 1857.

195 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.389, 17 november 1857.

de vrijverklaring een holle frase was.¹⁹⁶ Gefken daarentegen vond het nodig om Groen te herinneren aan waar de slaafgemaakte in zijn ogen stond, om duidelijk te maken dat het huidige plan te vrijblijvend was. Hij herhaalde vrijwel letterlijk zijn opmerking van een half jaar eerder. 'De negerslaaf, wat men er ook van zeggen moge, staat op een zeer lagen trap van beschaving en zedelijkheid. [...] Luiheid, afkeer van alle orde, dus zeker van geregelde arbeid behoort tot de hoofdondeugden van de slavenbevolking.'¹⁹⁷ In het volgende wetsontwerp waren de gilden en gemeenschappen verdwenen en was er een immigratieregeling toegevoegd. Immigratie was volgens Gefken hard nodig. 'Zonder immigratie gaat bij de emancipatie de kolonie Suriname teniet, evenals Caienne', meende hij, maar '[d]ie immigranten toch, wat zullen het zijn? Afrikanen, Coolies, Chinezen, Portugeezen van Madeira, onbeschaafde heidenen en dusgenaamde Roomschen. Het zal een toestand van ellende zijn.'¹⁹⁸

Zoals hiervoor besproken in de paragraaf gewijd aan Gefkens vriend Elout van Soeterwoude, organiseerde de Nederlandse regering voor de afschaffing van de slavernij een proef met Chinese arbeiders in Suriname.¹⁹⁹ Gefken kreeg met hen te maken als procureur-generaal nadat zij op de plantage *De Drie Gebroeders* hadden geklaagd over de werktijden en het verstrekte voedsel. Als straf daarvoor waren zij gegeseld of tot dwangarbeid veroordeeld zonder onderzoek en vonnis van procureur-generaal Gefken. Desgevraagd liet hij aan de minister van Koloniën weten dat de meester onwettig had gehandeld, maar niet wreed.²⁰⁰

Zowel gouverneur Schimpf als Gefken waren overtuigd dat de aanwezigheid van deze vrije arbeiders dringend aanscherping vergde van de plantagereglementen. Daartoe diende Gefken bij de Tweede Kamer een ontwerp in 'waarin, in bepaalde gevallen en onder bepaalde vormen en waarborgen, straffen met slagen voorkomen'.²⁰¹ Uiterekend Elout, met wie Gefken vroeger in het bestuur van de NMBAS zat, tekende hiertegen bezwaar aan in het parlement. Met zijn veroordeling van de contractarbeiders en de handhaving van lijfstraffen om de orde te

196 Geciteerd in M. Kuitenbrouwer, 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *BMGN – Low Countries Historical Review* 93:1 (1978) 69-100, aldaar 84.

197 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.389. 17 november 1857.

198 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.426. 11 september 1859; *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.394. [21] december 1857.

199 Siwversad, *De Nederlandse regering*, 250.

200 De Gaay Fortman, 'Suriname op den drempel', 413.

201 *HTK* 1858-1859, 16 december 1858.

bewaren verspeelde Gefken zijn krediet bij de ‘slavenvrienden’ in Nederland.²⁰² Het verschil in de manier waarop beide Zuid-Hollandse bestuurders reageerden op hetzelfde incident illustreert helder de gelaagdheid van hun betrokkenheid bij slavernij. Terwijl Elout als Tweede Kamerlid de minister van Koloniën op het matje riep over mishandeling van vrije contractarbeiders en het getreuzel met de Emancipatiewet, ondervond Gefken in Suriname hoe moeilijk het was om als procureur-generaal de idealen van zijn vroegere medestander in de praktijk te brengen.

Als bestuurder in Suriname voelde Gefken duidelijk een groeiende kloof tussen hem en Den Haag. Vooral het feit dat het Departement van Koloniën met achtereenvolgens Baud, Rijk, Pahud, Mijer, Rochussen, Cornets de Groot, Loudon en Uhlenbeck in handen was van een minister met praktijkervaring in Nederlands-Indië speelde de afschaffing van slavernij parten.

Over de emancipatie schrijf ik nooit meer. Koloniën zijn ongelukkige stiefkinderen. Het zijn kleine staten, bestaande om den wille van den moederstaat, wier ongeluk daarenboven hierin gelegen is dat zij worden geregeerd door ministers, met de inwendige gesteldheid en de behoeften der kolonie maar zelden bekend.²⁰³

Gebrek aan kennis over koloniën in het Atlantisch gebied merkte Gefken ook op bij de sprekers in de Tweede Kamer over de Emancipatiewet. ‘De discussiën in de Kamer zijn zeer interessant geweest’, maar inwoners ‘zullen wel eens hartelijk moeten lagchen over de voorstellingen die men zich ter goeder trouw op verren afstand vormt van de bergen, rivieren en steden, zoowel als van degenen, die daarin wonen’.²⁰⁴ Gelukkig waren het ‘welmeenende dwalingen’ en Suriname onderging ‘hierin slechts het lot aan iedere kolonie toebedeeld’.²⁰⁵ Vanwege dit gebrek aan lokale kennis van de Haagse politici ondersteunde Gefken de wens van lokale ingezetenen voor inspraak over openbare aangelegenheden, al leek het hem ondoenlijk om het volledige thorbeckiaanse stelsel van organieke wetten

202 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.571. 3 september 1862.

203 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.538. 22 december 1861.

204 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.571. 3 september 1862.

205 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.571. 3 september 1862.

in te voeren in de koloniale setting.²⁰⁶ Na ruim tien jaar repatrieerde Gefken naar Nederland, moe van 'zoolang in eene slavenkolonie te fungeren'.²⁰⁷

Bij terugkomst leverden zijn werkzaamheden als procureur-generaal in Suriname hem een Tweede Kamerzetel op voor het kiesdistrict Zwolle. Antirevolutionaire verkiezingsadvertenties prezen zijn werk voor de slaafgemaakten. 'Wat Gefken voor onze West-Indiën heeft gedaan, kunnen duizenden van vrijgemaakte slaven getuigen, die het naast God, hem hebben te danken, dat zij niet meer als *lastdieren*, maar als *redelijke menschen* worden behandeld.'²⁰⁸ Gefken nam zijn kandidaatstelling aan op een manier waaruit blijkt dat hij de grondwettelijke harde knip tussen Kamerlid en kiesdistrict met een korrel zout nam. Zich bewust van de grondwet, meende Gefken evenwel 'dat een zedelijke band tusschen kiezers en gekozen leden behoort te bestaan. Zelfs komt het mij voor, dat dusdanige band niet is weg te denken.'²⁰⁹

Uit zijn optreden in de Tweede Kamer blijkt dat Gefken behalve zijn antirevolutionaire kiezers in Zwolle ook de West-Indische koloniën vertegenwoordigde in Den Haag. Zonder afvaardiging in het parlement waren zij immers afhankelijk van Kamerleden zoals Gefken om voor hun belangen op te komen. Bij zijn eerste begrotingsbehandeling nam Gefken de gelegenheid te baat: 'Nederland heeft ook nog West-Indische koloniën', was zijn manier om tegenwicht te bieden aan het overgrote deel van de debattijd die opging aan Nederlands-Indië bij deze gelegenheid.²¹⁰

Ook al presenteerde Gefken zich als een voorvechter van vrijheid, hij zag met angst uit naar de opheffing van het staatstoezicht op 1 juli 1873.²¹¹ Dat naderende einde maakte het volgens Gefken allerm minst zeker of de planters jaarrond verzekerd waren van 'geregelden arbeid'. Nu brak het moment aan waarop het immigratiehoofdstuk uit de Emancipatiewet – zo grondig gewijzigd door Gefkens vriend Elout – in volle werking zou treden. Gefken was ook geen uitgesproken voorstander van staatssteun aan de immigratie, maar wenste wel dat de overheid er alles aan deed om

206 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.699. 2 april 1865; *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, n.740. 22 juli 1866.

207 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 5, 740. 22 juli 1866.

208 NL-HaNA, Mackay van Ophemert, 2.21.115, inv.nr. 597, Stukken en aantekeningen van Donald Jacob Mackay als Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zie knipsel *Tielsche courant*.

209 *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, deel 6, n.4. 28 april 1871.

210 Geciteerd in De Gaay Fortman, 'Suriname op den drempel', 420-421.

211 *HTK 1868-1869*, 3 mei 1869, p. 1342.

de immigratie te faciliteren. Het bericht van minister De Waal dat de Engelse regering openstond voor het sluiten van een tractaat voor de immigratie van Hindostanen uit Brits-Indië naar Suriname stemde Gefken gematigd positief. 'Zij is minder intelligent, minder beschaafd dan de Chinezen, maar *wel* zoo sterk en dus meer geschikt voor den arbeid in een tropisch gewest, vooral voor den zwaren arbeid.'²¹²

Er was nog een reden waarom Gefken de voorkeur gaf aan Hindostanen en daaruit blijkt dat hij net als Elout kolonisatie een betere oplossing vond voor het arbeidstekort dan immigratie.

Zij heeft ook *dit* voordeel dat, bedrieg ik mij niet, deze arbeiders aankomen met vrouwen en huisgezinnen, en dat mitsdien uit zoodanige immigratie eene kolonisatie zou kunnen ontstaan, die verreweg de voorkeur verdient boven de gewone immigratie, waarbij altijd het gevaar bestaat dat de arbeiders eenigermate beschouwd worden – het woord moge hard zijn – als werktuigen om voort te brengen.²¹³

Gefken en Elout kregen deels gelijk. Tussen 1873 en 1916 vertrokken ruim 34.000 Hindostanen uit Brits-Indië naar Suriname en tussen 1890 en 1939 kwam daar een vergelijkbaar aantal arbeiders uit Java bij. Omdat de vooroordelen en raciale stereotypen zoals die van Gefken de behandeling van de contractarbeiders bleven bepalen – en niet zozeer hun 'tijdelijke' status als contractarbeiders – waren de arbeidsomstandigheden gericht op productie in plaats van op het welzijn van de arbeiders.²¹⁴ Dat het merendeel zich uiteindelijk permanent vestigde in Suriname was noch voor de planters, noch de koloniale overheid reden om hun leef- en werk-omstandigheden te verbeteren.²¹⁵ De nazaten van de Hindostaanse en Javaanse contractarbeiders vormen een belangrijk deel van de hedendaagse Surinaamse bevolking en zijn dus onderdeel van de erfenis van het slavernijverleden. In Den Haag kan ongeveer een op de tien inwoners zich tot de nazaten van deze contractarbeiders rekenen.

212 HTK 1868-1869, 4 mei 1869, p. 1352.

213 Ibidem.

214 R. Hoeffte, *In place of slavery*, 102-136.

215 Ibidem, 63.

James Loudon: emancipator en agressor in provincie en kolonie

James Loudon groeide op in Nederlands-Indië en klom razendsnel op in de bestuurlijke hiërarchie in Nederland. Als minister van Koloniën diende hij het definitieve wetsontwerp in voor de emancipatie in West-Indië bij de Tweede Kamer, terwijl hij geen kennis van zaken had over dat deel van het koloniale rijk. In dat wetsontwerp stonden de belangen van de eigenaren en de koloniale staat voorop. Zijn bruuske optreden in Nederland is wellicht terug te voeren op zijn tijd in Indië. De bewerkers van zijn gedenkschriften noemen Loudon vanwege zijn waardevolle herinneringen een 'exponent van de voormalige Nederlandse elite en politieke elite en in het bijzonder als vertegenwoordiger van de bestuurlijke elite'.²¹⁶ Loudons koloniale herkomst en autoritaire bestuursstijl maakten hem echter evenzeer een typische exponent van deze elite aan het einde van de negentiende eeuw. De carrière en politiek van Loudon laten hier zien dat het beleid rond slavernij en de afschaffing paste binnen een bredere koloniale cultuur.

Vreemd genoeg staat Loudon bekend als leerling van de liberale staatsman J.R. Thorbecke, terwijl hij zich hevig verzette tegen liberale speerpunten als afschaffing van het cultuurstelsel en inspraak van de Staten-Generaal in het koloniaal beleid. Na meer dan vier decennia winstgevend te zijn geweest, begon vanaf de jaren 1870 de ontmanteling van het cultuurstelsel. Aan de verplichting indigo, tabak, thee en suiker te verbouwen kwam een einde en het particulier grondbezit van de Javaanse boeren werd bij wet beschermd.²¹⁷ Sinds de invoering van de comptabiliteitswet (1864) stelde het parlement de Indische begroting bij wet vast. Loudons ambtstermijn als commissaris van de koning in Zuid-Holland komt hier aan bod, omdat hij als oud-Indiëganger het provinciebestuur gebruikte als leerschool voor de hoogste koloniale bestuursfunctie: het gouverneur-generaalschap. Loudon was echter de eerste gouverneur-generaal die zijn vijfjarige termijn op eigen verzoek niet volmaakte door zijn slechte verstandhouding met de minister van Koloniën.²¹⁸ Op basis van zijn gedenkschriften biedt deze paragraaf een persoonlijke inkijk in hoe Loudon bijdroeg aan de doorwerking van oudere vertogen en

216 Loudon, *Eer en fortuin*, 14.

217 J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld: een onderzoek naar de ideeën over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië in de negentiende eeuw* (Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen 1982) 161–180.

218 De Jong, 'Gezag, macht en prestige'.

handelwijzen en zo in botsing kwam met de 'liberale' transformatie van nationale en koloniale staat.²¹⁹

Loudon werd geboren in een van oorsprong Schotse familie die carrière maakte in het koloniale rijk.²²⁰ De Loudons maakten de oversteek naar Java tijdens het bestuur van de Britse gouverneur Raffles (1810-1816). Het Britse gezag vertrok, maar de Loudons bleven. De genaturaliseerde Britse vader van James, Alexander, ontving een voorschot van het gouvernement om een indigo-onderneming en vijf suikerfabrieken uit te baten. Zo droeg de familie bij aan de exploitatie van Javaanse handelsproducten in het cultuurstelsel.²²¹ Alexander overleed in 1839. De gouverneur-generaal J.C. Baud nam het voogdijschap op zich, waaruit de goede connecties van de familie blijken. Na zijn Leidse studiejaren keerde Loudon terug naar Java en in 1848 verkreeg hij samen met zijn broer en een compagnon het suikercontract van Pandji. Loudon verkocht zijn aandeel voortijdig aan de latere minister van Koloniën Fransen van de Putte, zodat hij in gouvernementsdienst kon treden en Fransen van de Putte de grote winsten van Pandji incasseerde.²²² Tijdens een verlof in Nederland fungeerde Loudon als officieuze adviseur van zijn andere protecteur, Rochussen, op dat moment minister van Koloniën. Zijn talent om over bestuurlijke kwesties te adviseren op basis van vlot geredigeerde memories bracht hem de benoeming tot waarnemend secretaris-generaal op het ministerie.²²³

Tot dusver had Loudons loopbaan kenmerken waaraan Thorbecke een hekel had: (koloniale) familiebanden en -fortuin hadden Loudon zijn post aan het ministerie bezorgd. Maar Loudons bestuurlijke vaardigheden sprongen ook bij Thorbecke in het oog. Hij zag in de doortastende Loudon de enige geschikte kandidaat om zijn principes van openbaar bestuur en debat in de praktijk te brengen in verschillende hoedanigheden. Als minister van Koloniën wist Loudon de juiste juridische toon van het debat te vatten en lag het liberale mantra van het 'algemeen belang' op zijn lippen bestorven.²²⁴

219 Loudon, *Eer en fortuin*, 55.

220 M. Harper (ed.), *Emigrant homecomings: the return movement of emigrants, 1600-2000* (Manchester en New York 2005); Loudon, *Eer en fortuin*, 21.

221 Loudon, *Eer en fortuin*, 32-33.

222 Ibidem, 35.

223 Ibidem, 9.

224 Ibidem, 37-39.

Boven alles vond Loudon dat hij de leiding had over het koloniaal beleid; hij duldde geen inmenging van de Kroon noch de Kamer. Daarom raakte hij met koning Willem III in conflict over de benoeming van een nieuwe gouverneur-generaal. 'Sire wil mij dwingen en ik wilde niet gedwongen zijn.'²²⁵ Ondanks zijn warme persoonlijke contact met Thorbecke – groot voorstander van beschaafd parlementair debat – keek Loudon neer op de Kamer en de discussie 'voor spek en boonen'. Hij vond het 'een eigendommelijkheid van die praatcolleges par excellence dat men voor zichzelf en zijne kiezers spreekt, de argumenten van de tegenpartij niet telt en alleen zichzelf gelijk geeft.'²²⁶

Over de afschaffing van de slavernij in 'onze West-Indische bezittingen' is Loudon kort in zijn gedenkschriften. De zaak was hem als oud-Indiëganger 'vreemd'. Daarom stelde hij een commissie in 'om mij op de hoogte te stellen' met oud-gouverneurs Schimpf (Suriname), Rammelman Elsevier (Curaçao) en oud-planter uit Brits-Guiana Van der Gon Netscher. Laatstgenoemde meldde in *'t Nieuw Dagblad van 's-Gravenhage'* dat de eer voor het opstellen van de wet Loudon toekwam.²²⁷ De verdediging van zijn voorstel moest hij door de val van het kabinet overlaten aan zijn opvolger Uhlenbeck, 'maar de brave man was geen debater' en 'niet sterk genoeg' om het amendement over de immigratie door particulieren te weerleggen. Op de dag van dit amendement kwam de Britse gezant Sir Andrew Buchanan bij Loudon langs 'in t Provinciaal Gouvernement (Korte Voorhout) om mij te vragen wat de portee was van het aangenomen amendement'. Loudon was er na studie van de situatie in Demerary stellig van overtuigd geraakt dat immigratie een gouvernementszaak moest zijn.

Men kon dan rekenen op de hulp van Engeland – van welks Indische bezittingen vooral de aanvoer moest geschieden – en verzekerd zijn van eene voortdurende, goed geregelde en humane voorziening in de behoefte aan werkkrachten, eene levenskwestie voor de landbouw en fabrieksnijverheid.²²⁸

Uit de overweging van Loudon voor overheidstoezicht op de immigratie spreekt duidelijk dat het behoud van de koloniën als wingewest

225 Ibidem, 192.

226 Ibidem, 216.

227 Ibidem, 222 noot 19; *'t Nieuw Dagblad van 's-Gravenhage'*, 23 april 1862.

228 Ibidem, 194.

vooropstond in zijn beleid. Het welzijn van de arbeiders stond ten dienste van de productiviteit van de koloniale landbouw en industrie. Naar eigen zeggen hadden door dit amendement de 'West-Indische bezittingen bitter geleden door gebrek aan arbeiders'.²²⁹ Het Haagse Tweede Kamerlid Van Sypesteyn (zie pagina 159 in dit hoofdstuk) – tevens mede-eigenaar van drie Surinaamse plantages – was het hiermee eens en memoreerde in 1868 aan Loudons immigratieplannen in de Emancipatiewet. 'Dat stuk is meenigmaal een meesterstuk genoemd en het verdient dien lof inderdaad. [...] Ik betreur het dat [Loudon] die deze wet met hart en ziel heeft bewerkt en behandeld, niet gegeven is geweest haar in deze Kamer te verdedigen.'²³⁰ Loudon was ook geen voorstander van de afschaffing van de dwangarbeid in het cultuurstelsel, waaraan zijn eigen familie haar maatschappelijke positie ontleende.

Ik kan in eene belasting in arbeid geen bezwaar zien. [...] Ieder staatsburger moet iets van zijne bezitting, tijd of werkkrachten bijdragen tot onderhoud en behoud van de algemeene zaak. De inlander in onze bezittingen heeft geen *geld* om bij te dragen; het is dus billijk dat hij zijn *arbeid* praesteere. Ik vind er dus niets tegen dat de voordeelen der Gouvernementskultures voor de schatkist behouden blijven, totdat de inlander bij meerdere ontwikkeling in staat zij zijne belastingen in geld op te brengen.²³¹

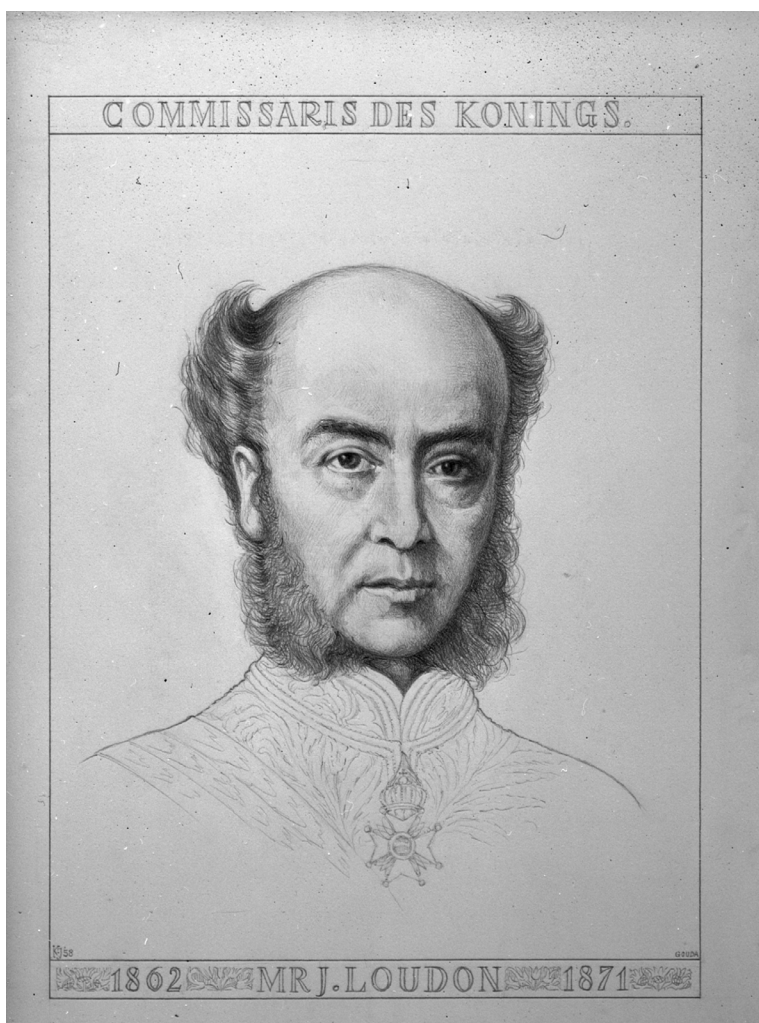
Loudon besloot niet terug te keren als minister. Hij worstelde met het gegeven dat het ministerie van Koloniën terrein moest inleveren tegenover het parlement na de herziening van 1848. Steen des aanstoots was de wet waarbij het parlement de begroting voor Nederlands-Indië moest goedkeuren, de zogenoemde comptabiliteitswet. 'Het bestuur van Indië zou door verplaatsing van het Plein naar het Binnenhof nog moeilijker, ja onmogelijk worden. Hoe 't zij, ik kon daaraan niet meewerken. Thorbecke zag dat ik onbeweeglijk vast stond in mijne overtuiging en deed geen verdere moeite om mij voor de portefeuille van Koloniën te winnen.'²³²

229 Ibidem.

230 HTK 1867-1868, 20 juni 1868, p. 517-518.

231 Loudon, *Eer en fortuin*, 211.

232 Ibidem, 292-294.

Portret van James Loudon (1824-1900) als commissaris van de koning, 1958. Beeldarchief provincie Zuid-Holland. De maker: Karel Frederik Otto James maakte in 1958 deze tekening op papier (23,5 x 18,5 cm).

Op uitnodiging van Thorbecke nam Loudon het commissariaat van Zuid-Holland op zich, ofschoon hij bekende 'de provinciale- en gemeentewetten ter nauwernood [te hebben] ingezien'.²³³ Thorbecke vond dit geen

²³³ Ibidem, 220.

belemmering. Loudon was zeker niet de eerste CvdK 'die geheel vreemd in de zaken kwam' en zijn leerling was ijverig genoeg om ter voorbereiding zoveel 'Wetten, Koninklijke Besluiten en Provinciale verordeningen' te lezen als nooit tevoren.²³⁴ Desondanks heeft Thorbecke Loudons koppigheid onderschat, want ook in zijn volgende bestuurlijke betrekkingen weigerde Loudon zich te conformeren aan de liberale politieke cultuur die openbaar debat en hervorming van het koloniale bestuur hoog in het vaandel voerde.²³⁵

Een eerste voorbeeld waarin Loudon zijn CvdK-schap inzette voor de koloniën is zijn inmenging bij de Provinciale Statenverkiezing van 1865. Hij greep naar eigen zeggen dit moment aan om het grondwettelijke verbod op last en ruggespraak tussen de Staten en Eerste Kamerleden naar zijn hand te zetten.

In de Provinciale Staten-vergadering van Juli moest een lid der Eerste Kamer worden gekozen. Ik gebruikte al mijn invloed om te breeken met het bekrompene systeem om alleen ingezetenen der Provincie daarvoor in aanmerking te brengen en wees op de hooge noodzakelijkheid om in de 1ste Kamer ook mannen te hebben door eigen aanschouwing met Indië bekend, waarvoor speciaal de aandacht tot zich trok de bekwame en integere oud-Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist, in Overijssel gevestigd. Mijne aanbeveeling had succes.²³⁶

Uit deze herinnering van Loudon blijkt dat de verkiezingen voor de Eerste Kamer in de Statenvergadering doorgaans gezien werden als een moment om de Zuid-Hollandse afvaardiging in Den Haag op orde te brengen. Loudon wilde echter met dit principe breken om oud-gouverneur-generaal Duymaer van Twist via de Zuid-Hollandse Staten in de senaat te krijgen. De achterliggende gedachte van Loudon was duidelijk. Vanaf 1867 zou de comptabiliteitswet in werking treden en dat zou de invloed van de Staten-Generaal op het koloniaal beleid vergroten. Vanuit dat oogpunt wendde Loudon zijn invloed als CvdK van Zuid-Holland aan om het aantal mannen met koloniale ervaring in de Eerste Kamer te vergroten. Vergeleken met zijn vorige functies was commissaris van de

²³⁴ Ibidem, 220 en 227.

²³⁵ Ibidem, 39.

²³⁶ Ibidem, 242.

koning in Zuid-Holland een minder veeleisend ambt.²³⁷ Maar het belang van lokale omstandigheden en persoonlijk contact bleek een leerschool voor zijn latere benoeming in Nederlands-Indië.

Loudon bestuurdde de provincie niet van achter zijn bureau. Hij brak 'zeer spoedig' met de controle van de papierwinkel die de provincie onderhield met de gemeenten en Den Haag en liet 'dat keutelwerk aan mijn ambtenaar over'.²³⁸ Liever bezocht hij scholen, kerken, hospitalen en publieke werken naast zijn audiënties; persoonlijk gezag liet zich volgens Loudon het best gelden in direct contact met diegenen die aan hem onderworpen waren. Die overtuiging bracht hem in conflict met Zuid-Hollandse boeren, burgers en hun burgemeesters. Bij een uitbraak van de veepest in 1865 vorderde de regering ontruiming van besmette boerderijen tegen schadevergoeding voor de getroffen boeren. Militairen bewaakten de ontsmetting en afsluiting van de bedrijven. 'Mijne orders aan de burgemeesters [...] hadden veel van legerorders, maar ik moest hen wakker schudden en moed inspreken. Hunne positie tegenover de koppige boeren was alles behalve aangenaam!'²³⁹ Nadat drie mannen dodelijk gewond raakten, besloot Loudon een troepenmacht naar Schoonrewoerd bij Leerdam te sturen om "'coûte que coûte" het gezag te handhaven'.²⁴⁰

Destijds was het gebruikelijk dat bestuurders militaire assistentie inriepen bij volksoproer.²⁴¹ Maar de persoonlijke signatuur van Loudon bestond uit zijn overtuiging dat gezagsdragers het volk te allen tijde onder de duim dienden te houden, desnoods met geweld. 'De massa toch bestaat uit nieuwsgierige leegloopers die veel onzag hebben voor paardenhoeven', schreef hij nadat hij de Haagse burgemeester opdracht had gegeven patrouilles van cavalerie stapvoets door de menigte te laten rijden.²⁴² Tijdens het Vletter-oproer in Rotterdam sneuvelden alle ruiten van het gemeentehuis. Loudon stond erop dat het plaatselijk bestuur overdag het leger inzette: 'Het volk moest zien en voelen dat er nog gezag in 't land was'.²⁴³

237 Ibidem, 227-228.

238 Ibidem, 232.

239 Ibidem, 241.

240 Ibidem 253.

241 A. Doedens, et al., *Autoriteit en strijd: elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981); P. de Rooy, *Een revolutie die voorbij ging: Domela Nieuwenhuis en het Palingoproer* (Bussum 1971).

242 Loudon, *Eer en fortuin*, 258.

243 Ibidem, 259.

De stelligheid waarmee hij zijn gedragslijn als CvdK in Zuid-Holland verdedigde, berustte wellicht op zijn jeugd in een koloniale samenleving en het vooruitzicht zijn loopbaan aldaar voort te zetten. Zijn herinneringen aan de oproeren gaan in zijn gedenkschriften vooraf aan de overweging om president van de Raad van Nederlandsch-Indië te worden. Loudon had weinig op met adviserende betrekkingen en gaf de voorkeur aan 'handelende, besturende' functies zoals die van CvdK. Hij was liever 'de 1ste in Zuid-Holland dan de 2e in Indië' onder de gouverneur-generaal, de enige functie waarvoor hij naar de kolonie wilde terugkeren. Zijn overdenkingen over de relatie tussen de machthebbers en het volk reikten daarom verder dan de provinciegrens. 'Het volk is overal hetzelfde zooals ik zeide: laf als men het de tanden laat zien, dierlijk en wreed als het de overhand krijgt.'²⁴⁴ Het was de taak van machthebbers – zowel in de provincie als kolonie – om met ijzeren hand de bevolking in toom te houden.

Loudon accepteerde zijn benoeming tot gouverneur-generaal in 1871. Hij verwachtte dat het ministerie van Koloniën hem de vrije hand zou laten en waarschuwde minister Van Bosse tegen 'een natuurlijke neiging der bureaucratie om zich van achter de barricade van lessenaar en inktpot vreesselijk aanmatigend te gedragen tegenover de mannen van actie'.²⁴⁵ Opnieuw stelde Loudon zich als de hoogste bestuurder op grote afstand van zijn ondergeschikten. '[H]et aanzien van den Opperlandvoogd in Indische oogen' hing daar voor een goed deel van af.²⁴⁶ Bedreigingen van de koloniale orde, zoals de onrust op Atjeh, moesten met een vergelijkbaar vertoon van dreigend geweld in toom gehouden worden zoals de oproerige burgers in Den Haag en Rotterdam. Hij was degene die de eerste expeditie naar dit sultanaat zond, waardoor Loudon aan het begin staat van de gewelddadige expansieoorlog die uiteindelijk pas in 1904 zou worden beslecht. Dat de eerste expedities op Atjeh mislukten, lag volgens Loudon niet enkel aan de militaire onmacht van de Nederlandse troepen.

Toen men in den Compagnies-tijd een korporaal met een paar man naar Bantam zond om een oproer te dempen, toen bestond

²⁴⁴ Ibidem, 11 en 259.

²⁴⁵ Ibidem, 280 noot 123.

²⁴⁶ Ibidem, 192, 271 en 292.

er geen pers, gelijk nu, om den Bantammer omtrent onze zwakheid in te lichten. [O]nze kracht bestond toen in hunne onwetenschap van onze onmacht.²⁴⁷

Loudon geloofde kennelijk dat de pers de zwakheid van de troepen verraadde, terwijl dat onder het VOC-bewind niet het geval was. Hiermee gaf Loudon vooral aan dat zijn opvattingen over koloniaal bestuur sterk geënt waren op zijn *beeld* van Nederlands-Indië onder de VOC. Meer in het algemeen had Loudon een hekel aan de kritische dagbladen en nog meer aan politici die zich inlieten met redacteurs en journalisten. 'Ik weet wel dat men in 't constitutioneele staatsleven niet meer zonder een vrije pers kan en dat een staatsman om staande te blijven de hulp dier pers noodig heeft, ja dat de meesten die hulp zelfs inroepen. Maar 't heeft mij immer tegen de borst gestuit dit voorbeeld te volgen.'²⁴⁸

Als gouverneur-generaal kreeg Loudon in een andere hoedanigheid te maken met de grote constitutionele machtsverschuiving waarbij zowel de minister als het parlement meer inspraak kreeg in het koloniaal beleid. Bij het opstellen van de begroting herinnerde hij de minister aan zijn principe 'betreffende het wenschelijke om het regeeren van Indië meer *in* Indië over te brengen'.²⁴⁹ Daarmee bedoelde Loudon dat hij als gouverneur-generaal het oppergezag over de kolonie in handen had, gesteund door de Raad van Indië en lokale inspraak, maar vooral zonder inmenging van telegraferende Haagse politici. Wat betreft dat laatste werkten de pas aangelegde telegraaflijnen in Loudons nadeel, want via deze weg kon de minister op korte termijn informatie vragen van de gouverneur-generaal op basis waarvan de minister eventueel kon ingrijpen in de kolonie.²⁵⁰

Loudon struikelde toen hij de Javaanse dessa-bewoners wilde dirigeren, zoals eerder de Zuid-Hollandse boeren. Zonder daarin minister Van Goltstein te kennen gaf Loudon opdracht tot de uitvoering van een belangrijke liberale hervorming: de omzetting van (verondersteld) gemeenschappelijk grondbezit in particulier eigendom van de inheemse bevolking. Van Goltstein beschuldigde Loudon ervan 'in het wilde de conversie door te drijven', terwijl Loudon een einde wilde maken aan de

²⁴⁷ Ibidem, 335.

²⁴⁸ Ibidem, 334.

²⁴⁹ Ibidem, 350.

²⁵⁰ Ibidem, 351; De Jong, 'Gezag, macht en prestige, 178.

‘chaos van bepalingen’ in de Agrarische wet en het vigerend Regerings Reglement. Nu was de vraag of de lokale elite ‘ongeoorloofde pressie’ had uitgeoefend op de dessa-bewoners. Invloedrijke regenten hadden volgens Loudon moeten doen wat de burgemeesters in Zuid-Holland de door veepest getroffen boeren opdroegen: volg de richtlijnen van het gouvernement. Uit het feit dat regenten niet altijd slaagden, bleek volgens Loudon ‘dat of de pressie als zij werd aangewend al zeer onbeduidend was, of de Javaan niet meer is de gedweeë onderdaan van vijftig en meer jaren geleden’.²⁵¹ Hiermee gaf Loudon aan dat zijn beeld van de koloniale samenleving was gevormd tijdens zijn jeugd die hij doorbracht rond de ondernemingen van zijn vader in de bloeitijd van het op dwangarbeid gebaseerde cultuurstelsel.

Zijn autocratische bestuursstijl heeft het ministerie van Koloniën, de provincie Zuid-Holland evenals Nederlands-Indië sterk gekleurd tijdens een belangrijke overgangsfase in de Nederlandse politieke cultuur en koloniale staat. Loudon was persoonlijk betrokken bij de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Antillen, sloeg protesten in Zuid-Holland neer met harde hand en gaf het sein voor de eerste gevechtshandelingen om het sultanaat Atjeh te onderwerpen aan het Nederlandse gezag. Ook verzette hij zich tegen de liberale hervormingen die het Nederlandse parlement meer invloed gaven op het koloniaal beleid, ten koste van de gouverneur-generaal in Nederlands-Indië.

Cornelis van Sypesteyn: slavenhouder, bestuurder en geschiedschrijver

De naam van Cornelis A. van Sypesteyn (1823-1892) figureert in de hoofdtitel van een verkennend artikel over de verbanden tussen Den Haag en slavernij.²⁵² Hij was zowel als militair, ambtenaar en bestuurder actief in de Caribische koloniën en oefende als auteur en politicus invloed uit op het emancipatievraagstuk en de nasleep van slavernij. Bovendien ontving hij als mede-eigenaar van drie plantages in 1863 in totaal f 45.100 tegemoetkoming van de Nederlandse overheid (€ 526.206 in 2021). Zijn overzeese loopbaan begon in 1846 met een plaatsing in West-Indië waar hij vanaf 1847 actief was als adjudant van gouverneur Van Raders. Ook maakte hij tweemaal een studiereis naar Demerary om de uitwerking van

251 Loudon, *Eer en fortuin*, 356.

252 V. Smeulders en O. ten Hove, ‘Van Elisabeth Samson tot jonkheer Cornelis Ascianus van Sypesteyn’ 2-10.

de Britse afschaffing van slavernij te bestuderen. In het bijzonder besteedde hij aandacht aan de immigratie van arbeiders naar Brits-Guiana. 'Het invoeren van een zeer groot aantal landbouwers, waartoe de Coolies uit Britsch-Indië het meest worden aangeprezen' leek de beste oplossing voor 'de weinige lust voor den arbeid door de Creolenegers aan den dag gelegd'.²⁵³ Gouverneur Van Raders zond het reisverslag met een klinkende aanbeveling van de auteur naar de minister in Den Haag.²⁵⁴

De kennis die Van Sypesteyn in de loop der jaren had opgedaan, verschaftte hem aanzien. In 1854 publiceerde hij *Beschrijving van Suriname*, een historisch, geografisch en statistisch overzicht van de kolonie. Het naslagwerk documenteerde de modernisering van het plantagebeheer in de eerste helft van de negentiende eeuw. Zo wees hij op de stijgende opbrengst van suiker, de dalende winstgevendheid van de overige gewassen, de verplaatsing van slaafgemaakten naar suikerplantages en dat rentenierende eigenaren van deze plantages in Nederland woonden in plaats van in Suriname.²⁵⁵ Het ministerie van Koloniën maakte in aanloop naar de Emancipatiewet gebruik van zijn expertise door hem als commies aan te stellen en later als chef Bureau West-Indische Zaken.

In 1866 publiceerde Van Sypesteyn een overzichtsartikel over de afschaffing van de slavernij in West-Indië, gebaseerd op de documenten waar hij als bureauchef toegang toe had.²⁵⁶ Destijds was dit een van de eerste aanzetten in Nederland om de geschiedenis van de afschaffing op te tekenen, maar 'een gemoedelijke compiler, een nauwgezette uitpluizer is nog geen staatsman', oordeelde een parlementair journalist over Van Sypesteyn als publicist.²⁵⁷ Het *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, een krant in handen van conservatieve politici, prees Van Sypesteyn als kandidaat voor de gemeenteraad vanwege zijn ervaring met landmeten en de genie. 'Door vroegere betrekkingen' kon Van Sypesteyn 'van groot nut worden voor de fabricage der stad. [...]

253 NL-HaNA inv.nr. 5865, 27 oktober 1854 no 428 geheim, rapport p. 5 en 28-53; scan 153 en 165-177.

254 Siwpersad, *De Nederlandse regering*, 248.

255 Ibidem, 178.

256 C.A. van Sypesteyn, 'Afschaffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische koloniën' *De Economist* (1866) 1-85.

257 *Sagittarius, Parlementaire portretten: de aftredende helft van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Amsterdam 1869) 138.

Kaart van de kolonie Suriname, een gedeelte van Guiana en Nederlandse bezitting op het vasteland van Zuid-Amerika. Oorspronkelijk uitgegeven in 1784 en aangepast naar de situatie anno 1849 door C.A. van Sypesteyn. C.A. van Sypesteyn, *Beschrijving van Suriname*, Den Haag.

Het feit dat *alle* kiesverenigingen hem tot haren kandidaat procla- meerden, bewijst voldoende dat hier de regte man op de regte plaats zal worden gebracht'.²⁵⁸

Het *Dagblad* beval Van Sypesteyn ook aan voor een Tweede Kamerzetel in 1867 en prees daarvoor zijn werk op het ministerie voor West-Indië en de handelspost in West-Afrika. Opvallend is echter dat de krant eraan toevoegde dat Van Sypesteyn 'uit den aard van zijne betrek- king, ook niet vreemd is met de Oost-Indische aangelegenheden'.²⁵⁹ Zoals we eerder bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1865 zagen, was het ook zaak dat Tweede Kamerleden met gezag over

258 *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, 13-14 augustus 1865.

259 *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, 23 juni 1867.

Nederlands-Indië konden spreken, nu de koloniale kwestie – oftewel de opheffing van de gedwongen afdracht en grondverdeling opgelegd door het cultuurstelsel – het gesprek van de dag was. In het parlement sprak Van Sypesteyn uitsluitend over koloniale aangelegenheden.²⁶⁰

Van Sypesteyn interpelleerde in 1869 minister De Waal over de alarmerende berichten uit de handelspost Elmina, het knooppunt vanwaaruit de Republiek had deelgenomen aan de trans-Atlantische slavenhandel. Nederland had in 1867 een traktaat met Engeland gesloten over de nieuwe grensscheiding tussen de politieke werkzaamheid van beide mogendheden in Elmina. In dat jaar stelde Nederland ook een nieuwe gouverneur aan, George P.W. Boers, geboren in Hazerswoude en gepensioneerd militair uit Nederlands-Indië. Boers was verantwoordelijk voor de uitvoering van het traktaat.

De overdracht van posten verliep echter gewelddadig en Nederland riep de gouverneur terug. Van Sypesteyns interpellatie dwong minister De Waal openheid van zaken te geven in de Kamer. ‘De negerregering betoonde zich weinig gezind om de Nederlandsche vlag aan te nemen’ in Dixcove en Commendah.²⁶¹ In laatstgenoemde post was gouverneur Boers ver over de schreef gegaan. ‘Te Commendah heeft men onzen Gouverneur weten te verlokken, om’ – in plaats van de Engelsen te herinneren aan hun verantwoordelijkheid de post behoorlijk over te dragen – ‘juist onzerzijds dwangmiddelen te gebruiken om de Nederlandsche vlag te hijschen. De woningen der onwilligen werden door onze troepen in de asch gelegd.’²⁶² Het Nederlandse optreden in Commendah bracht ‘bij de Fantijnen en hunne vrienden groote verbittering te weeg. De ons van ouds getrouwe Elminezen moesten het ontgelden.’²⁶³ Boers ontving geen gebruikelijke ovatie bij zijn vertrek als gouverneur. ‘He was hooted and pelted with stones’, meldde een briefschrijver in de *Arnhemse Courant*, maar *Het Vaderland* stelde dat het onderscheid tussen een ovatie en

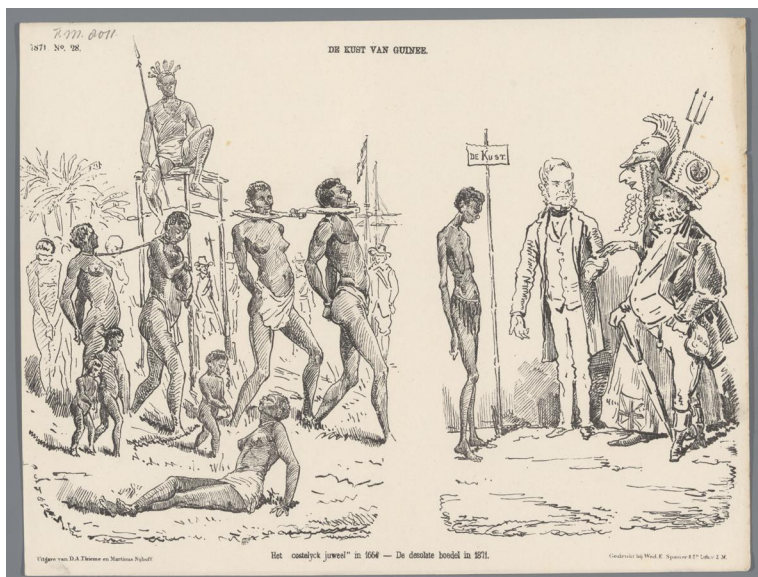
260 C.A. van Sypesteyn, *Parlement.com* (geconsulteerd 18 juli 2023); De Jong, *Van batig slot naar ereschuld*, 45-68.

261 HTK 1868-1869, 3 mei 1869, p. 1332. Zie voor een recente typering van de 19e-eeuwse betrekkingen tussen Elmina en Nederland: L. Yarak, ‘Creative and Expedient Misunderstandings’: Elmina-Dutch Relations in the 19th Century’, in: J. Kwadso Osei-Tutu (ed.), *Forts, Castles and Society in West Africa 7* (Leiden 2018) 72-91.

262 HTK 1868-1869, 3 mei 1869, p. 1332.

263 Ibidem.

ketelmuziek 'in dat negerland [...] waarschijnlijk niet zoo heel groot' was.²⁶⁴ Hoewel Van Sypesteyn het menselijk leed van de lokale bevolking betreunde, was het hem vooral te doen om het Nederlandse gezag over fort Elmina te herstellen middels een bescheiden zending van Europese soldaten.²⁶⁵ Uiteindelijk ging de kust van Guinea in 1871 definitief over in Britse handen. Een spotprent verschenen in *De Spectator* illustreert de gedachtegang dat Nederland hiermee definitief afstand deed van een voormalige 'kroonjuweel' die cruciaal was geweest voor de rol die de Republiek had gespeeld in de trans-Atlantische slavenhandel.

Spotprent over het afstaan van de kust van Guinea aan Groot-Brittannië. Links de situatie aan de kust in 1664 met levendige handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen door Nederland, rechts de desolate boedel bij de overdracht aan de Engelsen in 1871. Rijksmuseum Amsterdam. Objectnummer RP-P-OB-90.057.

264 *Arnhemse courant*, 10 december 1869; *Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad*, 10 december 1869; *Het vaderland*, 8 april 1870; *De Tijd*, 11 april 1870.

265 Zie voor de bredere discussie over het uiteindelijke afstaan van Elmina aan het Verenigd Koninkrijk: M. Kuitenbrouwer, *The Netherlands rise of modern imperialism: colonies and foreign policy, 1870-1902* (New York: Berg 1991) 62-66.

Als parlementariër wenste Van Sypesteyn liefst alle rijkssdelen met elkaar in verband te brengen als de koloniën aan de orde waren. Bij het formuleren van een antwoord op de Troonrede bestond volgens Van Sypesteyn de mogelijkheid om 'over al de koloniën in dien samenhang te spreken, dien ik bij de begrootingen mis, als wanneer men mij van het eene naar het andere verwijst'.²⁶⁶ Hij vond het geen probleem om de minister van Koloniën in een toespraak te bevragen over de conversie van het grondbezit in Java, de immigratie in Suriname en of er al een expeditie onderweg was naar Guinea om de ambtenaren en officieren aldaar te behoeden voor moord en verbanning. Deze integrale benadering van de koloniale vraagstukken ondermijnde Van Sypesteyn, althans zo blijkt uit een persiflage die over hem verscheen in de *Nieuwe Groninger Courant*, integraal overgenomen in de reeks *Parlementaire portretten* en die de moeite waard is om hier in verkorte versie weer te geven.

Haagsche pruttelaar, de heer van Sijpesteyn, de koloniale ambtenaar met verlof...om zoo lang er zitting is, zijn eigen Minister [De Waal] te kritiseeren en te ridiculiseeren. Deze heer stelt zich bij alle koloniale discussiën op den voorgrond, en is thans ook eene Oost-Indische specialiteit geworden, ofschoon hij zich op het departement nooit met iets anders dan met West-Indische zaken bezig hield. [...] wiens verdiensten wij echter te kort zouden zouden doen, wanneer wij niet openhartig verklaarden, dat hij met taai geduld het Dagblad doorleest, waaraan hij al zijne argumenten ontleent, die evenwel geheel ontdaan zijn van de manzenillageur, welke de lectuur van 't Dagblad dikwijls aantrekkelijk maakt. [...] Wel poogde de Haagsche afgevaardigde zich te distingueren door de voorlezing van brieven over den toestand der emancipatie in Suriname en door interpellatiën over de verwikkelingen ter Kust van Guinea.²⁶⁷

Een parlementariër met persoonlijke ervaring in het Atlantisch gebied mocht zich duidelijk niet bemoeien met het koloniaal beleid voor Nederlands-Indië, terwijl het omgekeerde geval eerder regel dan uitzondering was wat betreft de portefeuille Koloniën. Kiezers waardeerden Van Sypesteyns ijver, in tegenstelling tot wat de persiflage beoogde. Zo schreef

²⁶⁶ HTK 1869-1870, 2 oktober 1869, 91.

²⁶⁷ Sagittarius, *Parlementaire Portretten*, 135.

Eduard Douwes Dekker een brief aan Van Sypesteyn met de vraag of hij in de Tweede Kamer wilde spreken over de werving van soldaten voor het Indische leger.²⁶⁸ De Haagse kiezers maakten zich dan weer minder zorgen om Van Sypesteyns ijver op koloniaal gebied: in een open brief aan hem informeerden liberale kiezers naar zijn standpunt over die andere politieke splijtzwam, de onderwijskwestie, alvorens zij het mandaat verlengden.²⁶⁹ Ondanks de publieke karaktermoord in de krant en *Parlementaire Portretten* versloeg Van Sypesteyn zijn liberale tegenkandidaat bij de verkiezingen en bleef nog drie jaar Kamerlid.

Het *Dagblad* bleef ook op de hand van Van Sypesteyn en deed in rooskleurige bewoordingen verslag van zijn volgende benoeming. Aan Van Sypesteyn de taak om het einde van het staatstoezicht in Suriname als gouverneur in goede banen te leiden. Het krantenbericht was dusdanig egostrelend dat Van Sypesteyn het knipsel over zijn vertrek naar Paramaribo in 1873 bewaarde. Aanwezig waren onder anderen Tweede Kamerleden Blom en Insinger en de oud-planter uit Demerary Van der Gon Netscher. 'Het afscheid was hartelijk en aandoenlijk, 't geen trouwens kon worden verwacht, waar een man als den heer Sypesteyn, met zijn edel en beminnelijk karakter, werd uitgeleide gedaan, op weg naar het vervullen een even eervolle als moeilijke zending.'²⁷⁰

Portret van Cornelis A. Sypesteyn omstreeks 1873. Collectie RKD.

Van Sypesteyn wenste Suriname financieel onafhankelijk te maken. Dit wilde hij bereiken door het bestuur te vereenvoudigen, het belastingstelsel te herzien en de welvaart te vergroten door productiegroei als gevolg van bevolkingsgroei.²⁷¹

268 Multatuli en G. Stuiveling, *Volledige werken*. Deel 14. Brieven en documenten uit de jaren 1870-1871 (Amsterdam 1982) 366; Brief aan C.A. van Sypesteyn, 13 januari 1871.

269 *Algemeen Handelsblad*, 2 juni 1869.

270 NL-HimNHA, 1614 Familie Van Sypesteyn te Haarlem, inv.nr. 731, Stukken en berichten betreffende de loopbaan van jhr C.A. van Sypesteyn, 1837-1882.

271 *Surinaamsche Almanak voor het jaar 1891*, p. 9-11. Uiteengezet tijdens begrotingsbehandeling voor 1871.

Hij sprak de landstaal en was aangenaam 'in den omgang zoowel met aanzienlijken als geringen, een willig oor open hebbende zoo voor ontwikkelden als onontwikkelden'.²⁷²

Van bezuinigingen op het bestuur kwam echter weinig terecht, omdat het einde van het staatstoezicht juist meer kosten met zich mee zou brengen. Vanaf 1 juli 1873 kwamen de vrijgemaakten 'in het volle genot van het burgerrecht' – met de nodige begrenzing – en daardoor moest bijvoorbeeld de lokale rechtspraak opnieuw worden ingesteld. Een nieuwe wet op de in- en uitvoerrechten bracht enige verlichting in de financiën. Ook diende Van Sypesteyn een voorstel in om een immigratiefonds op te richten ter ondersteuning van agrarische ondernemers in Suriname bij het verkrijgen van vrije arbeiders. Tot slot liet hij expedities uitvoeren om vast te stellen of de Surinaamse bodem goudvoorraden bevatte, zoals het geval was in Frans-Guyana. Pachtinkomsten en uitvoerheffingen waren welkome extra bronnen van inkomsten voor het gouvernement. Op 1 februari 1875 verleende het Surinaamse gouvernement de pacht over de eerste percelen grond, maar een goudkoorts bleef uit.

Een conflict over de uitvoering van een dergelijk pachtcontract leidde in 1882 tot het einde van Van Sypesteyns termijn als gouverneur. De firma Gebr. De Jong klaagde eerst bij de minister van Koloniën en daarna bij de Tweede Kamer over Van Sypesteyns besluit om de concessie voor hun perceel niet te verlengen.²⁷³ De Kamer stelde een commissie in en ging akkoord met de motie dat de weigering tot verlenging van de pacht onrechtmatig was. Van Sypesteyn gaf uitvoering aan deze stemuitslag door de concessie opnieuw te verlenen aan de firma De Jong. Maar het feit dat de Tweede Kamer hem op deze manier aanstuurde zijn besluit terug te draaien, opgeteld bij de kritische uitlatingen over zijn functioneren, waren reden genoeg zijn ontslag aan te vragen.²⁷⁴ Nederlandse dagbladen berichtten over het grote enthousiasme bij zijn uitgeleide en stelden dat de 'vruchten' van het lange bewind de bevordering van de immigratie en de financiële vooruitgang waren.²⁷⁵ In 1887 concludeerde de commissie van rapporteurs in haar voorlopig verslag over de begroting dat de goudindustrie 'op dit oogenblik voor de kolonie [kan] worden

272 Ibidem.

273 Ibidem. Adres firma Gebr. De Jong aan minister van Koloniën, 21 juni 1881.

274 P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* (1914).

275 *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, 9 september 1882; *Opregte Haarlemsche Courant*, 28 november 1882.

beschouwd als de kurk waarop zij drijft'.²⁷⁶ Ook de latere gouverneur Alexander Idenburg zou — zonder succes — inzetten op de goudwinning om Suriname financieel zelfstandig te maken. Van Sypesteyn sloot zijn actieve loopbaan af waar hij deze was begonnen: tot aan zijn dood in 1892 zat hij in de Haagse gemeenteraad. Uit dit overzicht over Van Sypesteyn blijkt dat hij gedurende zijn lange loopbaan op verschillende manieren betrokken was bij slavernij naast de schadevergoeding die hij ontving. Door zijn studiereizen naar Britse kolonien waar slavernij al was afgeschaft bouwde hij een kennispositie op waar de Nederlandse regering dankbaar gebruik van maakte in aanloop naar de Emancipatiewet. Als Tweede Kamerlid en gouverneur van Suriname gaf hij mede vorm en uitvoering aan het koloniale beleid nadat slavernij was afgeschaft. Bovendien zette hij als publicist met zijn werken een eerste stap in de geschiedschrijving over het slavernijverleden en daarmee droeg hij bij aan de studie van de (voormalige) kolonien die een belangrijke plaats innam (en inneemt) in het Zuid-Hollandse kennislandschap.

Opleidingen en museale collecties

De indologen

Zuid-Holland heeft een bijzondere positie ingenomen in het bestuur van de koloniën, omdat instellingen in zowel Delft als Leiden betrokken waren bij de opleiding van ambtenaren voor de bestuursdienst in Nederlands-Indië. Opmerkelijk genoeg bestond er geen gelijkwaardige opleiding voor ambtenaren die uitgezonden werden naar Suriname, Curaçao en de Antillen. '[T]egenover het Oost-Indische beroepscorps staat een West-Indisch corps van tropische dilettanten', drukte oud-rechterlijke ambtenaar in Suriname en Curaçao F.G. Schalkwijk het scherp uit.²⁷⁷ Geleidelijk aan gaf de Nederlandse regering voor het uitgezonden hoger ambtelijk en bestuurlijk personeel naar West-Indië de voorkeur aan mannen met ervaring in Nederlands-Indië en dus met een indologendiploma.

²⁷⁶ *Surinaamsche Almanak voor het jaar 1891*; H. van der Jagt, *Engelen uit Europa*: A.W.F. Idenburg en de moraal van het Nederlands imperialisme (Amsterdam) 99.

²⁷⁷ F.G. Schalkwijk, 'Opleiding en uitzending van ambtenaren naar Ned. West-Indië (Suriname, Curaçao) en hun werkkring aldaar' *Indologenblad: orgaan van de Indologen-Vereeniging* 5 (1930) 557-566, aldaar 560.

Zo was Johannes C. Kielstra in Leiden opgeleid tot indoloog, als ambtenaar aan de slag gegaan in Batavia en opgeklommen tot gouverneur van Suriname (1933-1944).

De bakermat van de opleiding tot Indisch bestuursambtenaar lag in Delft bij de ingenieursopleiding van de Koninklijke Academie, de huidige Technische Universiteit Delft. Vanaf 1842 kreeg de opleiding daar een onderkomen om in 1864 zelfstandig verder te gaan als de Indische Instelling. De ingenieursopleiding ging vanaf 1864 verder onder de naam Polytechnische School en zou een kweekvijver blijken voor koloniale bestuurders en ingenieurs in zowel Nederlands-Indië als Suriname en het Caribisch gebied.²⁷⁸ Alumnus Cornelis Lely kennen we vandaag de dag bijvoorbeeld vooral als drooglegger van de Zuiderzee en naamgever van Lelystad, maar hij vervulde begin twintigste eeuw een termijn als gouverneur van Suriname en was daarna onder meer kortstondig lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland.

Het volgen van de opleiding tot bestuursambtenaar was kostbaar, zeker voor de zonen van ouders die in Indië woonden. Kinderen uit welgestelde gezinnen werden opgevangen door de Oost- en West-Indische Opvoedings-Maatschappij die toezag op hun verblijf bij gastouders.²⁷⁹ Het vakkenpakket van de jongens bestond aanvankelijk uit de praktische toepassing van chemie voor tropische landbouw, landmeten en waterpassen. Naarmate het ambtelijk apparaat zich uitbreidde over de archipel, groeide echter de behoefte aan kennis van inheemse talen en redactionele vaardigheden.²⁸⁰ Klachten over het gebrek aan deze laatste vaardigheden onder oudere ambtenaren in de kolonie voegden zich bij hun ontevredenheid over het Delftse monopolie op het verstrekken van diploma's (radicalen) die toegang gaven tot de hogere rangen in de Indische ambtenarij.²⁸¹ Dit leidde tot de verzelfstandiging van de Indische Instelling in Delft in 1864, maar ook tot de oprichting van een instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden, het huidige KITLV.²⁸²

278 J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië: ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Zutphen 2013).

279 NL-HaNA 2.20.25, Inventaris van het archief van de Oost- en West-Indische Opvoedings-Maatschappij, (1842) 1851-1886.

280 C. Fasseur, *De Indologen. Ambtenaren voor de Oost 1625-1950* (Amsterdam 2004) 132-133.

281 Ibidem, 157-188.

282 Ibidem, 198.

Hoewel het belang van beter theoretisch onderwijs een belangrijke reden was voor deze hervorming, was het niet de bedoeling dat beide scholen Indische geleerden, zogenoemde indologen, afleverden. Kabinetsleider Thorbecke schetste een beeld van de ideale koloniale bestuursambtenaar, wier kennis getuigde 'van eene goede flinke Europeesche beschaving, wier oor en geest reeds voor Indische taal en volkskennis is geopend' maar die zeker geen taalgeleerde was.²⁸³ Belangrijker was het dat geen van de opleidingen een monopolie genoot op dit onderwijs, dat het grootambtenarenexamen openstond voor kandidaten ongeacht waar zij naar school waren gegaan en uiteindelijk ook voor kandidaten uit de inheemse elite. Aspirant-bestuurders konden van 1867 tot 1913 voor hun opleiding bovendien terecht in Batavia aan het Gymnasium Willem III, Afdeling B.

De kritiek op de Nederlandse opleidingen verstomde echter niet. Nadat Delft vanaf 1891 kortstondig van de Leidse concurrent was verlost door gebrek aan bekwame hoogleraren en studenten, nam de Delftse gemeenteraad het initiatief de banden tussen het ministerie van Koloniën en de opleiding te versterken. Dit kwam hen in de *Indische Gids* op scherpe kritiek te staan van H.J.E. Tendeloo (1859-1903), een knappe kop die binnen zijn vijfjarig verlof in Nederland zowel een Leidse doctoraat behaalde in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel als een meestertitel.

Sedert heeft [Delft] het rijk alleen, en kunnen wij thans het door hare zonderlingheid hoogst belangwekkende feit constateeren, dat de gemeenteraad van een Nederlandsch provinciestedje, als zoodanig uitsluitend geroepen, zou men zoo zeggen, tot het behartigen van locale belangen, en van niets anders, in hoogste instantie eene instelling beheert, welke ten doel heeft om de Ned. Indische Regeering te voorzien van Europeesche Ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur.²⁸⁴

Tendeloo zorgde met zijn artikel voor een omslag in de publieke opinie over de Delftse indologenschool. Binnen enkele jaren, in 1900, sloot de Indische Instelling definitief haar deuren; de opleiding verhuisde naar de

283 Geciteerd in ibidem, 200.

284 H.J.E. Tendeloo, 'De opleiding der Europeesche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Ned.-Indië' *Indische Gids* (1893) deel II, p. 2053-2090, aldaar 2056.

Universiteit Leiden en gold vanaf 1922 als universitaire opleiding. Utrecht brak in 1925 het Leidse monopolie op de vorming van ambtenaren voor het Nederlandse koloniale bestuur met een eigen leerrichting. Een 'West-Indische leergang' in Leiden bracht leerlingen in de woorden van Schalkwijk mede op zijn aandringen voor Suriname 'o.m. eenige kennis van het Neger-Engelsch, het Britsch Indisch en het Javaansch, voor Curaçao van het Spaansch en Papiamento'.²⁸⁵ Onder de Nederlandse jeugd was deze leergang echter niet in trek, omdat na uitzending naar het Caribisch gebied geen gegarandeerde werkkring in Nederland wachtte of een pensioen, zoals wel het geval was voor repatrianten uit Nederlands-Indië. Daarom stelde Schalkwijk voor de uitzending van Nederlandse ambtenaren te beperken en vooral in te zetten op de scholing van 'kinderen van het land' voor wie ook de hogere bestuursfuncties niet gesloten waren geweest.

Maar omdat zij niet uitsluitend de hoogste functies konden bekleedden wenste Schalkwijk 'het oost-Indische bestuurscorps [...] om te zetten in een algemeen Indisch bestuurscorps en de leden daarvan dienstbaar te maken voor Oost- zoowel als voor West-Indië'.²⁸⁶ In het *Indologenblad* probeerde Schalkwijk de afgestudeerden warm te maken voor een uitzending naar West-Indië. 'Het ambt, dat misschien het meest overeenkomt met dat van de Oost-Indische bestuursambtenaren vooral in de Buitenbezittingen, is dat van Districts-Commissaris in Suriname.' Door het dagelijks contact 'met een vrij aanzienlijke Javaansche bevolking' kon de indoloog ook in Suriname 'de bekoring [...] ondergaan van de rimboe'.²⁸⁷ In 1936 werd dit plan van Schalkwijk uitgewerkt in een Koninklijk Besluit, maar met een onbedoeld hard gevolg voor de zonen van (deels) West-Indische ouders, oftewel kinderen uit gemengde huwelijken. Voortaan kwamen voor de functie van districtscommissarissen enkel kandidaten in aanmerking die de indologische studie hadden doorlopen. Het zette kwaad bloed in de kolonie dat hierdoor de 'landskinderen', die voorheen op grond van hun ervaring in de administratie en bestuursvoering tot dit ambt werden benoemd, voortaan op basis van hun afkomst uitgesloten waren.²⁸⁸

285 Schalkwijk, 'Opleiding en uitzending'.

286 Ibidem.

287 Ibidem.

288 P.A. Samson, 'Koninklijke Besluiten in Suriname' *West-Indische Gids* 31 (1951) 129-142, aldaar 138; H. Ramsoedh, *Surinaams onbehegen: een sociale en politieke geschiedenis van Suriname, 1865-2015* (Hilversum: Verloren 2018) 37.

Begin twintigste eeuw was eveneens het aandeel van in Nederlands-Indië geboren kandidaten ingeschreven in Leiden, waaronder Indo-Europeanen, sterk teruggelopen. Tussen 1903 en 1906 was zelfs 63 procent van hen geboren in de kolonie. Hun aandeel liep terug tot 37 procent in de periode tot 1922. Gedurende het tijdsbestek 1907-1922 kwam dus het merendeel van de Leidse indologiestudenten uit Nederland; het overgrote deel van hen (42 procent) was afkomstig uit Zuid-Holland.²⁸⁹ Via de opleidingen van koloniale bestuursambtenaren had de provincie in de negentiende en begin twintigste eeuw daarom via een heel andere manier dan in de zeventiende en achttiende eeuw toch een behoorlijke invloed op de gang van zaken overzee. De dekolonisatie na de Tweede Wereldoorlog maakte formeel een einde aan de indologische studies in Nederland die als doel hadden koloniale bestuurders op te leiden. Maar al met al hebben deze koloniale opleidingen tastbare sporen nagelaten in het huidige Zuid-Hollandse kennislandschap, in de vorm van instituten zoals de TU Delft en het Koninklijk Instituut voor Taal- en Volkenkunde in Leiden.

Zuid-Hollandse musea

Musea behoren eveneens tot de Zuid-Hollandse instellingen die een deel van hun collectie hebben verkregen met dank aan het slavernij- en koloniale verleden in bredere zin.²⁹⁰ Verschillende musea werken actief aan het vergroten en verspreiden van hun kennis over hun banden met het slavernijverleden. De eerste manier om dat te doen is door de oorsprong van het eigen instituut te onderzoeken. Na de tentoonstelling *Bewogen Beeld – Op zoek naar Johan Maurits* (2019) besloot het Mauritshuis de geschiedenis van haar naamgever te laten onderzoeken. Het onderzoek naar Johan Maurits en zijn bestuursperiode als gouverneur in Brazilië toonde onder meer aan dat hij voor eigen rekening handelde in slaafge-
maakten, een smokkelpraktijk omdat de West-Indische Compagnie slavenhandel voor particulier gewin verbood.²⁹¹ Het Haags Historisch Museum koos een andere benadering, door in een tentoonstelling objecten uit de stad bijeen te brengen rondom de vraag wat de beslissingen van Haagse bestuurders betekenden voor de gekoloniseerden en

289 Fasseur, *De Indologen*, 439-440.

290 J. van Beurden, 'Decolonisation and colonial collections. An unresolved conflict', *BMGN – Low Countries Historical Review* 133:2 (2018) 66-78.

291 E. Odegard en C. Monteiro, 'Slavery at the Court of the 'Humanist Prince'. Reexamining Johan Maurits van Nassau-Siegen and his role in slavery, slave trade and slave-smuggling in Dutch Brazil', *Journal of Early American History* 10 (2020) 3-32.

wat de doorwerking daarvan is in het heden. In de tentoonstelling *Koloniaal Den Haag – een onvoltooid verleden* (2023) werden de bekende en onbekende gezichten uit de Haagse geschiedenis in een koloniale context geplaatst. Het Wereldmuseum Rotterdam koos een vergelijkbare aanpak in de tentoonstelling *Door slavernij verbonden* (2003), maar belichtte het Nederlandse slavernijverleden en niet zozeer dat van het museum of de stad zelf.

Een derde manier waarop musea het koloniale verleden belichten is door de eigen collectie te onderwerpen aan herkomstonderzoek. In Zuid-Holland maakten onder andere het Wereldmuseum Rotterdam en het Museum Volkenkunde in Leiden deel uit van een dergelijk onderzoek gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.²⁹² Inmiddels is bekend dat de eerste collectie van het Wereldmuseum Rotterdam tot stand is gekomen door een samenvoeging van drie particuliere collecties, voornamelijk bestaand uit objecten verzameld in Azië.²⁹³ De collectie van het Museum Volkenkunde bevat voorwerpen uit het alledaagse leven van de Surinaamse marrons. De in Paramaribo geboren ambtenaar en wetenschapper Christiaan J. Hering deed als eerste onderzoek naar inheemse 'oudheden' van Suriname en stuurde vondsten als bijlen en aardewerk naar Leiden. De kaarten van rotstekeningen die Hering aanvankelijk ook naar het Rijksmuseum van Oudheden had gestuurd, worden bewaard in het Museum Volkenkunde.²⁹⁴ Op Java vond arts en paleontoloog Eugène Dubois de eerste drie fossiele botfragmenten van de *homo erectus*. Tot op heden vormen het schedelkapje, het dijbeen en de kies samen de 'Javamens' in het Leidse museum Naturalis. Maar als het aan de Indonesische parlementariër en minister van Onderwijs en Cultuur Mohammad Yamin had gelegen, waren de fossielen kort na de dekolonisatie al teruggekeerd naar Indonesië. De Nederlandse regering hield dit echter tegen; latere pogingen tot restitutie ondergingen hetzelfde lot, nu via de directeur van Naturalis.²⁹⁵

Restitutie van museumobjecten met een koloniaal verleden is voorgekomen, maar eveneens niet zonder controverse. Na de sluiting van het

292 Zie het NWO-project *Pressing Matter: Ownership, Value and the Question of Colonial Heritage in Museums* (NWA.1292.19.419).

293 A. van Dongen en L. van der Linden, 'A never-ending story. Colonial collections in Rotterdam', in: Oostindie, *Colonialism and Slavery*, 171-188.

294 G. Oostindie en K. Fatah-Black, *Sporen van de slavernij in Leiden* (Leiden 2017) 44 en 79.

295 F. Sysling en C. Drieënhuizen, 'De Javamens in koloniale en postkoloniale tijden' 1:1 *Wonderkamer* (2020) 70-71.

etnografische Nusantara Museum in Delft bijvoorbeeld besloot de Delftse gemeenteraad een vijfde deel van de collectie te behouden voor het Nederlandse publiek en de rest aan Indonesië aan te bieden. Indonesië accepteerde slechts een tiende deel van de aangeboden objecten.²⁹⁶

Deze Zuid-Hollandse, maar ook andere Nederlandse musea – zoals het Afrikamuseum in Berg en Dal en het Tropenmuseum in Amsterdam – maken deel uit van de herijking die collectiebeheer momenteel ondergaat als gevolg van veranderende opvattingen over eigenaarschap in een postkoloniale wereld. Inmiddels vormt het Museum Volkenkunde samen met het Tropenmuseum en het Afrikamuseum het Nationaal Museum van Wereldculturen. In juli 2023 ging de Nederlandse regering akkoord met de teruggave van 478 voorwerpen uit de collectie van het Nationaal Museum van Wereldculturen en het Rijksmuseum, maar over de fossielen uit de Dubois-collectie in Naturalis is op het moment van schrijven nog geen besluit genomen.²⁹⁷

296 J. van Beurden, 'Ontzamelen en teruggeven. Over de toekomst van koloniale culturele objecten' *Museumpeil* 48 (2017) 20-22.

297 Raad voor Cultuur, 'Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht' (Den Haag 2020); 'Staat geeft 478 kunstwerken terug aan Indonesië en Sri Lanka', *NOS.nl* (geconsulteerd 17 juli 2023).

Conclusies

1. De Statenvergadering van Holland was in de vroegmoderne tijd bij uitstek de plek voor beleidsbepaling bij militaire kwesties, internationale betrekkingen en buiten-Europese aangelegenheden. Keuzes om over te gaan op de ondersteuning van op slavernij gebaseerde activiteiten werden vaak op het provinciale niveau beslecht. Daarin speelden Hollandse steden en de ridderschap een grote rol, maar ze konden niet om Amsterdam heen.
 - a. De Staten van Holland namen het voortouw bij het opstellen van het octrooi van de WIC. Ook de doorstart van de WIC in 1674 werd ontworpen door de Staten van Holland.
 - b. Het decentrale bestuur van de provincie gaf ruimte aan de raadpensionarissen om een belangrijke rol te spelen. De Hollandse raadpensionaris Johan de Witt gaf de herovering van de slavenforten in West-Afrika hoge prioriteit tijdens conflicten met de Engelsen. Pieter van Bleiswijk plooide de conflicten binnen Holland om de koloniale ambities niet in gevaar te brengen.
2. Vanaf het einde van de zestiende eeuw tot het einde van de negentiende eeuw nam het economische belang van de koloniën voor de Hollandse economie steeds verder toe. Holland was een draaischijf waarlangs goederen, kapitaal, arbeid en kennis tussen koloniën en de rest van Europa zich bewogen.
 - a. De economie van Holland was in de zeventiende eeuw nog niet afhankelijk van de koloniale productie. Andersom was Holland van groot belang voor de ontwikkeling van Europese plantagelandbouw in de Atlantische wereld. Tussen 1650 en 1675 was de Republiek de grootste slavenhandelaar in de Atlantische wereld. Hollandse havens waren binnen Nederland tot circa 1700 de belangrijkste vertrekpunten voor slavenschepen; daarna verschoof het zwaartepunt naar Zeeland.
 - b. Hollandse steden, zoals Dordrecht en Rotterdam, ontwikkelden in de zeventiende eeuw een verwerkende industrie die afhankelijk was van met slavernij geproduceerde goederen zoals suiker, tabak en katoen.

- c. In de achttiende eeuw was het economische belang van op slavernij gebaseerde handel en industrie aanzienlijk. Het plantagebezit door Hollanders nam vanaf de jaren 1680 toe en breidde zich in de achttiende eeuw verder uit.
 - d. In de negentiende eeuw kwam het belang van de koloniën voor de Hollandse economie tot een hoogtepunt. Door de afschaffing van de slavenhandel (1814) en de opkomst van het cultuurstelsel in Nederlands-Indië nam het belang van de Atlantische slavernij als inkomstenbron in de Hollandse economie af.
- 3. Holland werd in de zeventiende eeuw het politieke centrum voor Europese ondernemers en overheden met koloniale ambities.
 - a. De steun van burgers en de Staten van Holland werd aangezocht voor de koloniale projecten van andere Europese staten, zoals die van Zweden en Brandenburg.
 - b. Het splitsen van de provincie Holland in 1840 was een gevolg van de concentratie van financiële en politieke macht in dit gewest, deels opgebouwd dankzij koloniale uitbuiting.
- 4. De Staten van Holland liepen voorop in het verdedigen van koloniale belangen binnen de Staten-Generaal. Bovendien had Holland een doorslaggevende stem in het bepalen van de Atlantische militaire prioriteiten.
 - a. Tijdens slavenopstanden zoals in Berbice in 1763 pleitten de Staten voor extra militaire inzet om de plantages te behouden. Ook zorgden ze voor de financiële en logistieke ondersteuning van de strijd tegen de marrons.
- 5. Meer dan uit eerder onderzoek blijkt door analyse op provinciaal niveau dat Hollandse steden geïnteresseerd waren in activiteiten in West-Afrika. Met name zeer gedetailleerde kennis bij de stedelijke vertegenwoordigers in de Staten van Holland over de politieke situatie in Afrika geeft blijk van de nauwe betrokkenheid van de politici.

6. Het slaveneigendom had gedurende enkele eeuwen een cumulatief effect op de status, welvaart en privilege van de Zuid-Hollandse elite. Inkomsten uit plantages werden geïnvesteerd in verdere koloniale expansie, de bouw van buitenplaatsen (inclusief siertuinen) en de verwerkende industrie.
 - a. Stadsbesturen in Holland hadden een directe relatie met de koloniale wereld. Bestuurders die ervaring hadden opgedaan in de koloniën keerden vaak terug naar Holland, waar ze bijdroegen aan het openbaar bestuur.
 - b. De koloniale contacten droegen bij aan natuurhistorische, etnografische en kunstcollecties in Holland. Deels door het betrekken van objecten uit de koloniën en deels door koloniale winsten te investeren in schilderijen en andere objecten.
 - c. Buitenhuizen, inclusief siertuinen, werden aangelegd met koloniaal kapitaal en verfraaid met exotische flora en fauna.
7. Vanwege de grondwetswijzigingen van 1815, 1840 en 1848 zijn de bijdragen van Kamerleden verkozen door de Zuid-Hollandse kiesdistricten of Statenvergadering aan de Emancipatie-wetgeving formeel niet uit naam van de provincie gedaan. Desondanks blijkt uit de loopbanen van bestuurders en politici die hun machtsbasis in Zuid-Holland hadden, dat zij een belangrijke bijdrage leverden aan de totstandkoming en uitvoering van de Emancipatiewetgeving.
8. Raciaal denken bij Zuid-Hollandse politici en bestuurders zoals Elout van Soeterwoude, Gefken, Van Sypesteyn en Loudon zorgde voor het in stand houden van de koloniale hiërarchie en de uitbuiting van koloniale onderdanen. Het slavernijverleden werkt nog steeds door in de ongelijkheid die nazaten van zowel de slaafge-maakten als de contractarbeiders tot op de dag van vandaag treft in de Nederlandse samenleving.

Aanbevelingen

De familie en de stad waren de belangrijkste politiek-economische eenheden van de vroegmoderne tijd. Het is daarom goed dat deze eenheden tot nu toe vaak het uitgangspunt zijn voor historisch onderzoek naar de vervlechting van de Nederlandse en de koloniale geschiedenis. Zoals deze studie laat zien voegt een analyse op provinciaal niveau echter veel toe aan onze kennis over de werking van koloniale beleidsbepaling en machtsuitoefening. Het is te verwachten dat dit niet alleen voor de Staten van Holland geldt, maar ook voor Gelderland, Groningen, Overijssel, Friesland, Utrecht en uiteraard Zeeland.

Uit dit onderzoek blijkt dat de ridderschap een belangrijke rol speelde in de besluitvorming rond koloniale kwesties. Dit wekt de vraag op welke rol de adelstand in deze geschiedenis speelde. Het kapitaal uit de koloniën vloede terug naar Holland en werd gebruikt om traditionele vormen van gezag te verwerven, bijvoorbeeld door het kopen van adellijke titels. Er zijn bovendien voorbeelden van families die door overzees bestuur een titel probeerden te bemachtigen. Ook personen die in de tijd van Willem I (r. 1814-1840) tot de adelstand werden verheven, hadden vaak een koloniale carrière achter de rug. De betrokkenheid van de ridderschap bij koloniale expansie verdient een eigen onderzoek, evenals de betrokkenheid bij de koloniën van de nieuwe adel.

In de koloniale geschiedenis van Zuid-Holland is een belangrijke plaats weggelegd voor de geschiedenis van de buitenplaatsen en kastelen. De provincie kan de beheerders van dit gebouwde erfgoed aanmoedigen om de verbinding met de koloniale wereld te onderzoeken en onderdeel te maken van de erfgoedpresentatie.

Gezien de meerwaarde van het provinciale perspectief op de koloniale en slavernijgeschiedenis is het aan te bevelen om op het punt van historische data en analyse een samenwerking aan te gaan met de hedendaagse provincie Noord-Holland. Om dit te vergemakkelijken zou het goed zijn om de archieven van de Staten van Holland in het Nationaal Archief te digitaliseren. Ook kan gedacht worden aan een digitale onderzoekstool voor de resoluties van de Staten, analoog aan het huidige project van het Huygens Instituut (KNAW) om de resoluties van de Staten-Generaal toegankelijk te maken.

Uit eerder onderzoek naar De Nederlandsche Bank en nu ook uit het onderzoek naar Zuid-Holland blijkt dat er nog onvoldoende zicht is op de geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) en het cultuurstelsel. Het meenemen van de NHM in onderzoek naar koloniale betrokkenheid leidt ook tot onderzoek naar de samenhang binnen het koloniale rijk en bijvoorbeeld de geschiedenis van de contractarbeidermigratie.

Uit het onderzoek is gebleken dat er een duidelijke continuïteit bestond tussen de manier waarop de bestuurders in Holland dachten over de tot slaafgemaakten en de vrijgemaakten, en bij extensio ook over de contractanten uit Brits-Indië, China en Java. Kwesties rond de ontwikkeling van geracialiseerde burgerschapspraktijken na de slavernij verdienen een eigenstandig onderzoek. Deze burgerschapspraktijken en het daaraan ten grondslag liggende mensbeeld hebben een zichtbare maatschappelijke doorwerking tot ver na de afschaffing en de dekolonisatie.

Burgerinitiatieven voor herdenkingen en stadswandelingen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het publieke gesprek over het koloniale verleden. Ondersteuning van burgers en culturele instellingen die rond deze thema's actief zijn is aan te bevelen voor het creëren van breder maatschappelijk begrip voor de lange gezamenlijke geschiedenis van Holland en de koloniën.

In deze onderzoeksaanbevelingen staan telkens weer de activiteiten van koloniale bestuurders en ondernemers centraal. Dit is een begrijpelijke keuze, aangezien er duidelijkheid moet komen over de integratie van de Nederlandse elite met het koloniale project. Wat echter meer ruimte mag krijgen is het perspectief van degenen die, vaak ongewild, door deze activiteiten onderdeel werden van de Nederlandse geschiedenis. De archiefcollecties, archeologische bronnen en *oral history* bieden tal van aanknopingspunten om hun aandeel in deze geschiedenis te onderzoeken. Opleidingsprogramma's voor onderzoekers uit de voormalige koloniën kunnen het nieuwe perspectief op deze geschiedenis verder verrijken.

Het is aan te bevelen om naast nieuw en verder onderzoek ook kunstenaars en culturele makers te vragen om nieuwe beelden en verhalen te produceren die passen bij het completere verhaal over de wording van Holland. De teksten en schilderijen van de slaveneigenaren uit de achttiende eeuw reproduceren een beeld van de wereld dat om

tegenspraak vraagt, het liefst in de vorm van nieuwe teksten en verbeeldingen.

Dankwoord

We zijn er dankbaar voor dat de bereidheid groot is om mee te helpen met onderzoeksprojecten rond het koloniale en slavernijverleden. We hebben zeer behulpzame gesprekken mogen voeren met de begeleidingscommissie vanuit de Provincie Zuid-Holland, die meedachten over de afbakening van het project. De bijeenkomsten met de begeleidingscommissie onderstreepten voor ons ook de maatschappelijke relevantie van het onderzoek. Pauline Grim, Tim de Beer en Radhika Ramdayal zijn wij zeer erkentelijk voor het kritisch meelezen met de tekst. Bij het corrigeren van de voetnoten kregen we hulp van Joan Wiersma. Onze dank gaat uit naar Leiden University Press en Delta 3 voor de samenwerking om tot deze publicatie te komen, en specifiek naar Lilian Eefting voor de tekstredactie. Gelijktijdig met ons onderzoek naar het verleden van de provincie onderzocht Camilla de Koning de koloniale geschiedenis van Zuid-Hollandse buitenplaatsen. We bedanken haar voor het delen van haar inzichten uit dit onderzoek. Ook andere onderzoekers deelden hun inzichten en resultaten. Van Rowan van der Stelt over Dordrecht, Nancy Jouwe over Delft, Merel Blok over Schiedam en van Bob Benschop over Voorne ontvingen we zowel gepubliceerde als nog ongepubliceerde onderzoeken die ons beter inzicht verschaften in de koloniale geschiedenis van Zuid-Holland. We danken Alex van Stipriaan en Maurits Hassankhan voor hun commentaar op onze tekst en bevindingen en vooral hun aanmoediging om een ruimere blik te hebben op de Zuid-Hollandse betrokkenheid bij slavernij.

Delen van dit boek zijn gebaseerd op onderzoek dat financiering heeft ontvangen vanuit het Horizon 2020 onderzoek- en innovatieprogramma van de Europese Unie via Marie Skłodowska-Curie subsidieovereenkomstnummer 101025880 en financiering van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek via Rubicon subsidienummer 019.211SG.008.

Bijlage

Tabel 9: Zuid-Hollandse bewindhebbers van de WIC tussen 1621 en 1637.

Naam	Kamer	namens
Broeckhoven, Jacob van	Amsterdam	Leiden
Laet, Johannes de	Amsterdam	Leiden
Moerbergen, Willem van	Amsterdam	Leiden
Panhuijsen, Jehan	Amsterdam	Leiden
Beveren, Cornelis van	Op de Maze	Dordrecht
Francken, Roeloff	Op de Maze	Dordrecht
Haeghe, Dirck van der	Op de Maze	Dordrecht
Martens, Arendt	Op de Maze	Dordrecht
Mast, Johan van der	Op de Maze	Dordrecht
Nicolay, Cornelis	Op de Maze	Dordrecht
Pompé, Michiel	Op de Maze	Dordrecht
Rutgers, Wijnandt Jansz	Op de Maze	Dordrecht
Terensteijn, Cornelis van	Op de Maze	Dordrecht
Witt, Jacob de	Op de Maze	Dordrecht
Doublet, Philips	Op de Maze	Delft
Fockenstaert, Gerard	Op de Maze	Delft
Goes, Adriaen van der	Op de Maze	Delft
Graeff, Arendt Jacobsz van der	Op de Maze	Delft
Heuvel, Pieter Antheunisz van den	Op de Maze	Delft
Hoghenhoeck, Jacob	Op de Maze	Delft
Milligem, Hendrik van	Op de Maze	Delft
Pieterssons, Adriaen	Op de Maze	Delft
Schade, Willem	Op de Maze	Delft
Voocht, Johan de	Op de Maze	Delft
Driel, Cornelis Claesz	Op de Maze	Rotterdam
Dussen, Adriaen van der	Op de Maze	Rotterdam
Eck, Hendrick van	Op de Maze	Rotterdam
Hairwijck, Sarich	Op de Maze	Rotterdam

Naam	Kamer	namens
Nobel, Hendrick	Op de Maze	Rotterdam
Robberts, Johan	Op de Maze	Rotterdam
Varver, Thomas	Op de Maze	Rotterdam
Veen, Dirck Pietersz van	Op de Maze	Rotterdam
Velthuijsen, Jacob	Op de Maze	Rotterdam

Bron: De Laet, Iaerlijckx Verhael, [31-34].

Literatuur

- Adams, J., *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca 2005).
- Alexander, A., 'Shipboard Slave Uprisings on the Malagasy Coast: The "Meermin" (1766) and "De Zon" (1775)', *Kronos* 33 (2007) 84–111.
- Antunes, C.A.P., 'From Binary Narratives to Diversified Tales: Changing the paradigm in the study of Dutch colonial participation', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131:3 (2018) 393–407.
- Antunes C., en R. Negrón, 'The Dutch Republic and the Spanish Slave Trade, 1580-1690', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19:2 (2022) 17–44.
- Baakman, E., *Atlantic advices: the Atlantic world in the Dutch periodical press, ca 1635-1795* (Dissertatie Universiteit Leiden 2023).
- Baay, R., *Daar werd wat gruwelijks verricht: slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015).
- Berg, J.Th.J., *De toegang tot het Binnenhof: de maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp 1983).
- Beurden, J. van, 'Decolonisation and colonial collections. An unresolved conflict', *BMGN – Low Countries Historical Review* 133:2 (2018) 66–78.
- , 'Ontzamelen en teruggeven. Over de toekomst van koloniale culturele objecten', *Museumpeil* 48 (2017) 20–22.
- Bick, A., *Governing the Free Sea: The Dutch West India Company and Commercial Politics, 1618-1645* (Dissertation Princeton University 2012).
- Blakely, A., *Blacks in the Dutch World: The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. (Bloomington 1993).
- Blok, M., 'Schiedam en het Atlantische Slavernijverleden', *Schiedams Historisch Jaarboek* (Schiedam 2020) 16–37.
- Blussé, L., 'Koning Willem I en de schepping van de koloniale staat', in: I. de Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 145–172.
- Boezeman, J.W., *Geraffineerd Dordrecht: Het koloniale en slavernijverleden van de oudste stad van Holland* (Dordrecht 2023).
- Brahm F. en E. Rosenhaft (eds.), *Slavery hinterland: transatlantic slavery and continental Europe, 1680-1850* (Woodbridge 2016).
- Brandon, P., *War, capital and the Dutch state 1588-1795* (Leiden 2015).
- Brandon P., en U. Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16:2 (2019) 5–46.

- Brandon, P., G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (eds.), *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020).
- Breman, J., *Koloniaal profijt van onvrije arbeid: Het Preanger stelsel van gedwongen koffieteelt op Java, 1720-1870* (Amsterdam 2010).
- Bruin, G. de, 'De soevereiniteit in de Republiek: Een machtsprobleem', *BMGN - Low Countries Historical Review* 94:1 (1979) 27-40.
- , *Geheimhouding en verraad: De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage 1991).
- Bruijn, J.R., F.S. Gaastra en I. Schöffner, *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* (Den Haag 1987).
- Captain, E., G. Oostindie en V. Smeulders (eds.), *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad* (Den Haag (Amsterdam 2022).
- Clemente, A., 'Unsuccessful chartered company projects in an eighteenth-century semi-periphery: the Kingdom of Naples and unfeasible mercantilism', in: D. Andreozzi (ed.), *Mediterranean doubts: Trading Companies, Conflicts and Strategies in the Global Spaces* (Palermo 2017) 45–64.
- Combrink, T., 'Rhine Trade in Slave-Based Commodities in the Eighteenth Century', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19 (2022) 95–120.
- Combrink T. en M. van Rossum, 'Introduction: the impact of slavery on Europe – reopening a debate', *Slavery & Abolition* 42:1 (2021) 1–14.
- Deseure, B. en D. Smit, 'Pre-Revolutionary Provinces in a Post-Napoleonic State. Piecing Together the United Kingdom of the Netherlands, 1813-1815', *BMGN – Low Countries Historical Review* 133:3 (2018) 98–121.
- Dijk, W.O., 'Dutch VOC Trade in Asian Slaves', (2019) <https://hdl.handle.net/10622/HoVTDL>, IISH Data Collection.
- Doedens, A. et al., *Autoriteit en strijd: elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981).
- Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië: ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Zutphen 2013).
- Dongen, A. van, en L. van der Linde, 'A never-ending story. Colonial collections in Rotterdam', in: G. Oostindie (eds.), *Colonialism and Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden 2021) 171-188.
- Dragtenstein, F., *Van Elmina naar Paramaribo: De slavenhaler* (Zutphen 2017).
- , 'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers'. *Marronage en koloniaal beleid in Suriname, 1667-1768* (Utrecht 2002).
- Dunlop, H., *Bronnen tot de Geschiedenis van de Oostindische Compagnie in Perzië, 1611-1638* (Den Haag 1930).
- Edmundson, G., 'The Dutch in Western Guiana', *The English Historical Review* XVI (1901)

- Essed, H.A.M., *De Binnenlandse Oorlog in Suriname, 1682-1793* (Paramaribo 1984).
- Ekama, K., 'Courting Conflict: Managing Dutch East and West India Company disputes in the Dutch Republic' (Dissertatie Universiteit Leiden 2018).
- Elias, J.E. en W.R. Veder, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795* (Amsterdam 1963).
- Emmanuel, I.S., *Seventeenth-century Brazilian Jewry: a critical review* (Cincinnati 1962).
- Evans C., en G. Rydén, 'Voyage Iron': An Atlantic Slave Trade Currency, Its European Origins, and West African Impact', *Past & Present* 239:1 (2018) 41–70.
- Euwens, P.A., *Gedenboek Nederland-Curaçao 1634-1934* (Amsterdam 1934).
- Falconbridge, A., *An account of the slave trade on the coast of Africa* (London 1788).
- Fasseur, C. *De Indologen. Ambtenaren voor de Oost 1625-1950* (Amsterdam 2004).
- Fatah-Black, K.J., *White lies and black markets: Evading metropolitan authority in colonial Suriname, 1650-1800* (Leiden en Boston 2015).
- , F. Ribeiro da Silva en J. Svalastog, 'A researchers perspective on the advances and challenges in slave trade research since the publication of the second Slave Trade Database', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 34:2 (2015) 98–101.
- , 'Scheepsbouw en reparatie in achttiende-eeuws Suriname', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 36:2 (2017) 68–87.
- , M. de Windt, 'De ontbrekende schakels tussen compagnie en consumptie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131:3 (2018) 475–499.
- , *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019).
- , 'The emancipating subject in the global empire of Oranje-Nassau', in: T. van Leeuwen, A. Stofberg en M. Glegg (eds.), *The Golden Coach: from Amsterdam's gift to national symbol* (Amsterdam 2021) 126–135.
- , L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de Keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden: Leiden University Press, 2022).
- , Lezing 'Het koloniale verleden en Buitenplaats Berbice', 22 juni 2022 te Voorschoten.
- Françozo, M., 'Global Connections: Johan Maurits of Nassa-Siegen's Collection of Curiosities', in: M. van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (New York 2014) 105–23.
- Fruin, R., *Geschiedenis Der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1901).
- , *Brieven van Johan de Witt*, (Amsterdam 1906).
- Gaastra, F., *De Geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2007).
- Gaay Fortman, B., 'Suriname op den drempel van de afschaffing der slavernij', *De West-Indische gids* 12:13 (1930-1931) 401–422.
- , 'De West-Indische Maatschappij', *De West-Indische Gids* 11 (1929/1930) 307–315.

- Geelen, A., 'Verzet tegen slavernij onder de VOC' in P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (eds.), *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020) 217–224.
- Gehring, C. (ed.), *Curacao Papers 1640-1665 Transcription* (Albany 2011).
- Gevers Deynoot, W.Th., *Aanteekeningen op eene reis door de Vereenigde Staten van Noord Amerika en Canada, in 1859* ('s-Gravenhage 1860).
- Gietman, C., et al. (eds.), *Huis en habitus: over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (Hilversum 2017).
- Goslinga, C., *The Dutch in the Caribbean and the Wild Coast, 1580-1680* (Assen 1971).
- Gottmann F. en P. Stern, 'Crossing Companies', *Journal of World History* 31:3 (2020) 477–88.
- Goudeau, J.P.M., *Cats'huys: tussen schrale duinen en geurige kruiden* (Den Haag, Ministerie van Algemene Zaken 1987).
- Graaf, T. de, *Voor handel en maatschappij : geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964* (Amsterdam 2012).
- Graham A., en J. Kamp. 'Exploiting the Urban System? The Frictions of Military Finance and Diplomacy in the Dutch Republic, 1688–1714', *Journal of Early Modern History* 26:5 (2021) 377–402.
- Groen, P., en M. Loderichs, 'Terugkeer naar de Indonesische archipel 1816-1830', in: P. Groen en A. van Dissel (eds.), *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010* (Amsterdam 2021) 27–60.
- Groen, P. en A. van Dissel, 'Nederlands militair optreden in Suriname en de Antillen 1816-1940', in: idem, *Krijgsgeweld en kolonie*, 387–424.
- Groen van Prinsterer, G. van, et al., *Briefwisseling, 3e dl.: 1848-1866* ('s-Gravenhage 1949).
- Groen van Prinsterer, G. van, et al., *Briefwisseling, 5e dl.: 1827-1869* ('s-Gravenhage 1980).
- Groenveld, S., *Unie-Bestand-Vrede: Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 2009).
- , 'De institutionele en politieke context', in: J.T. Schmidt et al. (eds.), *Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal* (Hilversum 1996).
- Groesen, M. van, 'Gonsalves Paes de Azevedo, Anna (ca. 1612-1674)', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Paes>
- Guadeloupe, F., P.T. van de Laar en L. van der Linden, *Rotterdam, een post-koloniale stad in beweging* (Amsterdam 2020).
- Hall, C. et al. (eds.), *Legacies of British slave-ownership: colonial slavery and the formation of Victorian Britain* (Cambridge 2016).
- Harper, M. (ed.), *Emigrant homecomings: the return movement of emigrants, 1600-2000* (Manchester en New York 2005).
- Hartman, S., *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*

- (New York 1997).
- Hartsinck, J.J., *Beschryving van Guiana, of de Wildekust in Zuid-America* (Amsterdam: Gerrit Tielenburg 1770).
- Hassankhan, M., 'The Indian Indentured Experience in Suriname: Control, Accommodation and Resistance 1873–1916', in: M. Hassankhan, B.V. Lal en D. Munro (eds.), *Resistance and Indian Indenture Experience: Comparative perspectives* (Delhi 2014).
- Hassankhan, M.S. L. Roopnarine en H. Ramsoedh. *The Legacy of Indian Indenture: Historical and Contemporary Aspects of Migration and Diaspora* (Abingdon 2016).
- Hassankhan, M. et al. (eds.), *Social and Cultural Dimensions of Indian Indentured Labour and Its Diaspora: Past and Present* (London 2017).
- Heijer, H. den, *De Geschiedenis van de WIC* (Zutphen: Walburg Pers, 2002).
- Heijmans, E., *The Agency of Empire: Connections and Strategies in French Overseas Expansion (1686-1746)* (Leiden 2019).
- Heniger, H.J., *Adriaan van Reede Tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus: A Contribution to the History of Dutch Colonial Botany* (Rotterdam 1986).
- Hoboken, W.J. van, *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (Amsterdam 1955).
- Hoefte, R., *In place of slavery: a social history of British Indian and Javanese laborers in Suriname* (Gainesville 1998).
- Hoogbergen, W., 'Aluku', *Nieuwe West-Indische Gids* 63:3-4 (1989) 175-198.
- l'Honoré Naber, S.P., 'Het dagboek van Hendrik Haecxs, lid van den hoogen raad van Brazilië (1645–1654)', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap Utrecht* 46:1 (1925).
- Horst, W. van der, *400 jaar Westelijke Eilanden* (Amsterdam 2016).
- Hulsman, L., *Nederlands Amazonia: handel met indianen tussen 1580 en 1680* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009).
- Hyrum Svensli, F., '“Evil Disposed Netherlanders”: The Dutch West India Company's Opposition to Danish Activity on the Gold Coast, 1657–1662', *Itinerario* 42:3 (2018) 326–350.
- Israel, J.I., *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2008).
- Jagt, H. van der, *Engelen uit Europa: A.W.F. Idenburg en de moraal van het Nederlands imperialisme* (Amsterdam 2022).
- Jameson, J.F., *Willem Usselinx: Founder of the Dutch and Swedish West India Companies* (New York en Londen 1887).
- Janse, M., *De afschaffers: Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007).
- Janssen, G.H., 'Patronage en corruptie: publieke en private rollen van een stadhouder in de Republiek', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History* 2:4

- (2005) 47–67.
- Jong, J. de, 'Gezag, macht en prestige. Het ontslag van James Loudon als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1874 in het perspectief van de veranderende politieke cultuur', *BMGN – Low Countries Historical Review* 113:2 (1998) 177–201.
- , *Van batig slot naar ereschuld: een onderzoek naar de ideeën over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië in de negentiende eeuw* (Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen 1982).
- Jouwe, N., M. Kuipers en R. Raben (eds.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen: Walburg Pers 2021).
- Jouwe, N., G. Verhoeven en I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (2023).
- Kardux, J., 'Review: Dutch Cities in Global Slavery', *New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids* 96:3–4 (2022) 332–338.
- Kars, M., *Bloed in de rivier: Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 2021).
- Kerkhoffs, T., 'Changing Perceptions of Corruption in the Netherlands: From Early Modern Pluralism to Modern Coherence', *Journal of Modern European History* 11:1 (2013) 88–108.
- Kesler, C.K. 'Een conflict tusschen Amsterdam en de Staten-Generaal over Suriname in 1774 en '75', *De West-Indische Gids* 9 (1927).
- Klooster, W., 'Curaçao as a Transit Center to the Spanish Main and the French West Indies', in: J.V. Roitman en G. J. Oostindie (eds.), *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800* (Leiden 2014) 23–51.
- , *The Dutch Moment: War, Trade, and Settlement in the seventeenth-century Atlantic world* (Leiden 2016).
- Klinkers, E., *Op hoop van vrijheid: van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830-1880*. vol. 18. Bronnen voor de studie van Afro-Suriname. (Utrecht 1997).
- Knevel, P., *Het Haagse bureau: Zeventiende-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001).
- Kok, G. de, *Walcherse ketens: de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020).
- , 'Rotterdam's Colonial Connections: Shipping and Trade, Industry and Finance', in: G. Oostindie, *Colonialism And Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden 2021) 35–67.
- Koning, C. de, 'Huis, tuin en kolonie: de koloniale aspecten van landgoederen en buitenplaatsen' *Geschiedenis van Zuid-Holland.nl* (online geconsulteerd 18 juli 2023).
- Konings, P. et al., 'Exploring Slave Trade in Asia : First Steps towards an International Database'. *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 20:1 (2023) 153–172.

- Kooijmans, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2016).
- Kort, J.W. de, en A.E. Kattenberg, *Landgoed Zorgvliet, Catshuis, gemeente Den Haag; een archeologisch onderzoek* (Den Haag 2001).
- Kuitenbrouwer, M., *The Netherlands rise of modern imperialism: colonies and foreign policy, 1870-1902* (New York 1991).
- Kuitenbrouwer, M., 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *BMGN – Low Countries Historical Review* 93:1 (1978) 69-100.
- Kurrupath, M., *Staging Asia: The Dutch East India Company and the Amsterdam Theatre* (Leiden 2017).
- Laet, J. de, *Historie ofte Iaerlijck verhael van de verrichtinghen der Geotroyeerde West-Indische compagnie, zedert haer begin, tot het eynde van't jaer seshien-hondert ses-en-dertich. Begrepen in derthien boecken, ende met verscheyden koperen platen verciert* (Leiden 1644).
- Lauret, L., 'De Nederlandse politiek en slavernij in de negentiende eeuw', in: R.M. Allen et al. (eds.), *Staat & slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 133-143.
- , *Regentenwerk. Vergaderen in de Staten-Generaal en de Tweede Kamer 1750-1850* (Amsterdam 2020).
- Lehmann, K., *Catshuis. Gemeente Den Haag. Inventariserend veldonderzoek-boring (verkenkende en karterende fase)* (Den Haag 2018).
- Lenders, M., *Strijders voor het lam: Leven en werk van Herrnhutter broeders en -zusters in Suriname, 1735-1900* (Leiden 1996).
- Lintum, C. te, 'De Kamer Der West-Indische Compagnie te Delft', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 63 (1910) 93-108.
- Loudon, J. et al., *Eer en fortuin: leven in Nederland en Indië 1824-1900: autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon* (Amsterdam 2003).
- Liu, Y., *The Dutch East India Company's tea trade with China, 1757-1781* (Leiden 2006).
- Marzagalli, S., 'The French Atlantic and the Dutch, Late Seventeenth-Late Eighteenth Century', in: J.V. Roitman en G.J. Oostindie, *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800* (Leiden 2014) 103-118.
- Mbeki, L., en M. van Rossum, 'Private slave trade in the Dutch Indian Ocean world: a study into the networks and backgrounds of the slavers and the enslaved in South Asia and South Africa', *Slavery & Abolition* 38:1 (2017) 95-116.
- McCants, A., 'Poor Consumers as Global Consumers: The Diffusion of Tea and Coffee Drinking in the Eighteenth Century', *The Economic History Review* 61:1 (2008) 172-200.
- McIntyre, J., "Mijn naam het Moortjen is': over de aanwezigheid van jonge zwarte

- bedienden in de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst', in: A. Bijnaar (ed.) *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu* (Amsterdam 2010) 146–160.
- Meiboom, W.E., *Inventaris van het archief van Pieter van Bleiswijk, 1772-1787* (Den Haag 1982).
- Meer, S. de, 'Dordtenaren overzee', in: K. Sigmond en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013) 37–51.
- Meuwese, M., *Brothers in Arms, Partners in Trade: Dutch-Indigenous Alliances in the Atlantic World, 1595-1674* (Leiden en Boston 2012).
- Miranda, B., *Gente de guerra. Origem, cotidiano e resistência dos soldados do exército da Companhia das Índias Ocidentais no Brasil, 1630-1654* (Recife 2014).
- Modest, W. en S. Schoonderwoerd (eds.), *Woorden doen ertoe: een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector. Work in progress* (Amsterdam 2018).
- Mol, J. de, 'Too big to fail: Bailing out de Berbice company' (Research-masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden 2020).
- Molhuysen P.C., en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, deel II* (Leiden 1912).
- Multatuli en G. Stuiveling, *Volledige werken. Deel 14. Brieven en documenten uit de jaren 1870-1871* (Amsterdam 1982).
- Muurling, S., 'Een schatkamer in Europa: Koffie, thee en porselein in de Hollandse materiële cultuur', *Holland. Historisch Tijdschrift* 43:3 (2011) 212–222.
- Negrón, R., 'Het "Coymans Asiento" en de Spaanse slavenhandel', in: L. Heerma van Voss, N. Bouras, M. 't Hart, M. van der Heijden, en L. Lucassen (eds.) *Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam: Ambo Anthos, 2022) 277–282.
- Netscher, P.M., *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary, en Berbice van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* (Den Haag: Martinus Nijhof 1888).
- Nierop, H.F.K. van, *Van ridders tot regenten: De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1990).
- Nimako, K., M. Delea en M. Esajas, *Waarom vrijheid niet kon wachten. Het parlementair debat rondom de afschaffing van de slavernij* (Onderzoeksrapport november 2020).
- Noorlander, D., *For God and Mammon: The Reformed Church and the Dutch West India Company in the Atlantic World, 1621-1674* (Dissertation Georgetown University 2011).
- , *Heaven's Wrath: The Protestant Reformation and the Dutch West India Company in the Atlantic World* (Ithaca 2019).
- Odegard, E., 'The sixth admiralty: The Dutch East India Company and the military revolution at sea, c. 1639–1667', *International Journal of Maritime History* 26:4 (2014) 669–684.
- , 'Designing a New Fort on the Gold Coast: Johan Fredrik Trenks, the WIC, and the New Fort at Takoradi, 1774–1791', *Itinerario* 40:3 (2016) 523–47.

- , 'Recapitalization or Reform? The Bankruptcy of the First Dutch West India Company and the Formation of the Second West India Company, 1674', *Itinerario* 43:1 (2019) 88–106.
- , "Slaafhaalders' op Oostenburg", in: P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (eds.), *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020) 97–103.
- , C. Monteiro, 'Slavery at the Court of the 'Humanist Prince'. Reexamining Johan Maurits van Nassau-Siegen and his role in slavery, slave trade and slave-smuggling in Dutch Brazil', *Journal of Early American History* 10 (2020) 3–32.
- , *Patronage, Patrimonialism, and Governors' Careers in the Dutch Chartered Companies, 1630–1681* (Leiden 2022).
- , *Graaf en gouverneur: Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644* (Zutphen 2022).
- Oettinger, J.P., *A German Barber-Surgeon in the Atlantic Slave Trade: The Seventeenth-Century Journal of Johann Peter Oettinger*, trans. C. Koslofsky and R. Zaugg (Charlottesville 2020).
- Oostindie, G., 'Explaining Dutch Abolition', in: idem (ed.), *Fifty Years Later: Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden 1995) 1–23.
- , 'De koning en de Caraïben', in: I. de Haan, P. den Hoed en H. te Velde (eds.), *Een nieuwe staat. Het begin van het koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 173–182.
- , J.V. Roitman (eds.), *Dutch Atlantic Connections: Linking Empires, Bridging Borders* (Leiden 2014).
- , K.J. Fatah-Black, *Sporen van Slavernij in Leiden* (Leiden 2017).
- (ed), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020).
- Ormrod, D., 'The demise of regulated trading in England: the case of the Merchant Adventurers, 1650–1730', in: C. Lesger en L. Noordegraaf (eds.), *Entrepreneurs and Entrepreneurship in Early Modern Times. Merchants and industrialists within the orbit of the Dutch staplemarket* (Amsterdam 1996) 253–68.
- Panhuysen, L., *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005).
- Pearson, M.N., 'Merchants and State', in: J.D. Tracy (ed.), *The Political Economy of Merchant Empires* (Cambridge 1991).
- Poelwijk, A.H., 'In Dienste Vant Suyckerbacken': *De Amsterdamse Suikernijverheid En Haar Ondernemers, 1580-1630* (Hilversum 2003).
- Ponte, M., "Al de swarten die hier ter stede comen.' Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 15 (2019) 33–62.
- Postma, J., *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (Cambridge 1990).
- Ramackers, S., 'Van lakens naar slavernij. Het ondernemerschap van de Leidse

- lakenhandelaar Daniël van Eijs tussen 1725 en 1739' (BA-eindwerkstuk Universiteit Leiden 2021).
- Ramsoedh, H., *Surinaams onbegen: een sociale en politieke geschiedenis van Suriname, 1865-2015* (Hilversum 2018).
- Ratelband, K., *Reizen naar West-Afrika van Pieter van den Broecke, 1605-1614* (Den Haag 1950).
- , *De Westafrikaanse reis van Piet Heyn, 1624-1625* (Zutphen 2006).
- , R. Baesjou, *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650: Angola, Kongo en São Tomé* (Zutphen 2000).
- Renkema, W.E., *Een leven in de West. Van Raders en zijn werkzaamheden op Curaçao* (Leiden 2009).
- Rees, O. van, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, vol. II (Utrecht 1868).
- Ribeiro da Silva, F., *Dutch and Portuguese in Western Africa. Empires, Merchants and the Atlantic System, 1580-1674*, 22 (Leiden 2011).
- Riel, H. van, *Geschiedenis der Provinciale Staten van Zuid-Holland, 1850-1914* ('s-Gravenhage 1979).
- Roessingh, H.K., *Inlandse Tabak: Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland* (Zutphen 1976).
- Roon, G. van, *Macht en gewoonte in het Delftse stadsbestuur, 1672-1702* (Dissertatie Universiteit Leiden 2014).
- Rooy, P. de, *Een revolutie die voorbij ging: Domela Nieuwenhuis en het Palingoproer* (Bussum 1971).
- Rossem, M. van en K. Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 9:1 (2012) 3–29.
- , *Kleurrijke Tragiek: De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015).
- , 'The Carceral Colony: Colonial Exploitation, Coercion, and Control in the Dutch East Indies, 1810s–1940s', *International review of social history* 63 (2018) 65–88.
- , et al., 'Towards a global perspective on early modern slave trade: prices of the enslaved in the Indian Ocean, Indonesian Archipelago and Atlantic worlds', *Journal of Global History* 17:1 (2022) 42–68.
- Sagittarius, *Parlementaire portretten: de aftredende helft van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Amsterdam 1869).
- Samson, P.A. 'Koninklijke Besluiten in Suriname' *West-Indische Gids* 31 (1951) 129–142.
- Savornin Lohman, W.H. de, 'Elout van Soeterwoude, Jkhr. Pieter Jacob' *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 1* (Leiden 1911).
- Schalkwijk, F.G., 'Opleiding en uitzending van ambtenaren naar Ned. West-Indië (Suriname, Curaçao) en hun werkkring aldaar', *Indologenblad: orgaan van de Indologen-Vereeniging* 5 (1930) 557–566.

- Scheffer C., en E. Fischer (eds.), *Begeerlijk Berbice: de buitenplaats en haar bewoners* (Voorschoten 2014).
- Schreuder, E., *Cupido en Sideron: twee Moren aan het hof van Oranje* (Amsterdam 2017).
- Shumway, R., *The Fante and the Transatlantic Slave Trade* (Rochester 2011).
- Sens, A., *De kolonieman. Johannes van den Bosch (1780-1844) volksverheffer in naam van de koning* (Amsterdam 2019).
- Sigmond K. en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013).
- , 'De Dordtse Kamer op de Maze van de West-Indische Compagnie', in: K. Sigmond en S. de Meer (eds.), *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht, 17de-19de eeuw* (Dordrecht 2013) 52-61.
- Sikkens-de Zwaan, 'Magdalena Poulle (1632-1699): a Dutch lady in a circle of botanical collectors', *Garden History* 30:3 (2002) 206-220.
- Siwpersad, J., *De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij, 1833-1863* (Groningen 1979).
- Smeulders V. en O. ten Hove, 'Van Elisabeth Samson tot jonkheer Cornelis Ascianus van Sypesteyn: De vele opmerkelijke verbanden tussen Den Haag en slavernij', *Holland. Historisch Tijdschrift* 46:1 (2014) 2-10.
- Smidt, J.T. de, et al. (eds.), *Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal* (Hilversum 1996).
- Smit, D., *Het belang van het Binnenhof: twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering* (Amsterdam 2015).
- Stipriaan, A. van, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom 2020).
- , 'Rotterdam and Transatlantic Slavery', in: G.J. Oostindie (ed.), *Colonialism And Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden 2021) 68-110.
- Sypesteyn, C.A., van, 'Afschaffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische koloniën' *De Economist* (1866).
- Sysling, F. en C. Drieënhuizen, 'De Javamens in koloniale en postkoloniale tijden', 1:1 *Wonderkamer* (2020) 70-71.
- Tendeloo, H.J.E., 'De opleiding der Europeesche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Ned.-Indië' *Indische Gids* (1893) deel 2, p. 2053-2090.
- Thomassen, Th., *Instrumenten van de macht: De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009).
- Thornton, J.H., *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1800* (Cambridge 1998).
- Thornton, J.H., 'The Kingdom of Kongo and the Thirty Years' War', *Journal of World History* 27:2 (2016) 189-213.
- Tol, J.J.S. van den, *Lobbying in Company: Economic Interests and Political Decision Making in the History of Dutch Brazil, 1621-1656* (Leiden 2020).

- , 'Particuliere belangen bij slavernijpolitiek en koloniale expansiepolitiek', in: R.M. Allen, et al. (eds.), *Staat & Slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 359–365.
- Touwen Bouwsma, E., 'De handel in koloniale waren: Zwolle als doorvoerhaven van overzeese producten', in: M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen (eds.), *Overijssel en Slavernij* (Zwolle 2023) 108–113.
- Tromp, H., 'Zorgvliet of het Catshuis te Den Haag', in: J. Stöver, et al. (eds.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen 2000) 233–238.
- Truxes, T.M., 'Dutch-Irish Cooperation in the Mid-Eighteenth-Century Wartime Atlantic', *Early American Studies* 10:2 (2012) 302–334.
- Ulväng, M., 'Tea, coffee or printed cotton? Farm households' consumption of goods in Northern Sweden, 1760–1820', *History of Retailing and Consumption* 7:2 (2021) 137–161.
- Valk, H. de, "De Kleine en de Grote Zaal". Een korte biografische verkenning naar de relatie tussen het provinciale en het landelijke niveau in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: I. Nijenhuis, et al. (eds.), *De eeuw met de zeven pijlen. Het gewest in het landelijk bestuur* (Den Haag 2010) 165–182.
- Van boerderij tot Catshuis. Waarnemingen en opgravingen bij de renovatie van het Catshuis in Den Haag, 2002-2003. Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer, rapport 0503.
- Veenendaal, A.J., *De Briefwisseling Anthonie Heinsius 1702-1720*, RGP Grote Serie 158 ('s-Gravenhage 1976).
- Venema, J., *Kiliaen van Rensselaer 1586-1643: Designing a New World* (Hilversum 2010).
- Verhoeven, G., *De derde stad van Holland: De geschiedenis van Delft tot 1795* (Zwolle 2015).
- Vink, S., 'Leiden en de Oude West-Indische Compagnie, 1621-1674' (Research-masterscriptie Geschiedenis Universiteit Leiden 2022).
- Vliet, A.P. van, "'Sijt Ghekommandeert Te Zeijlen Na de Kust van Ghenee': Expeditionair optreden op de kust van West-Afrika, 1664-1665', in: V. Enthoven, H. den Heijer en H. Jordaan (eds.), *Geweld in de West* (Leiden 2013) 252–265.
- Vries J., en A. van der Woude, *The First Modern Economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy* (Cambridge 1997).
- Vries, A. de, et al., *Duivenvoorde: bewoners, landgoed, kasteel, interieur en collectie* (Zwolle 2010).
- Weststeijn, A., 'Slavernij van overheidswege: de Staten-Generaal tussen 1581-1796', in: R.M. Allen, et al. (eds.), *Staat & Slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 333–343.
- Wilson P.H. en M. Klerk, 'The business of war untangled: Cities as fiscal-military hubs in Europe (1530s–1860s)', *War in History* 29:1 (2022) 80–103.
- Winter, J.M. van, 'De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij', *New West Indian Guide* 34 (1952) 61–90.

- Wirta, K.H., *Early Modern Overseas Trade and Entrepreneurship: Nordic Trading Companies in the Seventeenth Century* (New York 2020).
- Witteveen, M., *Reinier Pauw en Amsterdam: De macht van een man en een stad* (Amsterdam 2022).
- Wolbers, J., *Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam 1861).
- Yarak, L., 'Creative and Expedient Misunderstandings': Elmina-Dutch Relations in the 19th Century', in: J. Kwadso Osei-Tuti (ed.), *Forts, Castles and Society in West Africa* 7 (Leiden 2018) 72–91.
- Zanden, J.L. en A. van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkelingen* (Amsterdam 2000).
- Zwart, P. de, D. Gallardo-Albarrán en A. Rijpma, 'The Demographic Effects of Colonialism: Forced Labor and Mortality in Java, 1834–1879', *The Journal of Economic History* 82:1 (2022) 211–249.

Index

Dit register verwijst naar personen, geografische plaatsen en instellingen zoals compagnieën, universiteiten en musea. De plantages staan onder 'plantages'. Schepen, waaronder slavenschepen, staan onder 'schepen'. Personen staan op achternaam, met uitzondering van vorsten en stadhouders.

- Abbas I, sjah van Perzië 55
Acrosan, obirempon 52-54
Adrichem, Claas Adriaansz van 25
Aerssen van Sommelsdijck,
 Cornelis van 73
Afrikamuseum 173
Akara 75
Alkmaar 20, 35
Alphen aan de Rijn 109
Alphen, Cornelis van 116
Aluku 74-75, 79, 83-84
Amazone 14
Amsterdam 9, 13, 16, 19-21, 25-26,
 28-29, 34, 36, 38-39, 44-45,
 52-53, 60, 63, 66-67, 72-74, 79,
 90-91, 93, 96, 102-103, 107,
 110-111, 124-127, 173, 175, 185
Angola 54, 70, 83-84
Anna Paulowna 118
Anna van Hannover 74
Antigua 81
Antillen 123, 126, 128, 131, 133-135,
 145, 159, 167
Antwerpen 24, 26, 38, 124
Ardra 85
Arymowacca 55
Atjeh 140-141, 157, 159
BAC, zie *Brandenburgisch-
 Afrikanische Compagnie*
Bahia 55, 68, 83-84
Banda 46
Banteng 46
Barbados 47, 81, 98
Bataafse Republiek 129
Batavia 28, 42, 46, 86, 90-91,
 99-100, 116, 168-169
Baud, J.C. 136, 147, 151
Beaumont, Simon van 66
Beck, Matthias 96
Beg, Moussa 55, 59
Begram, Warnardus C.M. 133
Belle, Josua van 49
Belle, Pieter van 49-50
Benin 85
Bentinck, Hans Willem 117,
 119-120
Bentinck, Willem (1704-1774) 77,
 117
Berbice 75-80, 109, 114-115, 176
Berbice, Huis 109-115
Beveren, Cornelis van 22-23, 185
Bicker-de Graeff, Agneta 111
Bicker, Johan Gerritsz 111
Bicker, Wendela 111, 115
Biekman, Barryl 9
Birma 117
Binnenhof 19, 54-55, 59, 66, 68,
 82, 135, 153

- Blackenheym, D. 134
 Bleiswijk, Pieter van 21, 175
 Blom, F.W.C. 133, 165
 Blussé van Oud-Alblas, Pieter 133
 Boerhaave, Herman 108
 Boers, George P.W. 162
 Bomba Swaen 97
 Bonaire 95, 132, 134
 Boni 75, 79
 Bordeaux 102
 Bosch, Johannes van 126, 135n
 Brandenburgisch-Afrikanische
 Compagnie 48
 Brauw, Willem M. de 133
 Brazilië 14, 39-40, 55-58, 6-63,
 66-73, 83-85, 100, 107, 112, 171
 Breda 65, 109
 Breidel, Sidney 9
 Brits-Guiana 152
 Brits-Indië 8, 14, 127, 149, 180
 Broecke, Pieter van den 42-43, 45
 Broeckhoven, Jacob van 35, 38, 43
 Brouck, Ernestus van den 116
 Brussel 24
 Bruijning, Albert Fransz 35, 185
 Buchanan, Sir Andrew 152
 Buitenplaatsen 108-110
 Burgh, Albert Coenraadsz 39-40,
 70
 Cabeliau, Abraham 55
 Calabar 85
 Cameren, Jan van den 35, 71, 185
 Canarische eilanden 24
 Carapeba, Domingues Fernandes
 58
 Cats, Elisabeth 117
 Cats, Jacob 65-69, 71, 116-120
 Catshuis 65, 109, 116-120
 Cayariwara 55
 Cayenne 146
 Castro, Miguel de 54, 57, 59, 82
 China 8, 14, 124, 127, 180
 Claessen, Jan, zie *Acrosan*
 Clarke, Gedney 77
 Clifford Kocq, Pieter Hendriksz
 108
 Cochin 28
 Coenraadsburg, fort 40, 52
 Cohen, S.J. 134
 Colin Campbell Dent & Co, firma
 104
 Columbia 126
 Commenda 162
 Commewijne 74, 128
 Compagnie van Verre 60
 Coopstad & Rochussen, firma
 87-89, 92-93, 97
 Cornelissen, Pieter 25
 Cornets de Groot, J.P. 147
 Court van der Voort, Pieter de la
 112-113
 Court, Pieter de la 112
 Coymans, Balthasar 46, 49
 Coymans, Joan 46
 Christelijke Vrienden 137, 139, 143
 Cuffy 75, 83
 Curaçao 95-96, 101, 123, 125-126,
 128, 131-132, 134, 152, 167, 170
 Daalder, Hans 119
 Danser, Simon den 85
 Dedel, Jan Hudde 109
 Dedel, Maria 61
 Dedel, Salomon 109

- Deense Westindische Compagnie, zie *DWIC*
- Deense, Robbert 89
- Delfshaven 28, 83, 92-93
- Delft 9, 13, 16, 20, 25-26, 28-30, 36-38, 41, 60-62, 86, 90-92, 99, 102-104, 107-108, 133, 167-171, 173, 186
- Delprat, Isaäc P. 133
- Demerary 75, 77, 115, 117, 152, 159, 165
- Den Briel 16, 20, 70
- Den Haag 9-13, 19, 21, 34, 37-38, 48, 51, 54-58, 67-69, 77, 103, 108-109, 116, 118-120, 124, 126, 130, 133, 136, 142, 147-149, 155-157, 159-160, 164-165, 167, 171-172
- Denijs, Cornelis, zie *Nijs, Cornelis de*
- Deutz, Jean 64
- Deventer 38
- Dieren 109
- Dijker, Willem 86
- Dinter, Jan Jansz van 47
- Dixcove 162
- Does, Pieter van der 24
- Dordrecht 9, 16, 20, 22, 29-30, 35-38, 42, 44-45, 52, 62-64, 67, 83, 93, 102-104, 107, 124-128, 133, 175
- Doudijns, Antoinette 41
- Douwes Dekker, Eduard 165
- Drees, Willem 118
- Drenthe 135-136
- Dublin 81
- Dubois, Eugène 172-173
- Dussen, Catharina Adriaensdr van der 26
- Dussen, Adriaen van der 186
- Duyck, Antonie 60
- Duymaer van Twist, Albertus J. 155
- DWIC, zie *Vestindisk kompagni*
- East India Company, English 61
- Edam 20
- Eerste Kamer 130-131, 134, 155, 177
- Egypte 124
- EIC, zie *East India Company*
- Eijs, Daniël van 114-115
- Elmina, fort 25, 40, 52-53, 69, 86, 92, 162-163
- Elout, J.N.N. 126
- Elout, Cornelis Th. 135
- Elout van Soeterwoude, Pieter J. 132-133, 135-143, 146-149, 177
- Elsevier, Abraham 38
- Elsevier, Rammelman 152
- Emma, koningin 17
- Enkhuizen 20, 29, 35, 91
- Essequibo 75, 77
- Erasmusuniversiteit 9
- Ettin, Essjerrie 83, 97
- Evangelische Broedergemeente 142
- Fernando de Noronha 60
- Fourgeoud, Louis Henri 79
- Frankrijk 41, 101, 105, 110
- Frans-Guyana 166
- Fransen van de Putte, J. 134
- Fransen van de Putte, I.D. 133, 134, 135n, 141, 151
- Frederik Hendrik, stadhouder 41, 56, 60, 71, 84, 109

- Friedrich Wilhelm von
Hohenzollern 48-49
- Friese stadhouder, zie bij betreffende voornaam
- Garcia II, koning van Kongo 54
- Gari, Gadam 42-43, 45
- Gelderland 22, 38, 69, 76, 136, 179
- Gefken, Jan Willem 135, 138-139, 142-149, 177
- Gevers Deynoot, Willem Th. 132-132
- Ghana 15, 25, 40, 52, 54, 95, 162
- Golf van Guinee, zie *Guinea*
- Gon Netscher, Adriaan D. van der 152, 165
- Goudkust, zie *Ghana*
- Goekoop, A.E.H. 118
- Goes, Adriaen van der 186
- Goes, Carel van der 25
- Goes, Jacob van der 70
- Goes van Naters, Marinus van der 118
- Goltstein, Jan K. 158
- Gootenaar, Adriaan 107
- Gorinchem 16, 20, 132-133, 138, 141
- Gouda 16, 20, 60, 103, 133
- Gousari 75, 83
- Graeff, Arendt Jacobsz van der 186
- Graeff, Cornelis de 111
- Graeff, Diederick Jansz de 110
- Graeff, Jacob Dirksz de 110-111
- Groen, Cynthia 9
- Groen, Adriaen Amen 116
- Groen van Prinsterer, Guillaume 136, 138-139, 141, 145-146
- Groningen 56, 136, 179
- Grim, Jan 97
- Guinea 25-26, 51, 53-54, 58, 63-64, 67, 70, 92-93, 163-164
- Guineesche Compagnie 25-26
- Guiana 14, 72-80, 108, 152, 160-161
- Gustav Adolphus, koning van Zweden 51
- Haarlem 9, 20, 35, 38, 71, 103
- Haags Historisch Museum 171
- Haecxs, Hendrick 68
- Haan, Mattheus de 42
- Hagen, Pieter van der 27
- Halewijn, Simon van 41
- Halewijn, François Teresteyn van 42
- Hamburg 26
- Hanzesteden 51, 82
- Harteveld Jzn, A. 134
- Hazerswoude 162
- Heinsius, Adriaan 61, 102
- Heinsius, Anthonie 29, 61-62, 102
- Heyn, Piet 39, 83-84
- Hering, Christiaan J. 172
- Heul, Salomon van de 91
- Hoekwater, Cornelis 133
- Hoffman, Mari A.F.H. 133
- Hondius, Henricus 58
- Hoorn 20, 29, 52, 90-91, 103
- Hove, Michiel ten 64
- Hove, Nicolaas ten 64
- Hoyncck van Papendrecht, Anthony 133
- Hudig, firma 88
- Huygens, Lodewijck 116
- Huygens, Constantijn 116

- Idenburg, Alexander 167
 Indië, zie *Nederlands-Indië*
 Indische Instelling 168-169
 Insinger & Co, firma 88
 Insinger, H.A. 165
 Itaparica 68
- Jacobs, F.B. 's 135
 Jacopsse, Abraham 43
 Jacobsen, Claes 95
 Jamaica 101
 Jansz, Gerrit 47
 Java 8, 14, 26, 126-128, 141, 149-151, 158-159, 164, 172, 180
 Johan Maurits van Nassau-Siegen 10, 39, 56, 108, 117, 171
 Jong, Gebr De, firma 166
- Kaap de Goede Hoop 8, 42, 91
 Karel V, landsheer 24
 Karnebeek, H.A. van 17, 116,
 katoen 83, 89-90, 98, 100, 104, 175
 Kip, Catharina 114-115
 Koesaaij 97
 koffie 14, 48, 81, 98, 100-105, 114, 126, 128
 koning, zie bij betreffende
 voornaam
 Kom, Anton de 9, 11
 Koninklijke Academie voor de
 Beeldende Kunsten 123
 Koninklijk Instituut voor Land-,
 Taal- en Volkenkunde (KITLV)
 168
 Kongo 54, 83
 Kwinti 74
- Leers, Reinier 49
 Leersum 109
 Leiden 9-10, 16, 20, 24-25, 35, 37-39, 43, 55, 67-68, 103-104, 107, 110, 116, 124, 126n11, 133, 167-168, 170-172, 185
 Lely, Cornelis 168
 Lelystad 168
 Limburg 136
 Linschoten, Jan Huygen van 32
 Londen 64, 81-82
 Loudon, Alexander 151
 Loudon, James 135, 140-141, 147, 150-159, 177
 Luchtenburg, Cunera van 67
- Madeira 146
 Magelhaense Compagnie 27
 Manhattan 96
 Marijnen, Victor 119
 Mary Stuart 112
 Massavana 97
 Mauricius, Joan Jacob 107
 Maurits, stadhouder 33-34, 41, 54
 Mauritshuis 10, 11, 56, 59, 117, 171
 Maze, WIC-kamer Op de 29, 36-38, 62-63, 72, 86, 89, 97, 185
 MCC, zie *Middelburgse Commercie Compagnie*
 Medemblik 20
 Meer, Nicolaas van der 35, 70
 Meerman, Jan Fransz 86
 Merchant Adventurers 30, 98, 100
 Meulen, Daniël van der 25
 Meuris, Aert 51
 Middelburg 58, 66, 124
 Middelburgse Commercie
 Compagnie 32, 87, 90, 92-93
- Laet, Johan de 38-39, 68, 185

- Monnickendam 20
 Moucheron, Balthasar de 24, 27
 Musch, Cornelis 117
 Museum Volkenkunde 10, 172
 Mijer, P. 147
- Nantes 101
 Nassau-Siegen, zie *Johan Maurits*
 Nationaal Archief 10, 179
 Nationaal Museum
 Wereldculturen 173
 Neale, Stephanus Laurentius 108
 Nederlands-Indië 14, 123-124,
 126-127, 131, 135-136, 138, 141,
 143, 147-148, 150, 153, 156,
 158-159, 162, 164, 167-168, 176
 Nederlandsche Handel-
 Maatschappij (NHM) 124,
 126-129, 180
 Nederlandsche Maatschappij ter
 Bevordering van de Afschaffing
 der Slavernij (NMBAS) 137-139,
 141-142, 146
 Nepveu, Jan 79
 New York 47, 96
 Neyda, Miquela 9
 NHM, zie *Nederlandsche*
 Handel-Maatschappij
 Nieborch, Thomas van der 35
 Nieuw Amsterdam, fort 74
 Nieuw Nederland 47, 96
 Nijs, Cornelis de 113-114
 NMBAS, zie *Nederlandsche*
 Maatschappij ter Bevordering van
 de Afschaffing der Slavernij
 Nobel, Hendrik Willemsz 41, 186
 Noord-Amerika 124
 Noord-Brabant 136
- Noorderkwartier, WIC-kamer 29,
 63, 106
 Noort, Olivier van 27
 Nusantara Museum 173
- obirempon, zie bij betreffende
 voornaam
 Okanisi 74, 77
 Oldenbarnevelt, Johan van 33-34
 olifantstanden 65
 Oosterwijck, Joan van 107
 Oostindie, Gert 14
 Opvoedings-Maatschappij 168
 Oranje-Nassau, familie 9, 17, 40,
 72, 79, 87, 109, 118, 123, 130
 Orinoco 14
 Oudaen, Adriaan & Frans 90
 Overijssel 104, 136, 155, 179
 Oxenstierna, Axel 51
- Paats, Jacob 35
 Paes, Anna 63
 Pahud 147
 Painan 32
 Pamaca 74
 Paramaribo 165, 172
 Paraupaba, António 56-59, 82
 Paraupaba, Caspar 56
 Pauw, Adriaan (1585-1653) 60
 Pauw, Adriaen (1516-1648) 60-61
 Pauw, Dirk 117
 Pauw, Engelbert 60
 Pauw, Jan Gijsbertsz 61
 Pauw, Franco 60
 Pauw, Maarten 60
 Pauw, Michiel 60-61
 Pauw, Reinier 34, 41, 60-61
 Pavonia 60-61

- Penang 128
 Pergens, Jacob 64
 Pieramus 114
 Philipse, J.A. 134
 Pijnacker Hordijk, C. 135
 Poelaert, Adriana 111
 Poelaert, Allard 111
 Poelaert, Sara 112
 Plantages
 Concordia 109
 Dordrecht 107
 Hartenbosch 109
 Hollandia 75, 78
 Kaap Batavia 115
 Klein Poelgeest 114
 Leliëburg 75
 Mariënbosch 128
 Mariënborg 127
 Nieuw Ribanica 113
 Outshoorn 109
 Portugal 24, 26, 58, 110
 Potiguar 55-59
 Punto de Araya 110
 Purmerend 20, 35
 Purmerend, redoute 74

 Quay, Jan de 119

 raadpensionaris, zie bij betref-
 fende voornaam
 Raadt, Gerrit A. de 133
 Raffles, T.S. 151
 Ramackers, Sjoerd 114
 Raders, Reiner F. van 159-160
 Rammelman Eslevier, I. 152
 Raule, Benjamin 49
 Raven, Cornelis 53
 Rayet, Jan Jacobsz 53

 Recife 63, 85
 Reepmaker, Jacob 45-46
 ridderschap 16, 19, 20-22, 59, 79,
 129, 175, 179
 Rijckevorsel Hzn., A. van 134
 Rijk, J.C. 147
 Rijksmuseum van Oudheden 172
 Rijksmuseum, Het (Amsterdam)
 173
 Rijswijk 109
 Rochussen, J.J. 116, 138-139, 142,
 147, 151
 Rotterdam 9-10, 13, 16, 20, 27,
 28-30, 33, 36, 38, 41, 43, 48-49,
 52, 62, 72, 81-88, 90-91, 93,
 95-104, 124, 126-127, 132-133,
 156-157, 172, 175, 186
 Rousseau, Jan 109
 Ruysch, Coenraedt 35, 71
 Ruysch, Nicolaas 71
 Ruyter, Michiel de 64-65
 Ruyter, Engel de 65

 's-Gravenhage, zie *Den Haag*
 Saamaca 74, 77
 Saint-Domingue 101, 115
 SAK, zie *Svenska Afrika Kompaniet*
 Savornin Lohman, W.H. de 141
 Schalkwijk, F.G. 167, 170
 Schepen
 Buys van Delft 25
 Catharina van Sweeden 53
 Cleijn Delft 86
 Coninck Salomon 97
 De Guineesche Vriendschap 92, 97
 De Moriaan 25
 De Parel 98
 Den Coninck Salomon 96

- Delfland* 46, 97
Delflant 30
Delft 86
Dordrecht 30, 37
Eemland 97
Het Haasje 97
Hollandia 84, 86
Hollandse Remedie 86
Jan en Cornelis 86
Johan van Oldenbarnevelt 86
Esther of Dublin 81
Maas 86
Meerman 86
Meermin 31, 97
Morinne van Delft 25
Pasgeld 86
Rotterdam 86
Schiedam 86
Schoonhoven 86
Sillida 32
Staten van Holland 76
St. Jan 95
Swaen van Delft 84
Wapen van Delft 85
Wapen van Rotterdam 86
Willem & Carolina 88
Schiedam 16, 20, 25, 89, 93, 103, 127
Schimpf, Charles Ph. 143, 146, 152
Schimmelpenninck, Rutger J. 133
Schoonhoven 16, 20
Schouten, Jan 93
Serrarens, Jos 118
Singapore 127-128
Siwpersad, Jozef 13
Sixti, Johan 67
sjah, zie bij betreffende voornaam
Smeulders, Valika 9
Smit, Cornelis Willemse 89
Sociëteit van Berbice 75-76
Sociëteit van Suriname 73-76, 79-80, 97, 107, 113
Soyo 54
South Sea Company 62
Spanje 8, 24, 33-34, 58, 110
Splinter, Cornelis 67
SSC, zie *South Sea Company*
Staal, Hendrik 114-115
staatstoezicht 8, 14, 16, 131-135, 140, 145, 148, 165-166
stadhouder, zie bij betreffende voornaam
Staten van Holland en West-Friesland 8, 15-16, 19-22, 26-35, 38-41, 48, 51-54, 57-59, 64-75, 79-81, 85, 93, 116, 129, 175-176, 179
Staten-Generaal 19-23, 26, 28, 30, 33-35, 38, 43, 47, 55-59, 61, 66, 68-72, 74, 76, 83, 85, 113, 130-131, 150, 155, 176, 179
Stelt, Rowan van der 9, 183
Stille Oceaan 8
Stipriaan, Alex van 10, 183
Strijcker, Dirck 25
Stuart, William, zie *Willem III*
St. Christopher 82, 84, 100
St. Croix 48
St. Domingue, zie *Saint-Domingue*
St. Eustatius 82, 96-97, 101, 132
St. Thomas 49
Stuyvesant, Petrus 96
suiker 14, 36, 48, 61, 65, 81, 83, 85-86, 98, 100-104, 113-114, 126-127, 150, 160, 175
Sumatra 32, 127, 141

- Suriname 8, 13-14, 16, 21, 42,
61n107, 62, 73-80, 86, 93, 97,
101, 107-108, 112-113, 120, 123,
124, 126-128, 131-135, 138, 140,
142-149, 152, 159-168, 170, 172
- Svenska Afrika Kompaniet 53
- SvB, zie *Sociëteit van Berbice*
- SvS, zie *Sociëteit van Suriname*
- Sypesteyn, C.A. van 9, 135, 153,
159-167, 177
- tabak 65, 81, 100, 104, 150, 175
- Taets van Amerongen tot
Natewisch, Pieter H. 133
- Taiwan 28
- Technische Universiteit Delft 168
- Teding van Berkhout, Paulus 86
- Temple, Jane Marthe 117
- Tendeloo, H.J.E. 169
- Thailand 124
- Thorbecke, Johan R. 150-155, 169
- Tobago 95
- Trip, Elias 25
- Trip, Maria 44-46
- Trip, Sophia 46
- Tropenmuseum 173
- Tweede Kamer 118, 126, 129-138,
140, 143, 145-148, 150, 152,
161-162, 165-167, 177
- Uhlenbeck, G.H. 140, 147, 152
- Universiteit Leiden 9, 116, 170
- Urai, Max 9
- Usselincx, Willem 32-34, 51-52
- Utrecht 9, 13, 38, 69, 76, 135-136,
170, 179
- Veken, Johan van der 27
- Venezuela 110
- Verenigde Naties 10
- Verenigde Oostindische
Compagnie (VOC) 8, 28-32,
40-44, 46, 48, 51, 55, 60-61, 83,
86, 90-91, 97, 99, 102-104, 107,
111, 116, 124, 126, 158
- Vestindisk kompagni 53
- Vietnam 124
- Vincent, Elisabeth Charlotta 116
- Vink, Stef 37
- Virginia 47, 63, 81, 100
- VOC, zie *Verenigde Oostindische
Compagnie*
- Voort, Catharina van der 112
- Voûte, Robert 109
- Vranck, François 32
- Vught, Henricus van der 44
- Waal, Engelbertus de 149, 162, 164
- Walbeeck, Johannes van 96
- Weel, A. van 134
- Werf, Pieter van der 107
- West-Indische Compagnie (WIC)
8, 13, 25, 28-29, 32-46, 48, 51-75,
83-84, 86, 89-92, 96-97, 98, 103,
106-109, 112-113, 117, 124-125,
175-176
- West-Indische Maatschappij (WIM)
125-126
- Wereldmuseum 10, 172
- Wexford 81
- WIC, zie *West-Indische Compagnie*
- Wijntuin, Peggy 9
- Wilhelmina, koningin 17
- Willem III, stadhouder 41, 72, 112,
119
- Willem IV, stadhouder 74

Willem V, stadhouder 21, 79
Willem I, koning 16, 64-65, 91,
123, 125, 129, 179
Willem II, koning 118
Willem III, koning 152
Willem Frederik, Friese stad-
houder 48
Wintgens, Willem 133
With, Cornelis Witte de 69
Witsen, Nicolaas 112
Witt, Andries de 60
Witt, Cornelis de 62-63, 86
Witt, Gijsbert/Gisbert de 63
Witt, Jacob de 36, 39, 62-63
Witt, Johan de 39, 60-65, 72, 86,
111, 175
Wouterse, Wouter 89

Ijsbrantsz, Jan 92
Ijsbrantsz, Louris 35

Yamin, Mohammed 172

Zuyder Compagnie 51
Zuid-Amerika 124-125
Zweedse Afrikacompagnie, zie SAK
Zweden 51, 53, 176

Geketend voor Hollands Glorie

Slavernij in de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland

Dit boek vertelt het verhaal van de Europese slavernijgeschiedenis vanuit een Zuid-Hollands perspectief. Van de zestiende tot de negentiende eeuw speelde de koloniale wereld een steeds belangrijkere rol in de economie van Holland. De provincie werd een draaischijf voor Europese goederen, kapitaal, arbeid en kennis. Vooraanstaande Zuid-Hollandse regenten als Johan de Witt spanden zich in voor de slavenhandel. In de negentiende eeuw zorgde raciaal denken bij Zuid-Hollandse politici zoals Jan Willem Gefken of James Loudon voor het in stand houden van de koloniale hiërarchie en het uitbuiten van koloniale onderdanen.

Karwan Fatah-Black is universitair docent Sociale en Economische Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Lauren Lauret is onderzoeker bij University College London en universitair docent Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Joris van den Tol is onderzoeker bij University of Cambridge en universitair docent Economische Geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

LEIDEN UNIVERSITY PRESS

www.lup.nl

provincie
Zuid-Holland